Notes du mont Royal

www.notesdumontroyal.com

Cette œuvre est hébergée sur « *Notes du mont Royal* » dans le cadre d'un exposé gratuit sur la littérature.

SOURCE DES IMAGES

NuBIS

ARISTOTELIS
ad Nicomachum filium de *Moribus, quæ Ethica nominantur, libri decem.*

Ioachimo Perionio interprete, per Nicolaum Gruchium correcti & emendati.

Cum locupletè rerum in iisdem memorabilium Indice, & Argumentis in singulos libros nunc primùm adiectis.

LISBONENSIS BU

PARISIIS,
Apud Gabrielem Buon, in clauso Brunello, sub signo diui Claudij.
1581.

INDEX IN DECEM LIBROS Ethicorum Aristotelis.

Cuius a primam, b verò secundam paginam indicat.

A

ACERBI ægrè placantur, ni vlti sint iniuriam. 50. b
Ἀχόλοι qui dicantur. ibidē
Actio omnis circa res singulas versatur. 25.b.75.b
Actiones virtutis per se iucundas. 9.a
Actiones vitæ dominæ sunt. 11.a
Actiones quomodo inter se differunt. 132. a
Actum assiduum humanæ res non possunt pati. 131. b
Actus alij sunt necessarij, & propter aliud expetendi, alij per se. 132.b
Adolescens cur prudens esse non possit. 75. b
Adolescentes constanter & moderatè viuere difficile est. 139. a
Æquabile in quibus rebus positum. 60.a
Æquitas quid. 68. a
Æquum & bonum quid à iure differant. ibidem.
Æterna nec oriri nec interire possunt. 72.b
Agrestes & duri qui. 53. b
Alimenta parentibus à liberis debent suppeditari. 115. a
Amabilia sunt, bona, iucunda, & vtilia. 99. a
Amicitia ad vsum vitæ est necessaria. 98.a
Amicitia non solùm est necessaria, sed etiã honesta ac præclara. ibidem
Amicitia inter natos & parentes ineſt natura. ibidem
Amicitia ciuitates continet. ibidem
Amicitia si inter omnes esset, nihil esset quod iustitiam desiderarent. ibidem
Amicitia nõ est in iis quæ inanimata sunt. 99. b
Amicitia perfecta quid sit. 100. b
Amicitia senum vtilitatis gratia suscipitur. ibid. a
Amicitia iuuenum voluptatis gratia ferè constituitur. ibid. b
Amicitia omnis aut ad bonum, aut ad voluptatem dirigitur. 101. a
Amicitia permanet diutissimè cùm ab amicis paria vtrinque præstantur. ibid. b
Amicitia in quibus non permaneat. ibidem
Amicitia solet permanere, inter eos qui moribus similes consuetudine adiuncta existunt. ibidem
Amicitia bonorum sola criminationibus caret. 101. b
Amicitia perfecta cum multis esse non potest. 103. a
Amicitia inter virum & vxorem ineſt natura. 109. b
Amicitia quæ vtilitatis causa comparatur, duplex est, vna moribus, altera legibus constat. 110. b
Amicitia exigit non quod quisque dignus est, sed quod præstare possit. ibid.
Amicitia cum quibus ineunda. 115. b
Amicitia inter nullos intercedere potest, qui nõ antè coniuncti sint beneuolentia. 108. a. b
Amicitia ciuium inter se, est concordia. 118. a. b
Amicitia mœrores & luctus facit leuiores. 124. b
Amicitiæ tria sunt genera. 100. a

Amicitiam non tollunt locorum interualla. 102. a
Amicitiam citò adoleſcentes inſtituunt, ſenes non item. 103. a
Amicitiæ quæ propter voluptatem, aut vtilitatem ſuſcipiuntur, facilè diſſoluuntur. 100. a
Amicitiæ inter patrem & filium, virum & vxorem ſunt diuerſæ. 104. a
Amicitiæ quas vtilitas conſtituit plenæ ſunt obiurgationum & querelarũ. 110. a
Amicitiæ quæ retinendæ, quæ non. 115. b
Amicus quis verè dicatur. 116. a
Amicus eſt alter idem. 117. a
Amici munus & officium. 98. a
Amici boni eſt ſubuenire egentibus. 118. a
Amicóne an bono viro potius ſubueniendum. 114. a
Amico in bonis externis nihil melius. 122. a
Amici in paupertate cæteríſque aſperis rebus vnicum ac ſingulare perfugium ſũt. 98. a
Amici ſtabiles & conſtantes qui. 105. a
Amici síntne plurimi parandi. 123. b
Amici an rebus ſecundis aut aduerſis deſiderentur. 124. b
Amicorum opera quæ fiunt, per nos fieri dicuntur. 29. a
Amicorum proprium eſt, vitæ ſocietas & communio. 102. b
Amicorum omnia communia, prouerbiũ. 106. a & 120. a
Amicis mala parcè ſunt cõmunicanda. 125. a
Amícos oportet ſe mutua beneuolentia complecti, & ſe vltro citróque, bonis afficí. 99. b
Amicos ſinere peccare, probos non decet. 105. b
In Analyſi poſtremum, primum eſt in rei ortu. 29. a
Anaxagoræ de beatis ſententia. 138. a
Animalium nullum præter hominem beatum. 10. a
Animus quibus rebus verũ enunciet. 72. b
Animi bona, veriſſimè eſſe bona. 8. a
Animi duæ ſunt partes. 13. b. 71. b
Animi partis quę rationis eſt particeps duę ſunt partes. 71. b
Animi pars quę rationis particeps, quo differat ab ea quæ expers. 72. b
In animo ſunt tria, quæ in actione & veritate dominãtur, ſenſus, mẽs, appetit⁹. 71. b
Arrogans quis. 52. a
Arrogans non poteſtate ac facultate, ſed agendi conſilio cernitur. ibid. b
Ars quid. 73. a
Ars omnis bonum aliquod ſibi proponit. 1. a
Ars & fortuna quodammodo in iiſdem rebus verſantur. 73. b
Ars omnis in ortu verſatur. ibidem a
Ars quid moliatur & ſpectet. ibidem
Artium atque virtutum differentia. 18. a
Aſini ſtramen malunt quàm aurum. 133. a
Aſſentator omnis eſt amico inferior. 104. b
Αὐτάρκης quis. 40. b
Auaritia duabus in rebus cernitur, ſi minus largiare, quàm oportet: & ſi modum accipiendo tranſeas. 43. b
Auaritia magis à natura tributa eſt hominibus, quàm prodigalitas. ibid. a
Auaritiæ crimen cui tribuatur. 40. b
Auaritiæ multa genera numerantur. 43. a
Auaritiæ malum inſanabile eſt. ibidem
Audax quis dicatur. 34. a
Audax, fortis & timidus in iiſdẽ rebus verſantur, ſed non eodem modo. ibidem b.

B

Beata vita in luſu cur ſita non ſit. 134. b
Beata vita nihil deſiderat, nullo eget, ſed ſeipſa contenta eſt. ibidem. a
Beata vita eſt finis & extremum omnium. 134. b
Beatitudo quid. 13. a & 134. a
Beatitudo cur mãcipio nõ tribuatur. 134. b
Beatitudo cur non eſt habitus. 133. b
Beatitudinem vulgus in voluptate ponit. 3. b. expoliti homines in honore. ibidem
Beatus ex Solonis ſententia. 10. a
Beatus quis. 11. a
Beatus eget externis bonis. 9. a
Beatus in vita hac an quis eſſe poſſit. 10. a
Beatus omnia fortunæ tela forti animo perfert. 10. b
Beatus nemo miſer eſſe non poteſt. 11. a
Beatus inuitus nemo. 30. b
Beatus indiget bonis externis, cùm homo ſit. 138. a
Beato amicis opus ſit nécne. 121. b
Beato modicæ opes ſufficiunt. 138. a
Bella ſuſcipimus, vt in pace viuamus. 135. b
Belluæ non ſunt participes conſilij. 27. a
Belluæ cur impotentes non ſint. 85. b

Belluæ rerum ſingularum viſis & recordatione tantùm mouentur, ibidem
Belluæ non habent rerum vniuerſarum comprehenſionem. ibidem
Belluæ nec temperantes nec intemperantes ſunt. 89. a
Beneficium qui accipit, eſt inferior eo qui dedit. 48. a
Beneficium qui accipit, par eſt reddere 111. a
Beneficium accipere nullius eſt negotij, dare arduum. 119. b
Beneuolentia repente ac ſubito fit. 117. b
Beneuolentia quid ab amicitia differat. ibidem.
Beſtiarum nullum vitium eſt, nulláque virtus. 82. a
Blandi homines qui. 52. a
Bonũ quò maius, eò magis expetendũ. 6. b
Bonum quid. 1. a
Bonum finitum & malum infinitũ Pythagoræorum ſententia. 19. b
Bonum dupliciter dicitur. 94. a
Bonum id eſt quod malo aduerſatur. 96. a
Bonum omne coniunctum cum alio optabilius eſt. 128. a
Bona animi, veriſſimé eſſe bona, 8. a
Bona ſola amore digna ſunt. 106. b
Bonorum duo genera. 5. a
Bonorum tria genera. 8. a
Bonorum aliud actu, aliud habitu cernitur. 94. a
Bonorum externorum maximum, eſt gloria. 46. b
Bonis externis indiget beatus. 9. a
Bonus ab improbo in ſomno non differt. 13. b
Bonus vir delectatur honeſtis actionibus. 9. a
Breues homines ſunt quidem vrbani & faceti, formoſi non item. 46. b

C

CAſus diuerſi. 11. b
Celtæ neque maris tempeſtates, neque motum terræ metuunt. 34. a
Chariora nobis ſunt ea, quæ labore parta ſunt. 119. b
Charitas maior debetur ei qui melior eſt, quàm ipſe alteri. 104. a
Cibi cupiditas naturalis eſt. 38. a
Ciues quibus rebus excitari debeãt ad ſubeunda pericula. 34. b
Ciuilis ſcientia domina eſt omnium. 1. b
Ciuilis ſcientia præſtantior medicina. 13. a
Ciuitas ex quibus rebus conſtet, & quo modo conſeruari debeat. 61. b
Ciuitatis regendæ optima ratio ſecundum naturam ducitur. 64. b
Ciuitates in concordia eſſe quæ dicantur. 118. b
Clemens & manſuetus quis. 50. a
Clementia quid. ibidem
Clementiæ magis repugnat iracundia, quã id quod à modo deficit. 50. b
Cognitio rerum vniuerſarum, à ſingularũ cognitione ducitur. 79. a
Comis & facilis, quis dicatur. 51. a & 52. a
Concordia quid. 118. b
Concordes qui dicantur. ibidem
Coniunctio fratrum, timocratiæ ſimilitudinem refert. 107. b
Conſilium verſatur in iis quæ ſunt in noſtra poteſtate. 27. a
Conſilium ad finem ſpectat. ibidem. b
Conſiliũ non eſt eorum quæ fieri nequeũt. ibidem. b
Conſilij principium appetitio eſt, atque ea ratio quæ ad finem aliquem pertinet. 72. a
Conſtantia & patientia eſt in reſiſtendo, cõtinentia in vincendo. 90. a
Conſuetudo longo tempore fit. 9. b
Conſuetudinem mutare quàm naturã facilius eſt. ibidem
Conſuetudine virtus moralis comparatur. 14. b
Conſultatio non eſt de iis quæ ſecus accidere non poſſunt. 73. b
Conſultatio non eſt præteritorum. 72. b
Contemplatio Deorum eſt propria. 137. a
Continens quis dicatur. 82. b & 91. b
Continentes conſilio, non cupiditate ducuntur ad agendum. 27. b
Continentia quid. 92. b
Continentia virtus non eſt, ſed mediæ ac mixtæ naturæ. 54. b
Contractus voluntarij qui dicantur. 59. b
Contractus præter voluntatem. ibidem
Contractuum alius voluntatis eſt, alius fit nobis inuitis. ibidem
Contumelias & conuitia æquo animo fer-

re ſeruile eſt. 50. a
Cupiditas omnis eſt cum dolore coniuncta. 38. b
Cupiditate quæ agimus, oblectationem habent. 26. a
Cupiditatum aliæ communes, aliæ propriæ. 38. a
Curationes ex contrariis efficiuntur. 16. b

D

Defectio vituperatur. 19. b
Deformitates à natura tributæ, nemo vituperat. 31. b
Deliberatio conſilij capiendi in quibus rebus cernitur. 28. a
Deliberatio bona quid ſit. 78. a
in Deliberationem quæ cadant. 27. a & b
Deliberatio eſt eorum quæ ad finem pertinent. 29. a
Deus vna, eáque ſimplici voluptate ſemper fruitur. 97. b
Deus curat res humanas. 138. b
Deo & parentibus nemo parem gratiam referre poteſt. 112. b
Deo ſunt chariſſimi homines qui mentem rectè excolunt. 138. b
Deo contemplatio conuenit. 137. a
Diis hominibúſque non eadem conueniunt. 45. b
Diuinum quiddam natura eſt inſitum omnibus. 95. b
Diſſimulator quis. 52. a
Docti iucundiorem traducunt vitam inſciis. 135. a
Doctrina alia inductione, alia ratiocinatione comparatur. 74. b
Doctrina omnis ex anteceptis animo rei informationibus gignitur. ibidem
Dolor naturam eius in quo eſt, à ſuo ſtatu dimouet ac labefactat. 39. a

E

Elati & ſuperbi, qui dicantur. 49. a
Endymionis ſomnus. 137. b
Εὐβουλία quid. 77. a
Eudoxi de voluptate ſententia. 127. a
Εὐγνώμονες qui dicantur. 78. b
Εὐλαβεῖσθαι qui dicantur. 53. b
Experientia quibus neceſſaria. 141. a
Exuperatio in peccatis cenſetur. 19. b

F

Faceti & feſtiui qui dicantur. 53. b
Facilis & comis quis dicatur. 52. a
Facultates, quæ ſint. 18. b
Facultates cur virtus non ſint. ibidem
Factum, quod non poteſt eſſe non factũ 70. b
Filio non eſt conceſſum vt patrem abdicet atque ableget. 112. a
Finis vnus rerum omnium agendarum. 6. a
Finis rerum humanarum in beatitudine ſitus eſt. 133. b
Fine res quæque definitur. 33. b
Finium differentiæ. 1. a
Fœlicitas omnis cum voluptate coniuncta eſt. 93. b
Fœlicitas perfecta in cõtemplatione conſiſtit.
Fœlicitatem propter ſe optamus, 6. b
Formidoloſa non eadem omnibus. 33. b
Fortis quis. 16. b. 32. b. & 33. a
Fortis in rebus maximis cernitur. 32. b
Fortis officium. 36. a
Fortis, audax & timidus in iiſdem rebus verſantur, ſed non eodem modo. 34. a
Fortitudo quid. 34. a
Fortitudo ciuilis quæ dicatur. 34. b
Fortitudo in quibus rebus verſetur. 38. b
Fortitudinis quinque genera 34. b
Fortitudinis finis iucundus eſt. 36. b
Fraterna amicitia qualis eſſe debeat. 109. a

G

Γαστρίμαργοι qui dicentur. 38. b
Gloria eſt bonorum externorum maximum. 46. b
Gloria quo quiſque melior, eo maiore dignus eſt. 37. b
Γνώμη quid. 78. a

H

Habitus qui ſint. 18. b
Habitus contrarius ex contrario ſæpe intelligitur. 56. a
Habituum omnium eſt ſcopus quidam propoſitus. 71. a
Heroica virtus quæ 81. a
Homo eſt auctor & procreator actionum quaſi liberorum. 130. b
Homo eſt omnium animalium præſtantiſ-

simum. 75. a
Homo malus plura infinitis partibus mala potest afferre quàm fera, 89. b
Homo ad coniugium est propensior, quàm ad communem societatem. 109. b
Homo est ad ciuilem congregationem & vitæ coniunctionem natus, 106. a
Hominis officium proprium. 7. b
Hominis summum bonum. 8. a
Homines cùm ita commoueantur, dolent: cùm sumunt supplicium, & sese vlciscũtur, gaudent. 35. b
Homines breues sunt quidem vrbani & faceti, aptáque membrorum compositione præditi, formosi non item. 46. b
Homines quidem circa Pontum sunt, qui cruda & humana carne vescuntur. 87. b
Homines sunt propensiores ad accipiendũ beneficium, quàm ad dandum. 119. a
Honos cur non summum bonum. 3. b
Honos solis bonis debetur. 47. b
Honos ei non habetur, qui in Remp. nihil boni contulerit. 111. b
Honos & gloria est virtutis & beneficentiæ præmium. ibidem
Honestarum rerum memoria, iucunda est. 119. b
Humana sapere non debemus, sed niti ad immortalitatem. 136. a
Humanæ res non possunt actum assiduum ferre. 131. a

I

IDeas Platonis labefactat Aristoteles 4. b
Ignauus quis dicatur. 34. a
Impotens quis. 87.
Impotens cur sanabilis. 90. a
Impotens similis est ciuitati quæ præclaras leges statuit, sed iis non vtitur. 93. a
Impotentes ad agendum cupiditate, non consilio ducuntur. 27. a
Impotentia cupiditatum, iræ impotentia turpior. 89. a
Impotẽtia acutorum & atrabili hominum est temeraria & præceps. 90. b
Impotentia non est vitium, nisi aliqua ex parte. ibidem
Improbitas spontanea est. 30. b
Improbus quis. 17. b
Improbi quæ facienda quæque fugienda sunt ignorant. 26. a
per Imprudẽtiam & ignorationem qui delinquunt, in his veniæ locus esse debet. 66. a
Incontinens quis. 82. b
Incontinentia ex quibus rebus nascatur. 84. a
Indigentiam causam esse cur homines inter se contrahant. 62. a
Inductione, principia & res vniuersæ colliguntur. 73. a
Inertia quid. ibidem. b
Iniqui qui sint. 56. b
Inopiæ & indigẽtiæ subsidium est quæstus lucrúmve 111. b
Iniuria quid sit. 64. b
Iniuriam facere est alicui sua sponte nocere. 65. b
Iniuriam sibi facere an quis possit. ibidem
Iniuriam accipere quàm inferre leuius est 65. b
Iniustitia quid. 63. a
Iniustus sponte sua quis efficiatur, 31. a
Iniustus qui semel esse cœpit, amplius iustus non fieri potest. ibid.
Iniustus quot modis quis dicatur. 56. a
Iniusti ab iniuria differentia. 63. b
Iniustum omne aut est natura, aut instituto. ibidem
Intelligentia quid. 76. b
Intelligentia est principiorum. 74. b
Intemperans quis. 16. b. & 86. b
Intemperans cur insanabilis. 91. a
Intemperans est peior impotente. 91. b
Intemperantes maximè ex tactu delectantur. 37. b
Intemperantia quid. 38. b
Intemperantia magis est nostræ voluntatis quàm timiditas & ignauia. 39. a
Inuentis facile est addere. 7. b
Inuitus agere quis dicatur. 24. b
Inuiti quæ facimus molestiã afferunt. 26. b
Iracundi qui dicantur. 50. b
Irasci in quibusdam rebus licet. 27. a
Iucunda omnes sequuntur. 127. a
Iudex velut animatum ius est. 60. a
Ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimum. 110. b
Ius naturale quid. 64. a
Ius ciuile quid. 63. b
Ius legitimum quid. 64. a
Ius ciuile aut est naturale aut legitimum.

ibidem.
Ius distributum ad geometriam, commutatiuum ad arithmeticam proportionẽ, pertinet. 60. b
Ius in quatuor rebus, vt minimum consistit. 59. a
Ius vnà cum amicitia augetur. 106. a
Iura humana nõ idem vbique valent. 64. b
Iura locum habẽt inter eos, inter quos eorum quæ simpliciter bona sunt, communio est. 63. b
Iustitia quid. 63. a
Iustitia & iniustitia in quibus rebus versentur, 56. b
Iustitia omnium virtutum sola in bonis alienis ducitur. 57. a
Iustitia omnium virtutum præstantissima. 57. a
Iustitiæ plura esse genera. 58 a
Iustum quid. 56. a
Iustus nondum is est, qui res iustas facit. 80. a
Iuuenis non est idoneus auditor ciuilis scientiæ & quare. 2. b
Iuuentus quomodo instrui debeat. 17. a

L

LAbor omnis durus ac molestus. 36. b
Laborẽ solititudinémque fugere mollis est animi atque effœminati. 34. b
Laborem continuum ferre non possumus. 134. b
Labore parta chariora. 119. b
Lacedæmonij curam habuerunt educationis ac disciplinæ. 140. a
Lex præscribit ex quaque virtute vitam degere. 58. a
Lex talionis. 61. a
Lex omnis est generalis. 68. b
Lex ea vetat quæ non iubet. 69. a
Lex est ratio quædam à prudentia & mente profecta. 140. a
Legis munus quid sit. 56. b
Leges qui ignorant, puniri debent. 31. a
Legibus boni efficimur. 140. b
Legitima omnia in iustis esse numeranda. 36. b
Liberalis quis dicatur. 41. a
Liberalis in quo laus versetur. ibid.
Liberalis potius est dare quàm accipere. 40. a
Liberalitas quid. 40. b
Liberalitas ex animi habitu spectanda non ex beneficiorum multitudine 41. b
Liberi parentibus alimenta debent suppeditare. 115. a
Liberi cur matribus chariores. 119. b
Liberi sunt viri & vxoris commune bonũ & vinculum. 109. b
Liberis qui carent facilius dissociantur. ibidem
Ludendum, vt serias res agere possimus. 134. b
Ludus quid. 90. b

M

MAgistratus virum ostendit, Biantis sententia. 57. a
Magistratus est custos & conseruator iuris. 63. b
Magnanimus quis dicatur. 46. a
Magnanimus liberè quæ sentit solet dicere. 48. a
Magnanimi proprium quid. 47. a
Magnanimi viri esse qui dicantur. 48. a
Magnificentia in quibus rebus versetur, & quid à liberalitate differat. 44. a
Magnificus quis dicatur, ibidem
Magnificus scienti similis est. ibidem. b
Magnifici viri est domum conuenienter suis opibus ædificare. 45. b
Magnitudo animi in quibus rebus versetur. 46. a
Magnitudo animi est quasi splendor & ornamentum virtutum omnium. 47. a
Malum minus, speciem boni gerit. 56. b
Malum minus, potius quàm maius eligendum. 59. b
Malo quod aduersatur bonum est. 86. a
Malis ex duobus minus eligendum. 23. b
Malus plura potest mala afferre quàm fera 89. b
Mansuetudo quid. 50. a
Mediocritas quid. 16. b
Mediocritas in omni re præstantiam conseruat. 20. a
Medium quid. 20. a. & 71. a
Medium reperire in omni re difficillimũ, 23. a
Medium habitum esse laudabilem. 24. a
Μεγαλοπρέπεια quid. 44. a

Memoria rerum honeſtarum iucunda eſt. 119. b
Mendacium omne per ſe in malo vitióque eſt. 52. b
Mendacium vt quid turpe, vitandum. ibidem.
Mendax duplex: alius enim mendacio ipſo delectatur, alius gloriæ aut quæſtus gratia mentitur. 21. b
Mens omnis quod ſibi optimum eſt eligit. 121.a
Mentem qui excolit, Deo eſt chariſſimus. 138. b
Mente nihil melius in nobis eſt. 135. a
Menſuræ vini triticíque non vbique pares. 64. b
Metus definitio. 32. b
Moleſta omnes fugiunt. 127. a
Mollis quis eſſe dicatur. 90. a
Moroſi homines qui dicantur. 51. a & 52. a
Mortem in bello oppetere, pulcherrimum. 33. a
Mortem ſibi ipſi conſciſcere, fugientem paupertatem vel amorem, vel moleſtiam, viri fortis non eſt, ſed potius timidi. 34. b
Morte nihil terribilius. 33. a
Motus omnis in tempore fit, finémque aliquem & terminum ſpectat. 130. a
Mutatione nihil iucundius aut ſuauius. 97. b

N

NAtura apud Deos quod eſt inſitum, nuſquam mutabile eſt, apud nos verò quædam à natura inſita mutantur. 64. b
Natura noſtra non eſt ſimplex, ſed habet quiddam admixtum diſpar ſui ac diſſimile, quo eam interire neceſſe ſit. 97. b
Natura moleſtiam fugit, & iucunditatem expetit maximè. 102. b
Neceſſarium eſt id omne quod ſub ſcientiã cadit. 72. b
Neceſſaria quæ planè & ſimpliciter ſunt, ſempiterna ſunt omnia. ibidem
Negotia ſuſcipimus, vt in otio ſimus. 125. b
Noxarum tria ſunt genera. 65. b
Numus ad quem vſum comparatus. 62. a

O

OFficium proprium hominis. 7. a
Opera cuique ſua chara eſſe ſolent. 119. a
Optimus quis dicatur. 3. b
Optimus habetur qui virtutem non ad ſuã, ſed aliorum vtilitatem refert. 57. a
Optimus in omni re eſt imitandus. 125. a
Oratio difficile poteſt euellere id quod inſitum & moribus inueteratum eſt. 139. a

P

Παραιτέομαι qui. 56. b
Parentes veneratione proſequi debemus. 108. a
Parentes ſuos liberos vt ſeipſos, amant. 109. a
Parentibus à liberis alimenta debent ſuppeditari. 115. a
Pater eſt qui filiis vt ſint cauſa eſt & alimẽti & eruditionis. 107. b
Patri licet filium abdicare, filio non item. 112. a
Patri an liceat in omnibus parere. 114. a
Partem verberare grauiùs, quàm quemuis alium. 106. a
Peccare quis dicitur. 65. b
Pecuniæ quæ dicantur. 40. b
Perfectiſſimum quid. 6. a
Perſonarum tum dicendo, tum audiendo rationem habere debemus. 53. b
Perſpicacia quid. 77. b
Perſpicaciæ & prudentiæ differentia. 78. a
Pertinaces qui dicantur. 91. b
Perturbationes quæ ſint. 18. b
Perturbationes cur virtutes nec vitia. ibid.
Philoxenus collum ſibi grues longius dari optabat, vt maiorem ex cibis perciperet voluptatem. 38. a
Platonis ſententia de educãdis liberis. 17. a
Pœna duplex in violentos conſtituta. 31. a
Πρᾶος quis. 50. a
Precia rerum omniũ debẽt eſſe certa. 62. b
Principium plus eſſe videtur, quàm dimidium totius. 8. a
Principia quomodo cognoſcantur. ibid.
Principia quæ ſint. 72.
Προαίρεσις quid 27. a. & 29. b
Προαιρετὸν quid. 28. a. & 29. b

Probra & dedecora propter quæstum multi sustinent, 43. b
Probus nemo esse potest absque prudentia. 80. b
Probi improbive vt simus, est in nobis. 30. b
Probos peccare non decet, nec amicos sine re. 105. b
Prodigalitas quid sit. 40. b
Prodigus multò melior auaro esse videtur. 42. b
Profusus quid. 45. b
Proportio quid. 59. a
Proportio alia deiuncta, alia coniuncta. ibidem.
Proportio geometrica quid. 58. b
Proportio exæquat amicitias & conseruat. 113. a
Prudens quis. 73. b & 75. b
Prudens nemo esse potest, qui bonus non sit. 80. b
Prudens nemo esse potest, absque virtute morali. 81. a
Prudens officium. 75. b
Prudentes qui dicantur. 73. b
Prudentia quid. 75. b
Prudentia in quibus rebus versetur. 76. a
Pudore affici quos deceat. 54. b
Puer cur beatus esse non potest. 10. a
Puer cur mathematicus, non physicus effici possit. 76. b
Pueri & belluæ consilij participes nõ sunt. 27. a
Pueris alia, alia viris in precio sunt. 134. a
Pusillo animo esse qui dicantur. 46. b

Q

QVæstus gratia multi probra & dedecora sustinent. 43. b
Qualis quisque est, talia sunt eius facta, oratio & vita. 53. a

R

RAtiocinatio à rebus generalibus & vniuersis progreditur. 73. a
Regia potestas paternum imperium referre debet. 107. a
Reipublicę tria genera. 106. b
Rerum publicarum optima, est regnum. deterrima timocratia. ibidem
Res nulla eadem nos semper delectat. 97. a
Res quæque fine definitur. 33. b
Rex eorum quibus præest commodis studere debet. 105. a
Regis amicitia in eos quibus imperat, consistit in excellentia quadam beneficiorũ. 107. b

S

SAcrificia olim & conuentus fieri solebant posteaquam fruges collectę erant. 106. b
Sagacitas quid. 77. a
Salis modios multos edendos esse cum amicis antequã eos cognoscere possimus. 101. a
Sapiens nemo natura esse potest. 79. a
Sapientis officium. 75. a
Sapientia quid sit. ibidem. b
Sapientiæ nomine quid intelligatur. 75. a
Sapientum sententiæ magnam habent auctoritatem. 138. a
Sceleratissimus quis. 57. a
Scientia quid. 72. b & 73. a
Scientia omnis demõstratione acquiritur. 72. b
Scientia omnis doceri potest, & quicquid sub scientiam cadit, perdisci. ibidem
Scire aliquid dupliciter dici. 84. b
Scomma quid. 54. a
Scurrę ac importuni qui. 53. b
Senectus omnisque imbecillitas auaros efficit. 43. a
Senes & seueri ad amicitiam cur non idonei. 102. a
Senibus honos tribuendus. 115. a
Sensus nullius actionis est initium. 71. b
Sensus cuiusque est sua propria voluptas. 131. a
Sententia quid. 78. a
Sermones factis congruentes comprobantur. 127. a
Seruus instrumentum est animatum. 108. b
Societas sublato contractu consistere non potest. 62. b
Societas patris cum liberis regni speciem præ se fert. 107. a
Societas viri cum vxore præ se fert quandã optimatum potestatem. ibidem
Socio pecuniam adimere grauius est quàm

ciui. 106. a
Solertia quid. 80. a
Solonis ſententia de beatis. 138. a
Σωφροσύνη cur ſic dicta. 74. a
Sordidus quis. 46. a
Sponte agere quis dicatur. 24. b
Sponte fieri quid. 25. a
Subtilitatem in omnibus rebus non eſſe quærendam. 7. b
Sumptus facere quibus deceat. 44. a
Sumptus qui maximè probentur. ibidem
Sumptus omnis ex ſuo genere magnus eſt æſtimandus. 45. b
Superbi & elati qui dicantur. 46. b & 49. a

T

TEmperans quis dicatur. 16. a
Temperans quo differat ab intemperante. 37. a
Temperantia quid. 37. a
Temperãtia in quibus rebus verſatur. ibid.
Tempus rerum inuentor & adiutor bonus 7. b
Timidus quis. 16. b & 32. b
Timidus, audax & fortis in iiſdem rebus verſantur, ſed non eodem modo. 34. a
Tyrannus ſuis tantùm commodis inſeruit. 106. b

V

VErecundia quid. 54. a
Verecundia eſt ſimilior perturbationi quàm habitui. ibid.
Verecundia non omni ætati, ſed adoleſcẽtiæ conuenit. 54. b
Veritas apud omnes plus valere debet quã amicitia. 4. b
Veteratores qui dicantur. 53. a
Vi fieri quid dicatur. 26. a
Vinolenti duplici pœna afficiebantur. 31. a
Vir bonus quis, 17. b
Vir bonus verè de omnibus rebus iudicat. 30. b
Viri boni elegantiſſima deſcriptio. 116. b
Vir bonus ſibi charus maximè. 120. a
Vir bonus amicorum & reipub. cauſa mortem oppetit. 121. a
Vir bonus rebus omnibus antefert honeſtatem. ibid. b
Vir bonus eſt menſura rerum omnium, 116. b. & 133. b
Virtus quid. 20. a
Virtus moralis conſuetudine comparatur. 15. a
Virtus in quo verſetur. 18. a
Virtus probè affectum reddit id omne in quo ineſt. 19. a
Virtus atque vitium in noſtra ſunt poteſtate. 30. b
Virtus à iuſtis diſcitur. 122. b
Virtus vera ſine prudentia eſſe non poteſt, 81. a
Virtutis actiones per ſe iucundas. 9. a
Virtutis definitio ſecundum veteres. 17. a
Virtutis eſt lætari & dolere quibus rebus & quemadmodum decet. 42. a
Virtutis merces gloria. 46. b
Virtutis ac beneficentiæ præmium eſt honos & gloria. 47. a
Virtutem cognoſcere non ſufficit, ſed eam exercere & ad vſum adhibere oportet. 138. b
Virtute præditus ſcit bene quaque re vti, 40. b
Virtute vndique perfecta & abſoluta, nullus honos ſatis dignus poteſt eſſe. 47. a
Virtutes ex antecedentibus actionibus cõparantur. 15. a
Virtutes non ſunt rationes, ſed cum ratione. 81. a
Virtutum diuiſio. 24. b
Virtutum duo genera. 14. b
Virtutum mortalium nulla nobis natura ingeneratur. 14. b
Virtutum ac artium differentia. 17. b
Virtutum omnium deſcriptio. 20. a
Virtutum omnium ſemina ſimul atque in lucem æditi ſumus, continemus in nobis. 80. b
Vitæ genera tria. 3. b
Vitia non ſolùm animi, ſed etiam quædam corporis ſunt voluntaria. 31. b
Vitia cur voluntaria 31. a
Voluntarium quicquid eſt, non eſt deligẽdum. 27. b
Voluntas eſt etiam eorum quæ fieri non poſſunt. 17. b
Volũtatis noſtræ & in noſtra eſſe poteſtate quæ dicantur. 30. a
Voluptas cur difficile à nobis pellatur. 17. b
Voluptas omnium animantium communis. 17. a

Voluptate & dolore ad pueros instituẽdos, vtendum. 129. b
Voluptas cur summum bonũ non sit. 95. b
Voluptas impedit quominus sapiamus. 94. b
Voluptas cur bonum non sit. 95. a
Voluptas magis est in quiete quàm in motu. 97. b
Voluptas cur sempiterna non existit, eadémque ipsum perficit. 131. b
Voluptas cuiq; animaliũ est propria. 133. a
Voluptatis nulla est ars. 94. b
Voluptati quàm iracundiæ resistere difficilius. 17. b
Voluptatẽ efficientiũ duo sunt genera. 96. b
de Voluptate sententias omnes refellit Aristoteles. 127. a
Voluptates necessariæ quæ. 96. b
Voluptates aliæ necessariæ, aliæ non necessariæ. 3. b
Voluptates specie differunt. 128. b
Voluptates adaugent studia & operationes 129. a
Vrbanus quis. 53. b
Vtilia quę. 99. a
Vtilitas coniunxit & continet societatem ciuilem. 106. a
Vxores cùm amplum habẽt patrimonium dominari volunt. 107. b

IOANNIS HERBETII LOTHARINGI COMPENDIOSVM ARGVMENTVM IN ARISTOTELIS DECEM libros de moribus, ad Nicomachum.

PHilosophia moralis ad agendum refertur. Nam discitur illa quidem, vt sciamus, sed tamen præcipuè, vt bene beatéque viuamus. Omnis enim laus virtutis in actione consistit. Et honestis actionibus frequentatis habitum virtutis acquirimus, bonique nominamur & sumus. Subiectum huius disciplinæ est actio humana, quatenus humana. Methodus est naturæ & potissimum analyseos, quoniam à generalibus ad specialia, & ab eo, quod primum est in consilio & cogitatione progreditur, hoc est à fine, qui est fœlicitas, quam primo libro definitione, quæ totum vniuersum quoddam est, generatim describit. Deinde virtutem in definitione positam veluti rationem ac viam ad fœlicitatem, & certè eius partem, & quidem potiorem sequentibus libris exponit, tum libro decimo ad explicandam fœlicitatem reuertitur, vt finis est postremus in adeptione & fruitione. Horum librorum decem hæc est summa. Primo lib. disseritur vniuersè de vltimo hominis fine, qui est fœlicitas constans actionibus virtuti consentaneis, bonisque corporis & externis. 2. generatim de virtute, an sit, quid sit, & qualis sit. 3. primùm de principiis actionum humanarum, vt voluntario, nec volũtario, deliberatione & electione. Deinde de fortitudine, tum de temperantia. 4. lib. de liberalitate, magnificentia, magnitudine animi, modestia, mãsuetudine, affabilitate, veritate, vrbanitate, & verecundia, quam virtutibus non annumerat. 5. lib. de iustitia, eiúsque partibus. 6. de quinque virtutibus rationis, arte, prudentia, scientia, intelligentia, & sapientia. 7. de heroica virtute, & quæ ei contraria est, immanitate, de continentia & incontinentia, de constantia & mollitia animi, id est laborum & dolorum fuga, déq; voluptate & dolore, in quibus versantur virtutes & vitia, continentiáque & incontinentia. 8. lib. de amicitia, eiúsq; formis. 9. de adiunctis amicitiæ. 10. prosequitur, absolvitq; suam tractationem de fœlicitate, primò declarans voluptatem nõ esse summum bonum, sed tamen eam esse fœlicitati coniunctam, perficeréque virtutis actionem. Deinde fœlicitatem diuidit in contemplantem, quæ consistit in actione sapientiæ, & in agentem, quæ cernitur actione virtutum moralium, quatenus virtutes morales prudentia diriguntur & inter se connectuntur.

ARISTOTELIS
ad Nicomachum filium de Moribus, quæ Ethica nominantur, liber primus.

ARGVMENTVM LIBRI PRIMI.

TRactationem de ſummo bono ſummatim cõprehendit tribus quęſtionibus an ſit, quid ſit, & quale ſit. Eſſe docet poſita definitione boni, & diuiſione finiũ ſeu bonorũ, quorũ aliud ſit alio melius, & aliquod optimum & ſummũ, idém que finis vltimus. Alioquin progrediendũ eſſet in infinitũ, quo dato & conceſſo, fruſtra quippiã appeteremus vel ageremus, quia nũquã ad finem perueniremus. Quęſtionem quid ſit explicãs refellit in primis aliorũ de beatitudine opiniones, quorũ alij voluptatem, alij honorem, alij virtutem, alij diuitias, Plato ideam boni ſummum eſſe bonũ confirmabat. Deinde ſtatuit hoc ipſum eſſe felicitatem, quæ eſt actio animi virtuti cõgruens in vita perfecta bonis corporis & fortunæ ſatis inſtructa. Qualitatem felicitatis exponit maximè ab adiunctis, cauſis, ſubiecto, docens aliquem verè dici beatum etiam in hac vita. Quandoquidem ineſt ei virtus in actione poſita, altiſſimiſque defixa radicibus.

OMNIS *ars, omnis doctrina, omnis actio, omne ſtudium & inſtitutum, ad bonum aliquod refertur. Itaque probè veteres ſummum bonum definierunt, id ad quod omnia referuntur. Finium autem genera ſunt plura. Vnum, eorum qui actione: alterum, eorum qui non ſolùm actione, ſed etiam opere cernuntur. Ac quarum rerum præter quam quod actiones, alij præterea fines ſunt, in* Cap. 1.

iis natura sunt opera meliora actionibus. Et quoniam multæ actiones & officia, artes ac scientiæ erant, complures etiam fines extiterunt: nam & medicinæ, valetudo proposita est: & arti ædificandarum nauium nauis: & rei militari, victoria: & rationi rei familiaris, diuitiæ. Quæque artes eius generis uni alicui facultati subiectæ sunt: uelut rei equestri, ea quæ frænos confi-
cit: cæteræque omnes quæ instrumenta equorum tractant: ut hæc ipsa, & omnia officia bellica rei militari: itémque aliæ alij in iis omnibus, fines earum quæ principem locum tenent, magis expetenti sunt, quàm omnium earum, quæ sub eas subiectæ sunt: quippe cùm horum causa etiam illæ expetãtur. Nihil autem interest, utrùm actiones ipsæ sint actionum fines, an aliud quippiam, quemadmodum in iis scientiis, quas commemorauimus, perspici potest.

Cap. 2. Atqui si quod est rerum agendarum ultimum, quod & propter se expetamus, & propter ipsum cætera omnia: nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitum, ut inanis ac stultus omnis noster appetitus sit futurus) perspicuum est in eo esse summum bonum, idq; adeo quod est omnium optimum. Huius ergo cognitio ad uitam etiam degendam momentum magnum habet: & tanquam sagittarij signum intuentes, facilius quòd nostri est officij, assequemur. Quod cùm ita sit, danda opera est, ut rudi certè informatione ipsum, & quid tandem sit, & cuius sit scientiæ uel facultatis extremum intelligamus. Et sanè par est, ut eius potissimum sit finis, quæ domina est & princeps omnium, qualis ciuilis scientia uidetur esse. Nam & quæ in Rep. scientiæ admittendæ sint, & quas quisq; di-

scere debeat, & quatenus, ipsa præscribit. Atque etiam facultates eas, quæ in maximo honore sunt & precio, vt artẽ imperatoriam, vt rei domesticæ rationem, vt rhetoricem, huic subiectas cernimus. Quòd si scientias hæc reliquas omnes, quarum omne opus est in agẽdo ad vsum suũ adhibet: præscribítq; legibus quid faciendum & à quibus abstinendũ sit, profectò necesse est eius extremo & fine relinquarum fines contineri: vt in eo sit summum hominis bonum. Vt enim sit idem vnius hominis bonum atque ciuitatis vniuersæ, hoc tamen quod ad ciuitatem vniuersam pertinet, & assequi & conseruare, maius quiddam ac perfectius videtur. Præclarè enim se res habeat, si & vni, & in solitudine vitam agenti, consulatur: at verò si genti & ciuitatibus, multò & pulchrius & diuinius. Atque hæc quidem quam instituimus via & ratio, quoniam & ipsa ciuilis quædam scientia est, hoc sibi propositum habet, idq; expetit.

In qua tractanda satis accurata erit oratio, si quantum Cap. 3.
res proposita feret, explanabit. Non enim in omnibus disputationibus subtile accuratúmque genus rei explicandæ similiter requirendum est: vt nec in operibus quæ ab arte proficiscuntur. Atqui iis rebus, quæ honestæ, quæque iustæ sunt, in quibus ciuilis scientia versatur, tanta inest varietas, tanta inconstantia, vt lege tatũmodo, non etiam natura videantur constitutæ: quæ etiam inconstans & iustabilis natura in bonis rebus locũ habet, propterea quod multa ex iis detrimenta consequãtur. Tã enim aliis diuitiæ, aliis vis corporis exitiũ perniciémq; attulit. Ergo satis erit, eos qui ex his, & de iis rebus verba faciunt, pingui quadam Minerua & subiecta velut rudi forma, quid in quaque re

differentia rei priuatæ a publica

veri sint demonstrare: & qui de rebus, quæ plerunque eueniunt, disserunt, ex hísque suas rationes conficiunt, tales efficere conclusiones, quæ illorum naturam referant. Eodémque modo accipi probarique debent, quæ dicuntur omnia. Est enim hominis eruditi subtilitatẽ requirere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur. Sũt enim hæc persimilia. Mathematicum probabilia in docẽdo adhibentem probare, & ab oratore demonstrationes requirere. Quæ autem quisq; nouit, de iis bene iudicat, eorúmque bonus est iudex. De quaq; ergo rerum singularum verè iudicabit is, qui eruditione singularũ rerum valet: omnino verò ac simpliciter, qui omni doctrina eruditus est. Quocirca ciuilis scientiæ non est iuuenis idoneus auditor: est enim expers actionum, quas vita desiderat: hæc autem de actionibus & ex iis tota oratio est. Iam verò cùm animi perturbationibus ducatur, frustra & inutiliter audiet: quandoquidem finis huic scientiæ propositus non cognitio sit, sed actio. Qui puer sit ætate, ánne moribus puero par & similis, nihil interest. Non est enim culpa in tempore, sed in eo quod animi perturbationes in omni vitæ actione sequatur. Nam huius generis hominibus, quemadmodum impotentibus inutilis cognitio futura est. At verò qui rationi suas appetitiones obedientes efficiunt, & actiones sequuntur rationi congruentes, magnum fructum ex harum rerum cognitione consequentur. Ac de auditore quidem, quæque docendi ratio hic postulanda sit, & quid nobis proponamus his libris, proœmij loco hactenus diximus.

Cap. 4. Nunc repetito principio, quoniam omnis cognitio & omne institutum, agendíque consilium bonum quoddã ap-

petit, ſtatuamus quid ſit illud quod ciuilem rationem deſiderare decimus, quídque ſit omnium rerum agendarum extremum bonũ. Conſtat quidem ferè inter omnes, quo nomine appellari placeat. Beatitudinem enim & vulgus & qui expolitiores ſunt, vocãt: bene autem viuere & bene agere (quòd Græci εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν dicũt) idem eſſe quod εὐδαιμονεῖν, id eſt, beatum eſſe exiſtimãt: Quid autem ſit beatitudo, nõ conſtat, deq; eo eſt inter eos omnis diſſenſio: neq; imperita multitudo & ſapiẽtes in eodem ponunt. Alij enim in eorũ aliquo quæ illuſtria ſunt, & in oculis omniũ poſita, vt in voluptate, vt in diuitiis, vt in gloria, aliique in alio: plerunque etiam idem in alio atque alio. Cùm enim ægrotat, in bona valetudine ponit: cùm pauper eſt, in diuitiis. Qui autem ſuæ conſcij ſunt ignorationis, eos admirantur, qui magnum aliquid, & quod eorum ingenij vires ſuperet dicunt. Quidam verò præter hæc complura bona, aliud quoddam per ſe, quod & ipſum cauſa ſit, cur cætera bona ſint omnia. Et omnes quidem exquirere ſententias, ſuperuacaneum ſit: contenti autem erimus, ſi exquiramus eas potiſſimum quæ eminent, maximéque probantur, aut quæ aliqua nitũtur ratione. Hoc autem ignorare non debemus, intereſſe inter rationes eas, quæ à principiis proficiſcuntur, & eas quæ ad ipſa principia ferunt. Rectè enim hoc Plato dubitabat & requirebat: vtra via eſſet ſequenda, eáne quæ à principiis permanaret ad fines, an quæ ad principia ferret: velut in ſtadio, ab iis qui præmia proponunt ad metam, an contrà. Initium enim capiendũ eſt ab iis rebus quæ notæ ſunt: ſed harum duo genera ſunt: aliæ enim cognitæ ſunt nobis, ſimpliciter & per ſe aliæ. Ac nobis quidem cer-

tè ab iis capiendum est exordium quæ sunt nobis cognitæ. Quocirca qui de rebus honestis & iustis, & uno nomine ciuilibus, idoneus auditor futurus est, is sit oportet bonis moribus præditus & institutus. Principium enim est quod ita sit, idque si satis sit perspicuũ, ipsum quamobrem sit, nihil desiderabitur. Homini verò eiusmodi aut iã percepta sunt principia, aut facilè alio docente percipiuntur. Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina,

» Optimus est, sese qui nouit cuncta magistro:
» Adfinem usque videns quæ semper sunt meliora.
» Ille etiam bonus est, alium qui recta monentem
» Audit, & inuentis ponit uestigia lætus.
» At cui consilium sua nec prudentia donat,
» Inducítque animum voces contemnere veras,
» Is nunquam frugi fuerit, sed inutilis orbi.

Cap. 5. Nos autem ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. Summum enim bonum & beatitudinẽ non sine causa ex vitæ generibus existimare videtur, vulgus quidem & homines importuniss. atque insolentiss. qui eam in voluptate ponunt. Itaque vitæ degendæ rationem adamant delicatam, & voluptaria. Tria enim sunt vitæ genera, quæ maximè excellunt: hoc, quo de modo diximus ciuile: & tertium id quod in contemplatione & cognitione consistit. Ac multitudo quidem persimilis mancipiorum apparet, cùm deligit pecudum vitam: sed causa ei est, propterea quòd complures eorum qui principatu & potestate excellunt, iisdem libidinibus quibus Sardanapalus, constricti tenentur: expoliti verò homines, iique omnes quorum vita omnis in actione rerum versatur, beatam vitam in

honore ponunt. Fere enim ei vitæ generi, quod in Reip. administratione positum est, hic propositus est finis: Atqui leuius id est, quam id bonum quod quærimus: est enim in eorum qui colunt potius potestate bonos, quàm qui colun-
tur. Summum autem bonũ, proprium quidda auguramur quodque vix eripi, adimique possit. Iam vero gloriam & honorem persequuntur, vt sibi fidem faciant, se esse probos: itaque coli, afficique honore a prudentibus volunt: & ab
is quibus noti sunt, idque ob virtute. Perspicuum est igi-
tur, vel horũ iudicio & sententia, virtutem esse meliorem.
quam etiam eandem potius quasi finem propositam vitæ
ciuili quispiam fortasse existimauerit: verũtamen eo quo-
que a perfecto absolutoque genere distat. Fieri enim posse
videtur, vt qui virtute sit præditus, etiam dormiat, aut in
vita nihil agat omnino: & præterea maximis in malis
miseriisque versetur: eum autem qui sic viuat, beatum,
nisi propositi pertinax defensor, nemo dixerit. Atque hæc
quidem hactenus. Satis enim multa de iis dicta sunt in
ἐγκυκλίοις, id est, in iis quæ palam in hominũ circulo facta
sunt disputationibus. Tertium genus, est quod in contem-
plandis rebus cernitur, quod postea considerabimus. Nam
quæ vita in pecuniis conferendis occupata est, habet nescio
quid violentum, sine quo esse non posse videtur, & profe-
cto in diuitijs non est id bonum quod quærimus: quoniam
sunt in bonis vtilibus, & propter aliud expetũtur. Quã-
propter in iis potius quæ supra dicta sunt, quia propter se
amantur, finem vltimumque bonorum licet putare. Nec
tamen in illis est, quanquam multæ ad id confirmandum
rationes allatæ sunt & coaceruatæ.

Cap. 6. *Atque his quidem omissis, id bonum vniuerso genere continetur, considerari est melius, quóque modo dicatur exquiri. Quæ nobis etsi ægrè tractabilis, & in præcipiti loco posita existit quæstio, quòd nobis amici sint ij, qui ideas induxerunt: tamen satius videatur, ac potius ita oportet, veritatis retinendæ causa, sua etiam decreta tollere, philosophos præsertim. Etsi enim vtraque chara sunt, pietatis tamen est pluris æstimare veritatem. Qui hanc sententiam inuexerunt, non faciebant ideas eorum in quibus prius posteriúsque dixissent: itaque ne numeris quidem ideam fabricati sunt. At bonum & in substantia dicitur, & in qualitate, & in iis quæ cum aliquo conferuntur: quæ verò per seipsa sunt & substantia, ius sunt, quæ cum aliquo comparantur, naturæ ordine priora. Propagini enim hoc simile est, éique rei quæ consequitur id quod iam est. Non igitur esse in his idea communis vllo modo potest. Præterea cùm bonum tàm latè pateat, quàm id quod est (dicitur enim in substantia, vt deus, & mens: & in qualitate, vt virtutes: & in quantitate, vt mediocre: & in iis quæ cum aliquo conferuntur, vt vtile: & in tempore, vt occasio: & in loco, vt commodus habitandi locus, quæque sunt generis eiusdem) perspicuum est commune aliquid vniuersale, & vnum esse non posse. Neque enim in categoriis omnibus, sed in vna sola diceretur. Iam verò, quia eorũ omniũ, quæ ad vnam ideam pertinent, vna tantùm scientia est, necesse quoque esset bona omnia scientia vna contineri Nunc verò plures sunt etiam eorum quæ sub vnam categoriam subiecta sunt: vt occasionis, in bello quidẽ ars imperatoria: in morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo medicina: in*

laboribus, gymnastice. Sed quarat aliquis, quid tandem sibi velint, cũ res singulas adiecto pronomine, IPSVM, appellant? siquidem in ipsum hominem, & in hominem, una eadémque valet hominis definitio. Neque enim hoc ipso quòd homo est vtrunque, aliquid inter eos interest. Quod si ita est, nec qua bonum quicquam intererit inter bonum & ipsum bonum. Nec verò quia æternum est, ideò magis bonũ: quandoquidem ne alba res quidem in lõgum tempus duratura, est albior ea quæ in diem. Mihi verò probabilius de eo dixisse Pythagorei videntur, qui vnum in bonorum ponunt ordine, quos & Speusippus videtur esse secutus. Sed de his quidem alius est mihi ad dicendum constitutus locus. Nũc verò aduersus ea quæ dicta sunt, obiectio quædam suboritur, quoniam de omni bono sint, quæ adductæ sunt à nobis rationes: cum vno quodam genere contineri videamus ea, quæ per se expetuntur & amantur: conscientia verò eorũ, aut aliquo modo tuẽtia, aut etiam contrariorum prohibentia, propter illa, aliáque ratione, bona nominentur. Ergo hoc quidẽ apparet, duo esse bonorum genera, alia propter se, alia propter illa. Separatis igitur vtilibus ab iis quæ per se bona sunt, an vni ideæ attribuantur consideremus. Ea quidem propter se bona quiuis ponat, quæ vel sola & seiuncta à ceteris expetuntur, vt sapere, vt videre, vt sunt nonnulle voluptates, vt honores. Et si enim hæc ipsa propter aliquid aliud sequimur, tamen in iis quæ per se bona sunt, licet ponere, aut certè nihil præter ideam sit in his bonis. Ex quo efficietur, vt inanis & superuacanea species futura sit. Sin autem hæc quoq; sunt in iis quæ per se bona sunt, necesse erit vt in niue & ceruſa

candoris, sic boni definitionem in iis omnibus eandē declarari. Atqui honoris, prudentiæ, voluptatis, diuersæ sunt definitiones, hoc ipso quòd bona sunt. Non est igitur bonū ita commune aliquid, vt vna quadam idea contineatur. Sed quonam igitur modo dicitur? Neque enim ad ea videtur posse pertinere, quæ sunt fortuna & casu homonyma. ~~Est ergo bonum cōmune quippiam & vnum, eo quòd ab vno quodam dicantur, vel ad vnum referātur omnia, aut potiùs proportione.~~ Vt enim in corpore aspectus, sic est mens in animo, aliúdq; in alio. Sed hæc quidem fortassis hoc tēpore omittenda sunt, quoniam alterius philosophiæ magis propriū esse videatur de iis accuratè disputare, vt etiam de hac ipsa idea. Etenim si quod vnū est bonū quod communiter dicatur, aut si quod est seiūctum ipsum per se, perspicuū est id nec agi ab homine posse, nec haberi. Atqui nunc tale aliqüid quærimus. Sed fortè eius cognitio cuipiā videatur conducere ad ea bona quæ possideri à nobis atque agi possunt. Nam si ipsum tanquam exemplar nobis proponemus, faciliùs, quæ nobis bona sunt, intelligemus: & cùm intellexerimus, consequemur. Atque hæc quidem probabilitate quadam nititur oratio: sed scientiis certè repugnat. ~~Nam cùm bonum quoddā omnes sibi propositum habeāt,~~ requirantque id ipsum semper quod deest: tamen huius cognitionem prætermittunt vniuersæ. Atqui non est consentaneum, artifices omnes tantum ignorare, nec quærere adiumentum. Illud etiam quæri potest, ecquid textori aut fabro ad suam artem adiumenti, si ipsum bonū intelligant, afferri queat? Aut quo tandem modo peritior medicus, meliórve dux belli sit futurus is, qui hanc ipsam ideam in-

tuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare valetudinem, sed hominis, aut potiùs huius hominis. Medetur enim singulis. Atque hæc quidem hactenus. Cap. 7.

Nunc autem redeamus ad id bonum quod quæritur, vt quid tandem sit intelligamus. ~~Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte~~: quoniam aliud est in medicina, aliud in arte imperatoria, cæterísque omnibus eodem modo. ~~Quid est igitur quod cuique bonum propositum est, nisi id cuius causa reliqua aguntur~~? hoc in medicina, bona valetudo est: in arte imperatoria, victoria: in architectura, domus, aliúdque in alia: in omníque actione & consilio finis, quãdoquidem eius causa omnes agunt omnia. Quocirca si vnius aliquis est finis rerum agẽdarum omnium, sit in eo summum bonum, id quod sub actionem cadit: sin autem sint plures, in eis ipsis. Atq; illo quidem quasi transitu eodẽ rediit oratio nostra, vnde digressa erat: quod iam nobis apertiùs explicandum est. ~~Quoniam autem plures fines sunt, aliosq; propter alios expetimus~~, vt diuitias, vt tibias & vno nomine instrumenta, perspicuũ est, non omnes esse perfectos. ~~Quod autem optimum est, id omne perfectum~~. Si ergo vnum aliquid vndique perfectum est, in eo positum est id quod quæritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eò quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunquam propter aliud expetitur, iis omnibus quæ propter se & propter hoc expetuntur. ~~Id igitur omnibus numeris perfectum est & absolutum, quod propter se semper, nunquam propter aliud expet. ndũ est~~: qualis felicitas videtur maximè. Nam & propter se eam semper, & ~~nunquã propter aliud optamus~~.

At verò & honorem, & voluptatem & intelligentiam, & omnem virtutẽ propter se illa quidem optamus: (quandoquidẽ & si nihil inde amplius expectemus, tamen eorum singula optamus) sed beatitudinis etiam causa eadem expetimus, quòd per ea speremus nos beatam vitam adepturos. At fœlicitatem neq; earum, nẽq; aliarum rerum omnino causa nemo expetit. Quod idem ex ea etiam abũdantia rerum quæ se ipsa contẽta est, efficitur. Quo tenim bonum vndique perfectum est, omne satis esse & sufficere videtur. Satis autẽ esse ac suppeditare dicimus non ipsi soli, vitam in solitudine agenti, sed parẽtibus, liberis, coniugi, omninóque amicis & ciuibus: quandoquidem sic hominis natura generata sit, vt habeat quiddam immanum quasi ciuile & populare. Sed in iis certi quidem termini constituendi sunt. Nam si progrediamur ad maiores, si ad posteros, amicorũque amicos, nunquam finis reperietur. Sed hoc rursus alio loco considerabimus. Quod autem seipso contentum sit, id nos statuimus eiusmodi esse, quod solum seiunctum, secretumque à cæteris vitam expetẽdam efficit, & nihil requirentem: qualem beatam vitam esse ducimus. Et præterea si cum cæteris bonis non coniungatur, anteponendam esse omnibus. Sin coniungatur, perspicuum est optabiliorẽ eam esse cum minimo bono coniunctam, quàm separatim: boni enim præstantia, accessione eius quod additur, existit. At quò maius est quodque bonum, eò magis est semper expetendum. Hoc igitur iam apparet, fœlicitatem perfectum quiddam esse, omnibúsque suis partibus absolutum, seque ipsam esse contentam, cùm rerum agendarum omnium sit extremum. Sed fortasse beatitudinem summum bonum appel-

quando bonum & finitum *

περὶ γὰρ τῆς εὐδαιμονίας

lari inter omnes cõstat: hic verò locus, vt planiùs doceatur quid sit, expostulat. Id iam patebit, si quid sit hominis opus & officium intelligatur. Vt enim tibicen & statuarius, omnísque artifex, & omnino, quibuscunque est suum quoddam opus, vel actio, in opere ipso suum bonum perfectionémque artis statuunt: sic homini, si quod est eius opus & officium, in eo ipso suum bonũ constituetur. Ergo fabri erũt & sutoris certa aliqua opera & actiones, hominis nullum erit, sed iners & ad otium natus censebitur? An non vt oculi, manus, pedis, singularúmque partium suũ est munus: sic homini quoque præter hæc omnia, opus aliquod munúsque tribuetur? Quodnam ergo erit illud tandem? Est enim ei cum stirpibus vita communis. At proprium hominis officium quæritur. Vita igitur quæ alendo & augendo cernitur, semouenda est. Hanc sequitur vita in sensuum facultate posita. At communis est & equi & bouis, & animãtium omnium. Relinquitur ergo vita ea, quæ in actione versatur, ab ea parte animi proficiscẽs quæ rationis est particeps. Huius porrò pars vna est, quæ rationi paret: altera in qua ipsa est ratio & cogitatio. Cũ verò hæc quoq; duobus modis dicatur, ea constituẽda & ponenda est, quæ non habitu, sed actu cernitur. Hæc enim est quæ verius ac magis propriè dicitur. Quod si ita est, opus officiúmque hominis sit necesse est, animi actus rationi consentaneus, aut certè à ratione non alienus. Est autem idem genere, officiũ artificis, & boni artificis, vt citharœdi & boni citharœdi: quod idem cõtingit in omnibus addita ad officium virtutis excellẽtia. Citharœdi enim est, citharam pulsare: boni citharœdi, bene pulsare. Quod cùm ita sit, hominis officium

& munus in vita quadam ponemus, quæ eadem actus est animi, atq; adeo actio cum ratione coniuncta: hominis autem boni, rectè ac preclarè in eo ipso se gerere. Atqui ita demum rectè quicquam perficitur, cùm sua & propria cuiusque virtus adhibetur. Quod si ita est, ~~summum hominis bonum erit animi actus virtute utentis~~. Et si plures virtutes sint, optima ac perfectissima, ídque in vita undique perfecta. Vt enim una hirũdo non facit ver, nec dies unus: [illegible] unus dies aut breue tempus non efficit beatum. Atque hoc quidem pacto summum bonũ circumscriptum sit: Primùm enim in quaque re ducenda sunt prima lineamenta, tum ad rem accuratiùs, verisq; coloribus pingẽdam accedendum. Videtur autem cuiusuis esse producere, ac distinctius explicare ea, quorum sit primo descriptio rectè anteposita: atque earum rerum tempus aut inuentor aut bonus adiutor esse. A quo etiam artes ipsæ à tam exiguo principio profectæ ad tantum decus peruenerunt: ~~postest enim quilibet id quod deest, addere~~. Atque etiã meminisse debemus eorum quæ suprà dicta sunt: & subtilitas non eodem modo quærenda est in omnibus: sed pro rei quæ proposita sit natura: atque eatenus, quoad instituta ratione quadam tractatio patiatur. Nam & faber & geometra non eodẽ modo rerum angulum inuestigant: sed ille, quatenus est ad opus vtilis: hic quoniam spectator est & æstimator veritatis, quid nam sit, aut qualis, requirit. Eodemq; modo faciendum est in cæteris omnibus, ne in accessione operis, & in eo quod obiter attigendum sit, quàm in eo quod agitur, & cuius causa illud ipsum attingitur, longior ponatur oratio. Neque verò pariter in omnibus quærenda causa est non-

[illegible] & actio hominis propria. [illegible] perfectissima & vita undique perfecta.

nullisq; in locis contenti esse debemus, sirẽ ita esse rectè docuerimus: vt sit in principiis. Est autẽ primũ & principium, rem ita esse. Principiorum autem alia inductione cognoscũtur, alia sensu, alia vsu & consuetudine quadã, alia aliter. Eorũ autẽ singula ita sunt tractanda, vt fert eorũ natura: dãdaq; opera est, vt probè definiantur. Habent enim plurimũ momenti ad ea quæ consequuntur. Quocirca principiũ plus videtur esse, quam dimidiũ totius: multaq; adeò eorum quæ in quaq; scientia quærũtur, eo cognito, fieri manifesta

Explicandum est igitur hoc principium non solum per conclusiones, & per ea ex quibus constat definitio, sed ex iis etiam quæ de eo feruntur. Nã & congruunt cum vero, quæ vera sunt omnia, & continuo verum dissentit à falso. Cùm ergo bona in tria genera sint diuisa, sintq; alia bona externa, alia animi, & alia corporis: animi bona verissimè & maximè bona nominamus. Itaque quoniã actiones & animi actus in animo ponimus, id sanè à nobis præclarè dictum est, & aptè ad hanc sententiã, quæ & vetus est, & philosophorum cõmuni consensu comprobata: illud etiam rectè, quod in actionibus & operationibus quibusdam finem extremumq; ponamus. Sic enim fit, vt ad bona animi, nõ ad externa pertineat. Cum definitione etiam nostra id cõgruit quod dici solet, bene agere & bene viuere (Græci dicunt εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν) hominem beatum. Nihil enim nos aliud ferè summum bonum esse diximus, quàm bonam quandam viuendi & agẽdi rationem, εὖ ζῆν καὶ εὖ πράξιαν Græci dicunt. Atque etiam in eo, in quo diximus esse fœlicitatem, ea omnia insunt, quæ de beatitudine quærũtur. Aliis enim in virtute esse videtur, aliis in prudentia, qui-

Contra mechanicos principia non est disputandum quia non pol dari ratio principiata

p. 8.

bus dam in sapientia: nonnulli eam in his ipsis ponunt, aut in horum aliquo, adiuncta vel non seiuncta voluptate: alij etiam rerum externarum adiungunt affluentiam. Atque aliæ quidem sunt multorum ac veterũ, aliæ perpaucorum sed clarorum virorum sententiæ: quorum neutros verisimile est omni ex parte aberrasse: sed aliqua aut potius magna ex parte recta viam secutos. Et cum iis quidem qui beatam vitam dicut omnem virtutem, aut aliquam virtutem consentit definitio: est enim virtutis ea actio, quę est ei ipsi virtuti consentanea. Magnopere autẽ refert profectò, in possessione summum bonũ, an in vsu & in habitu, an in actu ponatur. Fieri enim potest, vt is cui inest habitus, nihil rei præclaræ gerat: vt qui inest in dormiente, aut alio modo otioso. At verò actus nõ potest: aget enim nẽcessario ac potiùs rectè aget. Vt autem in Olympicis ludis, non formosissimus quisque, aut robustissimus corona donatur, sed qui in certamen descendunt: (horum enim nonnulli vincunt) sic eorum quæ in vita sunt honesta ac bona, compotes fiunt ij, qui recta quæ sunt, faciunt. Quorum etiam vita ipsa per se iucunda est: nã voluptate affici in iis etiam numeratur, quæ in animo insunt. Cuius autem rei ratione quisque cupidus dicitur, ea delectatur, vt equo, is qui cupidus equorum dicitur: spectaculo, qui spectaculorum cupiditate ducitur. Eodémque modo rebus iustis lætatur is qui iusti & æqui studiosus est: & omnino rebus quæ ad virtutem pertinent, is cui virtus chara est. Ac multitudini quidem quæ sunt iucunda, ferè inter se pugnat, propterea quòd non sunt natura eiusmodi. Iis autem hominibus qui sunt studiosi honestatis, ea voluptatem afferunt, quæ natura iucũda sunt.

Quo in genere sunt, quæ virtuti congruunt actiones. Itaq; & his sunt voluptati, & propter se. Quocirca eorum vita voluptate nõ indiget, tanquãre quadem aduentitia: sed in seipsa inclusam habet voluptatem. Nam præterea quæ dicta sunt, non est vir bonus habendus is, qui honestis actionibus non lætetur. Neque enim quisquã aut iustum dixerit eum, qui iustis actionibus non gaudeat: aut liberalem eum, qui no delectatur officiis liberalitatis: itemq; in cæteris omnibus. Quæ cùm ita sint, confitendum est per se iucũdas esse virtutis actiones. Quinetiam & bonas & pulchras, atque adeò tria illa in summo gradu, siquidem verè de iis vir bonus iudicat: at iudicat, vt diximus. Est igitur quiddã optimum, pulcherrimũ & iucundissimũ beatitudo. Neque ita distincta & separata sunt, vt in Deliaco epigrammate,

Iustitia est pulcherrima res: suauissima rebus
Gaudere optatis: optima si valeas.

In sunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus, aut in vna earum optima felicitatem esse dicimus. Sed tamen bonis, vt diximus, externis indigere videtur. Nemo enim potest, aut vix certè potest, res magnas & dignitatis plenas gerere, cui nullæ opes, nullæ suppetãt copiæ. Permulta enim efficiũntur, quasi instrumentis quibusdam, vel amicorum opera, vel pecunia, vel auctoritate & potentia, qua inter tuos ciues valeas: suntque nonnullæ res, quibus si careas, beatam vitam labefactant, vt nobilitas, vt proles bona, vt forma. Neque enim plane beatitudinis capax est is qui omnino deformis sit aut ignobilis, aut qui vitã in solitudine degat, & sine liberis: ac multo etiam minus forsan, si cui sint liberi improbissimi vel amici boni è vita excesserint.

Ergo, vt diximus, has prosperitates videtur beata vita requirere. Ex quo fit, vt quidam felicitatem idem esse quod secundam fortunam: nonnulli, virtutem statuant:

Cap. 9. Ex quo existit quæstio, nũ doctrina consuetudine, aut alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina sorte, aut etiã casu & fortuna eueniat. Ac si quod à diis aliud datum mũnus hominibus est, profectò consentaneum est felicitatem etiam datam esse à diis: idque tanto maximè omnium rerum humanarũ, quanto iis omnibus longissimè præstat. Sed hæc sunt alterius disputationis magis propria. Hoc verò apparet, etiamsi non data sit concessu & munere deorum, mortalium generi, sed virtute, disciplina, aut exercitatione pariatur, tamen in rebus maximè diuinis esse ducendum. Virtutis enim præmium & finis, optimum quiddam est, diuinum & beatum. ~~Erit vero etiam hoc modo commune maximè, & latissimè patens bonum.~~ Poterit enim comparari disciplina aliqua, & diligentia ab iis omnibus, quorum quidem à virtute animus aliquo vitio non retardetur. Quod si sic melius est beatum esse, quàm fortuitò, certè ita esse confitendum est: Siquidem quicquid à natura proficiscitur, ita secundum naturam fit, vt optimè affectum esse potest: itemque cùm omnia quæ ab arte & omni causa efficiuntur, tum vel maximè quæ ab optima. Magnum autem scelus sit, rem omnium & maximam & præstantissimam fortunæ committere. Atque etiam ex definitione perspici potest quod quærimus. Diximus enim eam esse certi cuiusdam generis actionem animi ex virtute. ~~Reliquorum autem bonorum partim adesse necesse est, partim sunt, adiuuantia & vtilia quasi instrumenta.~~ Sunt verò & hæc

cum iis cõsentanea, quæ initio diximus. Ciuilis enim scientiæ finem esse summum bonum posuimus. Atqui hæc summam diligẽtiam adhibet in eo, vt ciues certo quodam modo affectos, atque adeò bonos efficiat, & ad res honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouẽ, nec equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum enim eorum est huius particeps actionis: ob eámque causam ne puer quidem beatus est: quippe cum nondum per ætatem ad has vitæ actiones sit aptus. Quòd si qui interdum beati dicuntur, ob spem & expectationem, quam de se concitant, dicuntur beati. Opus est enim vndique, vt dixi, perfecta virtute completáque vita. Multæ enim in vita mutationes, variíque euentus existunt: fieríque potest, vt qui vel maximè secunda fortuna vsus sit, is in maximas incidat calamitates in senectute, quod de Priamo iis in libris qui de Heroibus scripti sunt, ferunt fabulæ. Qui autem adeò secunda fortuna vsus sit tota vita, ad extremum autem misere è vita migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

Sed quæret aliquis, num vel alius quisquam quoad vi- Cap. 10.
uat, iudicandus sit beatus: sed Solonis sententia, expectandum extremum tempus ætatis? Ac si ita quidem illud statuendum est, quæri adhuc potest, an etiam tum, cùm mortem obiit, sit beatus, an potiùs id omnino absurdum sit? Nobis præsertim qui felicitatem in quadam operatione statuimus? Quòd si beatum esse negamus eum qui excesserit è vita (nec hoc sanè vult Solon, sed tũ denique aliquẽ tutò beatum iudicari posse, cum iam à malis est miseriísque liberatus) de hoc quoque nescio quid ambigi potest. Etenim mortui suis quibusdam bonis & malis carere nõ videntur:

siquidem in viuos, etiam cùm sensus abest, hæc ipsa cadũt: vt decore & dedecore, liberorum adeóque omnium posterorum rebus secundis & aduersis. Verùm ista quoque dubitationem afferunt. Fieri enim potest, vt qui beatam vitam vsque ad senectutem protulerit, migrauerítque è vita conuenienter vitæ anteactæ, eum multæ in posteris mutationes consequantur: quorum nonnulli boni viri sint degantque vitam ex dignitate: alij contrà. Hoc verò perspicuũ est, eos permultis modis à parentũ vitæ ratione posse desciscere. Absurdum itaque sit: si is quoque commutetur, qui oppetiit mortem, sitque aliàs miser, aliàs beatus. Atqui videtur etiam absurdum, res posterorũ, nihil ne ad vllum quidem tempus ad parentes pertinere. Sed redeundum est ad id quod primum fuit in quæstione positum. Eo enim cognito, fortasse hoc quoq; quòd modò quærebamus, intelligetur. Si igitur supremus vitæ dies expectandus est, vt tum quisque beatus existimetur: non quòd tum beatus ipse sit, sed quòd antea fuerit: quid est quamobrem non sit absurdum, cùm quisque beatus est de eo id quod inest, non verè dici? quòd propter varietatem fortunæ minimè placeat viuos dicere beatos, quódq; stabile aliquid ac firmum vixque mutabile beatam vitam putemus: fortuna autem sæpe in eosdem circumuoluatur. Perspicuum est enim, si euenta fortunæ sequamur, eundem nos sæpe alias beatum, aliàs miserum esse dicturos. Ita beatum, Chamæleonti similem, nec satis firma sede constitutum, affirmabimus. An id quidem minimè rectum est, fortunam consectari? Non enim in ea posita est bene aut malè vitæ degẽdæ ratio, sed eam certè humana, vt dixi, vita desiderat. Beatæ autem

vitæ dominæ sunt virtuti consentaneæ actiones, cõtrariæque contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confirmat quod modò quæsitum est: Nulla enim in re mortaliũ tanta inest firmitas, tanta cõstantia, quanta in actionibus virtutis. Nam vel scientiis ipsis & firmiores & constantiores esse videntur. Atque eârum vt quæque præstantissima est, ita stabilis maximè: idque accidit ob eam causam, quòd in iis maximè exercendis assidui sunt homines beati. In eo enim satis causæ esse videtur, cur nulla obliuione obruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, talísque per omne tempus vitæ futurus est. Semper enim vel omnium maximè, ea & geret, & cogitabit, quæ virtuti congruunt: & quemcunque fortuna casum inuexerit, hunc maximè decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit, quadratus sine culpa. Cumq; multos casus fortuna inuehat, iique magnitudine & exiguitate differant, perspicuum est, res secundas & aduersas, quæ paruæ interueniunt, nullum ad vitam momentum habere: quæ autem & magnæ & multæ prosperè eueniunt, vitam efficient beatiorem. Nam & ornamẽtum afferre solent, & vsus earum honestatis plenus est, atque virtutis. Quæ autem contrà accidunt, eæ vitam beatam illæ quidem turbant & labefactant (nã & dolores afferunt, & multas actiones impediunt) sed tamen ipsa honestas tum splendescit, apparétque maximè cùm sedatè ac moderatè quis, & multas & magnas perfert calamitates: non quod ille quasi stolidus illa non sentiat, sed quod generoso, forti, magnóque sit animo præditus. Quòd si actiones sunt, vt dixi, vitæ dominæ, certè nemo qui sit beatus, fieri miser vllo pacto potest. Neque enim vnquam

quæ odio digna sunt, quæque mala, faciet. Eum enim qui verè bonus sit, quique verè sapiat, putamus omnes casus fortunæ aptè & decorè esse laturum: & ex iis quæ sibi suppetant, semper pulcherrima quæque facturum. Non secus quàm bonus imperator exercitu eo qui adest, semper vt vsus belli ferat, commodissimè vtitur: & sutor ex sibi oblatis pellibus, calceum aptissimum conficit: eodémque modo cæteri omnes artifices. Quod si ita est, qui beatus sit, miser fieri nullo modo potest: non tamen beatus siquidem, si in Priami calamitates incidat. Nec varius quidem certè est & mutabilis. Neque enim ex felicitatis possessione facilè deijcietur: nec id leues calamitates, sed & multæ & magnæ, efficient. Et qui in has quidem inciderit calamitates, iterum beatus non fiet exiguo tempore: sed si quo modo id eueniat, eo fiet, quod longo quodam peracto temporis spacio interim res magnas ac præclaras rursus sit consecutus. Quid igitur prohibet nos beatum dicere eum, qui virtutis perfectæ actiones sequatur, quique in bonorum externorum satis magna abundantia viuat, non aliqua parte ætatis, sed in omni vita confecta atque absoluta? An id quoque addendum, qui ita vitam sit acturus, & mortem quæ antea etiam vitam deceat, obiturus? quandoquidem incertus est rerum futurarum exitus, & beatitudinem finem esse, ac quiddam omni ex parte perfectum ponimus. Quæ cùm ita sint, beatos ex viuis dicemus eos, quibus adsint, permanuráque sint, quæ enumerata sunt omnia: idque in hominibus intellectum volo. Atque hæc quidem hactenus.

Cap. II. Casus autem posterorum ac amicorum omnium nihil quidem nos omnino attingere, valde ab amici officio alie-

num sit, sententiisque omniũ repugnare videatur. At cùm multi casus sint, ijque longè ac latè differant, cúmque alij magis, alij minùs non attingant, sigillatim omnia persequi lõgum sit & infinitum: generaliter & primis velut lineamentis fortasse sit satis. Vt igitur aduersæ res quæ ipsis nobis accidunt, aliæ momentum pondúsq; habent ad vitam, aliæ leuiores cẽsentur: sic eæ omnes quæ amicis. Sed permultum interest, viuis an mortuis mala contingant: ac multò etiam magis, quàm vtrum res iniquæ & sceleratæ in tragœdiis populo exhibeantur, an gerantur. Atque hinc quidem casuum discrimen est colligendum, vel potiùs quærendum est de mortuis, vtrùm alicuius boni, aut contrarij participes sint. Ex iis enim videtur effici, etiã si quid ad eos pertineat, siue boni, siue mali: obscurum id & exiguum, aut simpliciter, aut illis certè esse: sin minùs, certè non tantam vim in eo esse, vt vel beatos eos qui non erant priùs, efficiat: vel iis, qui antè beati erãt, beatam vitam eripiat. Ergo hoc quidem iam apparet, res & secundas amicorum & aduersas, ad mortuos pertinere illas quidem: sed ita, & ad eum vsque modum, vt neque ex beatis non beatos faciant, neque aliud quicquam generis eiusdem.

His ita expositis, iam felicitas in bonis sit laudabilibus, an potius in iis quæ honore & veneratione quadam sunt prosequenda videamus. Est enim perspicuum, eam non esse inter facultates numerandam. Igitur hoc apparet, quod laudabile sit, omne eam causam laudibus affici, quod certa quadam qualitate sit præditum, & ad aliud quodam modo referatur. Nam & iustos & fortes, & vno nomine viros bonos, & virtutem ipsam propter opera, a- Cap. 12.

facultates & quæ possumus
& uti & abuti & neque bonum
& neque malum

ctionésque laudamus. Et robustos, & qui ad cursum valent homines, cæterósque eiusdem generis propterea laudamus, quod natura certa quadam qualitate sunt præditi: adeóque apti sunt ad gerendas res aliquas, quæ in bonis sunt & honestis. Quod ex iis etiam laudibus, quæ diis tribuuntur, perspici potest. Ridiculas enim eas fore constat, si ad nos referantur. Hoc verò fit propterea, quod laudes, vt dixi, nisi quadam cum altero collatione non intelliguntur. Quòd si laus huius generis rerum est propria, id perspicuum est, vt quicque optimum est, ita minimè laudem in ipsum cadere, sed maius aliquid & præstantius. Idque ex eo etiam perspicitur, quòd & deos beatorum fœliciúmque elogio ornamus: & viros, vt quisque ad deum proximè accedit. Eadémque est rerum bonarum ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus, vt iustitiã: sed quasi rem multo & diuiniorem & meliorem suscipit, & quadam veneratione prosequitur. Atque etiam rectè videtur Eudoxus patrocinium voluptatis, vt primæ ei partes tribuerentur, suscepisse. Nam cùm in bonis esset ipsa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus præstare, quæ essent laudabiles: in eo autem genere deum modò ac summum bonum esse, quoniam ad ea cætera referrentur. Est enim virtutis laus propria: quippe cùm ea apti simus ad res honestas gerendas. Encomia autem propria sunt factorum tam corporis, quàm animi. Sed hæc quidem accuratiùs inuestigare eorum sit potiùs, qui in encomiis versati sunt: nobis autem ex iis perspicuum est quæ dicta sunt, in bonis iis quæ veneranda nobis & summo honore prosequenda sunt, perfectísque rebus numerari beatã vitam. Quod ita esse hinc

etiam apparet, quod est principium: eius enim causa omnes omnia facimus, principium autem idque omne in quo causa cur est cætera bona sint, vt res veneranda atque diuina, æstimandum est.

Sed quoniam beatitudo est actio quædam animi virtuti vndique absolutæ congruens, iam virtus ipsa considerada cognoscendáque est. Nam etiam ipsa fœlicitas melius fortasse hoc modo intelligetur. Atque is quidem videtur qui ciuili scientia verè instructus est, huic maximam dedisse operam: quoniam hoc vult, hoc spectat, & ciues bonos efficere & obedientes legibus. Exemplo nobis sunt Cretensium & Lacedæmoniorum legislatores, & si qui alij in eo genere floruerunt. Quòd si hæc ciuilis scientiæ propria est consideratio, perspicuum est cum eo instituto, quod iam inde ab initio secuti sumus, hanc de virtute congruere & consentire quæstionem. Videndum est scilicet, quæ sit hominis virtus. Etenim de summo bono hominis, & de beata hominis vita quærebamus. Sed virtutem dicimus hominis, non quæ corporis est, sed quæ animi, & beatam certè vitam animi actum esse dicimus. Quæ cùm ita sint, perspicuum est, vt eum oculos nosse oportet, qui eos curaturus sit, eorúmve corpus, qui totum: sic eum qui ciuili ratione instructus sit, ea quæ ad animum pertinet, quodam modo cognita habere oportere: ac multo etiam magis, quò præstantior ciuilis scientia & melior, quàm medicina est. Et clari profectò, nobiléque medici multum operæ in cognitione corporis ponunt. Considerandus igitur ei animus est, qui ciuili scientia est præditus. Considerandus est autem horum causa, & quoad satis sit ad ea quæ inuestigantur. Cap. 13.

Nam ſubtilior accuratiórque eius explicatio maioris negotij ſit, quàm ipſa illa res, quæ ſit propoſita. Sed quoniam de ipſa in iis, quas ἐξωτερικοὺς appellamus, diſputationibus, ſatis multa dicuntur, illinc aſſumenda ſunt quæ ad hunc locum pertinebunt: veluti vnam eius partem expertem eſſe rationis, participem alteram. Vtrùm autem ſeparatę ac diſtinctæ ſint, vt partes corporis, & quicquid ex partibus cõſtat an ratione & cognitione duæ res ſint, quæ reipſa ſeparari nequeant: quemadmodum in ambitu circuli, id quod conuexum dicitur, & concauum: ad id quod agimus, nihil intereſt. Eius autem partis, quæ rationis expers eſt, vna pars eſt, quæ & communis eſſe, & ſtirpibus attributa videtur: eam dico, quæ cauſa eſt cur alamur & augeamur. Hanc enim vim animi, cum in iis omnibus quæ aluntur, atque adeò in ipſis qui adhuc formantur fœtibus licet ponere, tum verò eandem in perfectis etiam animantibus: hanc enim aptius eſt, quàm aliam. Huius itaque virtus communis eſt, non hominis propria: quippe cùm tum maximè cum ſomnus capitur, hæc ſiue pars, ſiue vis ſuo officio & munere fungatur. Atqui bonus ab improbo in ſomno minimè interno ſcitur: vnde etiam fertur nihil inter beatos ac miſeros per dimidiatum vitæ tempus intereſſe. Idque iure ac merito accidit, propterea quòd ſomnus, animi eſt requies, ceſſatióve, quâ bonus eſt vel malus, niſi ſi quæ motiones tum fortè leuiter animum pertingant: eóque meliora viſa ſint honorum, quàm quorumlibet. Sed de iis quidem ſatis. Et alendi certè vis prætermittenda eſt, quandoquidem virtutis humanæ expers eſt. Alia autem eſt etiam vis animi rationis expers, quæ tamen rationis quodammo-

do est particeps. Nam & continentis impotentísque rationem, & animi partem eam, quæ rationem habet, laudamus. Rectè enim & ad optimas quasque res inuitat, atque hortatur. Constat autem in eis aliquid aliud esse innatum præter rationẽ, quod repugnat, obsistítque rationi. Vt enim in corpore, si partes neruorum resolutione occupatas dextrorsum moueri velimus, contrà ad læuam peruersè feruntur: sic in animo. distrahuntur enim in contrarias partes impotentium cupiditates. Sed in corpore id quod transuersum agitur, videmus, in animo non videmus. Sed nihilominus tamen existimare debemus inesse quiddam in animo præter rationem, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autem ab ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autem vt dixi, rationis est etiam particeps: paret enim rationi in continẽte: ac multò etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus omnia cum ratione congruunt. Hoc ergo apparet, vim expertem rationis esse duplicem: vis enim ea quæ vegetatrix (vt sic dicam) vocatur, nulla ex parte rationis est, particeps: concupiscendi autem & omnino appetendi quodammodo ea vtitur, quatenus ei obedit atque paret. Atque eam dicimus cõpotem rationis in ea significatione, qua aliquem dicimus habere rationem patris & amicorum: non autem in illa, qua dicimus quempiam assecutum esse rationes rerum mathematicarum. Porro vim expertem rationis parere quodammodo rationi, & admonitiones & obiurgationes & adhortationes indicant. Quòd si confirmandum est, hanc quoque vim compotem esse rationis, duplex vis erit rationis particeps: alia proprie & in seipsa: alia velut filius qui obedit patri. Hac autem distinctione

& dissimilitudine etiam virtus diuiditur: alias enim mentis atque rationis esse dicimus, alias morales. Rationis sunt, vt sapientia; vt sagacitas, vt prudentia: morales, vt liberalitas & temperantia. Nam cùm de moribus alicuius loquimur, non sapientem eum vel sagacem dicimus, sed clementem, aut temperantem. Verùm nos sapientem etiam laudamus ob animi habitum: habitus autem eos qui laudabiles sunt, virtutes esse dicimus.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber II.

ARGVMENTVM.

VIrtutem generatim explicat tribus quæstionibus an sit, quid sit & qualis sit. Virtutem esse declarat maximè causis & adiũctis. Nam cùm virtus sit duplex, vna rationis, altera morum, illa comparatur, augetúrque maiori ex parte, doctrina, quæ ab alio percipitur. hæc verò actionibus honestis antecedentibus & frequentatis, quæ & corrumpitur quidem ab eo quod nimium est, & parum. Conseruatur autem mediocritate dominante. Voluptas & dolor, quæ actionibus adiunguntur, probabiliter demonstrant virtutem homini agenti inesse aut non inesse. Nam qui se à voluptatibus abstinet, eóque ipso lætitia perfunditur, is temperans, qui id moleste perfert, is intemperans existimãdus est. Nec verò omnis qui iusta agit iustus est, sed opus est, vt sciens, vt eligens ob bonum finem, vt volens constanter & perpetuò iustas actiones exerceat. Quid sit virtus exponitur genere, proprio, definitione, & diuisione. Genus virtutis neque est perturbatio, neque facultas naturalis, quoniam ab his nec probi nec improbi nominamur, nec laudamur nec vituperamur, sed est habitus reddens hominem bonum, cui inest. Vel habitus electione constans in mediocritate positus, ea quæ nos attingit, ratione definita, & vt prudens præscripserit. Virtutem esse mediocritatem inter duo vitia extrema tractatur distributione virtutis in suas species enumeratis singularum extremis. Qualis sit virtus ostenditur repugnantibus, comparatis & modo comparandæ virtutis.

Cap. 1.

SEd cùm duo sint virtutũ genera, vnum earum quas mentis rationisque esse dicimus, alterum earum quas morales: rationis quidem magna ex parte à doctrina ortum & incrementum

habent. Itaque & experientia indigent & tempore: ἡ δ' ἠθικὴ, id est moralis virtus, ἐξ ἔθους, id est more & consuetudine comparatur. Vnde etiam nomen duxit, quod paulum ἀπὸ τοῦ ἔθους deflexit. Ex quo etiam perspicuum est, nullam omnino moralium virtutum ingenerari nobis natura. ~~Nihil enim quod insitum est natura, aliter atque est assuescit~~: vt lapis qui natura deorsum fertur, nunquam insublime ferri assuescat, ne si decies millies quidem eum quis sursum vt consuefaciat, emittat. Eodémq; modo, nec ignis deorsum, nec aliud quicquam aliter, atque ipsius natura ferat, potest assuescere. Non igitur a natura, neque præter naturam in nobis insunt virtutes: sed cùm natura apti simus ad eas percipiendas, consuetudine perficiuntur. Iam verò quæ nobis a natura tributa sunt, eorum primum facultates accipimus, deinde officiis muneribúsque fungimur. Quod in sensibus cernere licet. ~~Neque enim ex eo quod cerebro aut aspeximus, aut audiuimus, sensus accepimus~~: sed contra eorum cum iam essemus compotes, eis vsi sumus, non cum vsi essemus, eos habuimus. At verò virtutes accipimus, ex iis quæ antecesserunt actionibus: quod in cæteris fit artibus. Quæ enim facienda sunt cùm didicimus, ea ipsa agendo discimus. Veluti non aliter architecti existunt, quàm ædificando, & citharœdi fidibus canendo. Similiter tum iusti, temperantes, forteſque efficimur, cùm ea facimus quæ iusta sunt, quæ temperata, quæ fortia. Argumento etiam huic rei est, quod fieri solet in Rebusp. in quibus legislatores consuetudine & exercitatione ciues bonos efficiunt. Cúmque sit hæc omnium qui leges ponunt, sententia & voluntas: tum verò qui id minùs rectè faciunt, aberrant. quippe

cùm hac potissimum re præstet vitiosæ bene constituta Respub. Iam ex iisdem rebus & per eadem oritur virtus omnis, & interitum accipit. Similis est ratio artium omnium. Nam ex eo quod vtuntur fidibus, & boni & mali citharœdi existunt. Eadem est ratio architectorum, reliquorúmque omnium. Nam ex eo quòd scitè & peritè ædificant boni architecti futuri sunt: ex eo quòd inscitè, mali. Quod ni ita se haberet, nihil doctore opus esset, omnésque boni aut mali artifices nascerẽtur. Eadem igitur virtutum causa & sententia est. Nam agendis iis, quæ pactis continentur iis quæ hominibus inter ipsos intercedunt, alij iusti, alij iniusti efficimur. Et cùm in iis versamur, quæ acerba molestáque sunt, assuescimúsque aut timere aut confidere, nonnulli fortes, quidem timidi ignauíque existunt. Eodémque modo de cupiditatibus & iracundia iudicandum est: quoniam alij temperantes & clementes, alij intemperati & iracundi efficiuntur: hi quia sic, illi quia secùs in iisdem versentur. Atque vt vno verbo finiam, ex sui similibus actionibus omnes habitus oriuntur. Itaque efficiendæ & conformandæ sunt certo quodam genere actiones: quandoquidem earum differentias habitus consequuntur. ~~Non igitur parui, sed magnopere, atque adeo ad summam refert, vtrum sic, an secùs tam inde ab adolescentia assuescamus.~~

Cap. 2. Quoniam igitur huic tractationi, quam suscepimus, non est proposita contemplatio quasi finis, vt cæteris (id enim agimus non vt quid virtus sit, intelligamus, sed vt boni efficiamur, quandoquidem vsus eius nullus foret) necesse est quis sit actionum proprius modus, considerare. In iis enim situm est, quemadmodum dixi, vt habitus huius vel illius

generis oriantur. Ac illud quidem commune est omnium, atque id quidem hoc loco positum sit, rectæ rationi conuenienter agere oportere: de eo autem disseretur posteriùs & quid sit recta ratio, & quemadmodum affecta sit ad reliquas virtutes. Illud autem prius constare & conuenire debet, omnem quæ de rebus agendis habetur orationem, rudiùs informari, non subtiliter tractari oportere, vt initio diximus: quòd rationes pro rei subiectæ natura exigendæ sint. Vt autem in rebus salubribus, sic in actionibus, iísque omnibus quæ conducunt, nihil ineſt firmitatis, nihil stabilitatis. Cúmque eiusmodi sit, quæ de genere toto habetur oratio, multò etiã minùs subtilis & accurata erit, quæ de rebus singulis habetur: quoniã nec sub artem, nec sub præceptionem vllam cadunt, sed vt in medicina & gubernatoris arte, sic iis omnibus qui in actione rerũ versantur, temporis occasionísque & opportunitatis habenda ratio est. Quanquam autem id est quod nunc agimus eiusmodi, tamen danda omnino opera est, vt oratione huic incommodo opem aliquam feramus. Hoc igitur imprimis intelligendum est, iis omnibus quæ sunt in hoc genere, ab eo quod nimium & parum est, interitum impendere natura (perspicuis enim & apertis testimoniis ad res obscuras illustrandas vtendum est) quemadmodum licet in viribus & valetudine cernere. Nam & quæ supra modum, & quæ infra modum sunt exercitationes, labefactant vires, euertúntque funditus. & poculenta ac esculenta, si modũ transeant, vel infra modum adhibeantur, labefactant valetudinẽ eodem modo: sin moderata sint, & modica, pariũt, augent, ac tuentur. Sic ergo & in temperantia, & in fortitudine, ceterísque virtuti-

bus ſeres habet. Qui enim fugit, timétque pericula omnia, quique nullum perfert, is timidus & ignauus euadit: & qui nullum timet omnino, ſed adit omnia, is audax exiſtit. Itémq; qui omnibus voluptatibus perfruitur, nullaque abſtinet, intemperans: qui verò omnes fugit, vt ſolēt agreſtes, is ſtupidus & veluti ſenſus omnis expers iudicandus eſt: Tollitur enim temperantia, tollitur fortitudo ab eo quod nimium eſt & parum. At verò ſaluæ ſunt & incolumes mediocritate dominante. Verùm non ſolum ortus incrementáque & interitus ex iiſdem & ab iiſdem efficiuntur, ſed in iiſdem etiam actionum ſtatus conſtabit. Quemadmodum enim aliis in rebus quæ euidentiores ſunt, id contigit, veluti in viribus, vt ex eo gignantur, quòd & multum cibi capiatur, & multi labores ferantur, quæ eadem is qui valet viribus, efficere poteſt maximè: ſic in virtutibus. Nam & ex eo temperantes efficimur, quòd nos à voluptatibus abſtinemus. & cùm ij ſumus, ab iis facillimè abſtinere poſſumus. Similis eſt ratio fortitudinis. Nam cùm & ea quæ terribilia ſunt, deſpicere, & eadem magno animo ac forti perferre aſſueſcimus, tum fortes exiſtimus: & cùm tales ſumus, quæ terrorem afferunt, facillimè ſuſtinemus.

Cap. 3. Habitus autem ſua quadam velut nota, ex voluptate ac dolore, quæ facta & opera conſequuntur, perſpici debent. Nam qui ſe à voluptatibus abſtinet, eóque ipſo lætatur, is temperans: qui id moleſtè acerbéque fert, is intemperans putandus eſt. Et qui moleſta quæ ſunt, forti ac magno animo perfert, ex eóque voluptatem percipit, aut certè non fert grauiter, fortis: qui ægrè fert, is habendus timidus. Virtus enim moralis in voluptatibus ac doloribus tota

versatur. Nã & voluptate ad ea gerẽda quæ praua sunt, impellimur: & dolore à rectè factis auocamur. Itaq; Platonis sententia ità educatos esse omnes oportet iam inde à iuuentute, vt quibus oportet lætentur & doleant. Recta est enim hæc educatio. Iam verò si in actionibus & perturbationibus versantur virtutes: omnem autem perturbationem actionémque omnem sequitur voluptas aut dolor: ob eam certè causam virtus in voluptatibus doloribúsque versabitur. Hoc etiam supplicia quæ ex ipsis desumuntur, indicant: medicinæ enim & curationes quædam sunt. At curationes ex contrariis rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quemadmodum suprà dixi, quibus in rebus positum est, vt melior vel deterior gignatur ad eas spectat, & in iis vim suam & naturam omnẽ obtinet. A voluptatibus autem & doloribus habitus vitiosi nascuntur: propterea quòd ea quis sequatur aut caueat, in hoc voluptatum dolorúmque genere, vel quæ sequenda fugiẽdáque non sint, vel quando, vel quomodo sequẽda non sint & cauẽda, quæque sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat. Itaque virtutes, vacuitates quasdam esse perturbationum tranquillitatésque animi definiunt. Haud probè quidem, quòd simpliciter ita dicant, nec adiungãt, quomodo decet, aut quomodo non decet, & quando, & cætera omnia quæ addi solent. Ergo hoc ponitur, virtutem, quæ in hoc genere est, in voluptatibus, doloribúsque ita versari, vt optima quæque agat: vitium contrà. Quod etiam ex his quæ sequuntur manifestum fieri potest, cùm tria sint quæ sequimur, & tria quæ declinamus, honestum, vtile, iucundum: & tria quę superioribus contraria sunt, turpe, inutile, mo-

leſtũ: cùm in iis omnibus vir bonus rectè ſe gerit, & improbus prauè, tum vel maximè in voluptatibus. Nam & communis eſt animantium omnium, & ea omnia conſequitur quæ expetuntur. Etenim quicquid honeſtum, quicquid vile: id omne iucundum videtur. Præterea quoniam vnà nobiſcum iam inde ab incunabulis educata eſt, difficile factu eſt hanc perturbationem euellere omnino quæ penitus in vitia implicata inſidet. Atque etiam actiones factáque noſtra dirigimus voluptate & dolore: alij minus, alij magis. Ob eã igitur cauſam neceſſe eſt in his verſari hoc noſtrũ inſtitutum. Non enim in eo parua momenta ſunt ad officia & actiones, ſi quis rectè aut improbè lætetur aut doleat. Præterea difficilius eſt, vt ait Heraclitus, voluptati obſtere, quàm iracũdiæ. At ſemper vt quicque habet difficultatis & negotij plurimũ, ita in eo potiſſimũ ars omnis virtúſque verſatur. Quod enim ibi præclarè fit, maiorem obtinet & ſplendorem & dignitatem. Quare ob eam etiam cauſam neceſſe eſt in dolore ac voluptate verſetur omnis quæ de moribus & quæ de ciuili ratione inſtituitur diſputatio. Nam qui his rectè vtetur, is vir bonus: qui peruersè, improbus futurus eſt. Atque hoc quidem iam explicatum eſt, virtutem in voluptatibus doloribúſq; verſari: & quibus ex rebus gignitur, ab iis & augeri eam & interire, vt tamen eodem modo non fiant: & eandem a quibus rebus nata ſit, in iis munus ſuum & officium exequi.

Cap. 4. Quæret autem aliquis, quid ſit cur dicamus res iuſtas agendo, iuſtos: & temperatas, temperantes, exiſtere oportere: præſertim cum ſi res agant iuſtas & modeſtas, iuſti iam ſint ac temperantes? Vt ſi qui grammatici muſicíque mu-

nere fungantur, ij grammatici sint & musici necesse est. Anne in artibus quidem ita fit? Fieri enim potest, vt quis quid præstet eorum quæ grammatici arte continentur, & fortuitò, & alio subiiciente. Ergo tum denique grammaticus erit, si quid eorum quę grammatici propria sunt, atque id grammaticè faciet, hoc est, si ab ea quæ in eo inest arte grammatica proficiscatur. Iámne artium quidem ac virtutum est eadem ratio, propterea quòd quæ ab artibus proficiscuntur, suam habent in seipsis profectionem: ideóque satis est ea certo quodam modo affici. At verò quæ virtute geruntur, non si ea quodam modo affecta sint, continuò iustè temperatéque afficiuntur: sed si is etiam qui faciat, quodammodo sit affectus: primum, si sciens: deinde, si consilio adhibito, atque adeò propter ea ipsa suscepto: tertiò, si constanti, firma & stabili voluntate faciat. Quorum præter scientiam nihil artibus tenendis percipiendísque requiritur. Ad virtutes verò, cùm scientia parum aut nihil valet, tum non parua, sed omnia momenta sunt in cæteris: quæ quidem etiam consuetudine iustè moderatéque viuendi comparantur. Ergo tum denique res iustæ ac temperatæ dicuntur, cùm eiusmodi sunt, quales viri iusti temperatéque agerent. Iustus autem & temperans is demum est, non qui eas res gerat omnino, sed qui ita gerat, vt iusti & temperantes faciunt. Hoc ergo verè dicitur iustè temperatéque agendo, iustos moderatósque viros effici. At qui has actiones non sequatur, is nunquam est futurus bonus. Sed plerique cùm hæc non faciant, ita denique se & probos fore & verè philosophari putant, si ad disputationes confugiant. Ij simile aliquid faciunt quod ægroti, qui medicos illi quidem

libenter audiũt ac diligenter, ſed nihil eorum quæ præſcripta ſunt, faciunt. Quemadmodum igitur illis nunquam bene habiturum eſt corpus qui ita curantur: ſic nec iis animus, qui iſto modo philoſophantur.

Cap. 5. His expoſitis deinceps videndum eſt, quid ſit virtus. Quoniam igitur tria ſunt in animo, perturbationes, facultates, habitus, ex his tribus vnum aliquid ſit virtus neceſſe eſt. Perturbationes autem appello, vt cupiditatem, vt iram, vt excandeſcentiam, timorem, confidentiam, vt inuidiam, gaudium, amicitiam, vt, odium, deſiderium, æmulationem, miſericordiã, & omnino ea omnia, quæ vel voluptas conſequitur, vel dolor. Facultates autem, quibus ad perturbationes accipiẽdas apti ſumus, dicimus, vt per quas vel iraſci poſſumus, vel dolere, vel miſereri. Habitus vero ſunt, quibus probè vel malè affecti ſumus in perturbationibus: velut cũ iraſcimur, ſi vehementius vel remiſſius, malè: ſin mediocriter bene affecti ſumus: itémque in cæteris. Ac perturbationes quidem nec virtutes ſunt, nec vitia, propterea quòd ex perturbationibus, nec probi nec improbi nominamur, ex virtutibus & vitiis nominamur: quódque perturbationes nobis nec laudi dantur, nec vitio. Nec enim qui timet laudatur, nec qui iraſcitur: nec qui omnino ac ſimpliciter iraſcitur, vituperatur, ſed qui certo quodam modo. At verò propter virtutes & vitia laudamur, aut vituperamur. Iam iraſcimur & timemus inconſultò: virtutes, aut quæda agendi conſilia ſunt, aut non ſine conſilio. Adhæc, perturbationibus moueri dicimur: virtutibus & vitiis non moueri, ſed quodamodo affici dicimur: ob eaſdem autem cauſas nec facultates quidem ſunt. Neq; enim eò vel

boni dicimur aut mali, quòd sit in nobis simplex & nuda agendi facultas: nec verò laudamur aut vituperamur. Praeterea facultate prædíti sumus naturâ, boni vel improbi non sumus: quod suprà ostendimus. Quod si nec perturbationes sunt virtutes, nec facultates, relinquitur vt sint habitus. Ac virtutis quidem quod sit genus, dictum est.

Cap. 6. Dicendum est autem non solùm habitum ésse virtutem, sed etiam qualis habitus sit. Hoc igitur confitendum est, virtutem omnem id in quo ipsa sit, probè affectum reddere officiúmq; ac munus eius probè exequi. Vt virtus oculi, & ipsum oculum integrum efficit, & munus eius perfectum: virtute enim oculi probè cernimus. Itémque virtus equi, equum bonum efficit, & ad cursum aptum, & ad vehendum eum qui insideat, ad expectandósque hostes idoneum. Quod si ita est in omnibus, certè hominis virtus habitus erit, quo & bonus homo efficitur, & officio suo ac munere probè fungitur. Hoc quemadmodum futurum sit, etiam diximus, & nunc ita denique perspici poterit, si qualis eius sit natura, etiam atque etiam considerabimus. Licet quidem in omni natura cohærente & continuata, quæque secari potest & diuidi, quod maius sit, notare, & quod minus, & quod æquale est: ídq; vel in reipsa, vel habita ratione nostri. Æquale autem dicitur, id quod medium est inter exuperationem & defectionem. Rei autem medium appello id, quod æquè abest ab vtraque extremitate: idque apud omnes vnum idémque est. Ad nos autem id medium est, quod nec transit modum, nec deserit, quod nec vnũ, nec idem, nec apud omnes. Vt si decẽ multa sint, duo verò pauca, sex pro rei medio capientur: æque enim superant atque

ſuperantur. Hoc autem medium eſt proportione arithmetica. At quod nobis medium eſt, non ita ſumitur. Non enim ſi cui decem minas edere nimium ſit, duas parum, ſex minas aliptes omnino præſcribat. Eſt enim hoc fortaſſe nimium vel parum ei qui accipiet, vt Miloni parum, tyroni nimium. Eadem eſt & curſus ratio & luctæ. Hoc igitur modo nimium & parum qui ſcientia ſunt præditi vitant, mediocritatem & exquirunt & perſequuntur: ac mediocritatem non rei quidem, ſed quæ à nobis ducitur. Quòd ſi omnis ſcientia ita denique præclarè ſuum munus exequitur & abſoluit, ſi mediocritatem intuetur, ad eámque ſua opera omnia adducit (hinc ſolent de operibus iis quæ perfecta ſunt & abſoluta prædicare, nec iis detrahi quicquam nec addi poſſe, quaſi nimium & parum omnem præſtantiam laudémque rei labefactet, conſeruétque mediocritas) boni autem artifices hoc ipſum, vt dixi, intuentes operantur: & vt natura, ſic certior accuratiórve ac præſtātior eſt virtus, quàm ars omnis: profectò mediocritatis ea ſit indagatrix neceſſe eſt. De ea loquor quæ more perficitur, vt quæ in perturbationibus actionibúſque conſiſtit, in quibus eſt & nimium, & parum, & mediocritas, vt & timere, & confidere, & concupiſcere, & iraſci, & miſereri, & omnino gaudere, & dolere poſſumus & nimium, & parum, quorum vtrunque non rectè fit. At verò quando, quibus de cauſis, & in quo, decet, cuiúſque rei cauſa & quomodo oportet hæc facere omnia, medium quiddam eſt ac optimum: quod quidem in virtute ſitum eſt. Eodem etiam modo ſunt in actionibus nimium & parum, & mediocritas. At virtus in perturbationibus, actionibúſque

versatur: in quibus & exuperatio in peccatis censetur, & defectio vituperatur: mediocritas in laude ducitur & rectè factis, quæ duo virtutis sunt maximè propria. Est igitur virtus, mediocritas, quædam, vt quæ medium assequi & quasi scopum propositum attingere conatur. Iam peccare licet multis modis, quoniam vt Pythagoræi coniiciebant, ~~malum infinitum incertúmque~~ est, ~~bonum certum atque finitum~~. At verò rectè facere vno modo licet. Itaque illud facile, hoc difficile est. Nam à signo discedere facile est: at ipsum atingere, magni negotij. Ob eámque causam nimium & parum in vitiis numerantur, mediocritas in virtute. Etenim ait ille:

Vnica virtuti stat via, multa malis.

~~Est igitur virtus, habitus constans agendi consilio, in mediocritate positus, ea quæ ad nos est, ratione definita, & vt prudens præscripserit.~~ Mediocritas autem duorum vitiorum est: quorum alterum eò quòd nimium est, alterum eò quòd parum est, cernitur. Itémque ob id, quòd alia vitia in perturbationibus & actionibus decorũ modúmque trãseant, alia ab eo deficiant: in quibus virtus & inuenit & sequitur mediocritatem. Quocirca virtus natura sua & definitione, qua quid sit explicatur, mediocritas est, rei verò optimæ perfectæque ratione, extremitas. Neque verò in omnem actionem & perturbationem cadit mediocritas. Sunt enim quædam quæ statim nomine suo vitiosa declarari videntur, vt maleuolentia, vt impudentia, vt inuidia: & in factis, vt adulterium, furtum, cædes. Hæc enim omnia, quæque sunt eiusdem generis, ipsa per se vitiosa dicuntur: non eorum exuperationes & defectiones. Nun-

quam igitur in recte factis esse hæc possunt, sed in iis semper offenditur: nec in his talibus illud rectè aut non rectè versatur, adulterando quæ cùm decet, vel quando, vel quemadmodum oportet: sed absolutè quibus eorum facere vitiosum est. Perinde igitur est, ac si quis in iniustitia, in ignauia, in intemperantia mediocritatem requirat & exuperationem & defectionem. Nam isto quidem modo erit exuperationis & defectionis mediocritas, & exuperationis etiam exuperatio, defectioníque defectio. Vt igitur temperantiæ & fortitudinis nec nimium est, nec parum, propterea quòd mediocritas quodammodo in summo sita est: sic istorum modus nullus est, nec nimium, nec parum: sed vt quicque gestum est, ita est in vitio: omnino enim nec eius quod nimium est & parum, modus vllus est, nec mediocritatis nimium & parum.

Cap. 7. Hæc autem non solùm de genere toto virtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiam conuenit accommodare. Omnium enim disputationum, quæ de actionibus instituuntur, quæ ad genus vniuersum accommodantur, latius illæ quidem patent: quæ verò ad partes, ad veritatem propius accedunt. In singulis enim rebus actiones versantur, quibus debet respondere oratio. Hæc igitur ex subiecta sunt descriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia, fortitudo mediocritas est. Eorum autem qui modum transeunt, qui timoris quidem vacuitate exuperat, vacat nomine (sunt autem multa vacantia nomine) qui autem confidentia impulsus, modum egreditur, audax confidénsque nominatur. At qui nimium timet, parúmque confidit, timidus dicitur. In voluptatibus autem & doloribus non

omnibus quidem, ſed ad corpus pertinentibus, iiſq; potiſſimũ, quæ tactu percipiuntur, minus etiam in doloribus; modus eſt, temperantia: nimium, intemperantia. Qui porrò à voluptatibus nimiùm abhorreãt, non admodum multi reperiuntur, vt ne nomen quidem habuerint. Appellentur ſanè ſenſus expertes & ſtupidi. Iam in dandis accipiendíſque pecuniis mediocritas, liberalitas dicitur: quæ modum tranſit, prodigalitas effuſióve: quę ab eo deficit, auaritia & illiberalitas. Contrarióque modo in iis vltra modum progrediuntur, ab eóque deficiunt. Prodigus enim largiendo modum tranſit, & accipiendo abeſt ab eodem. At verò auarus in accipiendo nimius eſt, in dando parcus. Atque ἐν τύπῳ hæc quidem nũc rudi veluti propoſita imagine, ac ſummatim exponimus, hoc ipſo contenti, pòſt diſſeremus ſubtilius. Verſantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum mediocritas magnificentia nominatur. Nam inter magnificũ & liberalem hoc intereſt, quòd ille in magnis, hic in paruis cernitur. Nimium, ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία nimium luxũ, profuſam largitionem, & ineptam profuſionẽ vocare poſſumus: parum, μικροπρέπεια dicitur, ſordes ſordidámque parſimoniam appellare poſſumus: differúntque ab iis quæ ſunt liberalitatis. Quid autem differant, poſterius docebimus. Porrò in honore & infamia mediocritas, magnitudo animi appellatur: exuperantia, elatio animi & ſuperbia: defectio, paruus puſillúſque animus & deſpicientia. Quam autem rationem liberalitatem ad magnificentiam habere docuimus, eo differẽtem, quòd in paruis cernatur, eandem habet ad magnitudinem animi quæ in magnis honoribus verſatur, alia quæ in paruis cernitur. Licet

enim, & vt decet, honorem gloriámque expetere, & nimium & parum. Qui nimia cupiditate ducitur gloriæ, is ambitiosus: qui non satis, vacuus ab honoris cupiditate & gloriæ cõtemptor: at qui modum tenet, vacat nomine. Atque etiam affectionibus nullum nomen impositum est, nisi quòd ambitiosi affectio vocatur ambitio. Hinc extremi de vacua regione, quæ intra fines eorum quasi media locata est, litigant & contendunt: éstque cùm nos eum qui modum tenet, ambitiosum: est cùm eundum, abhorrentem ab omni honore nominemus. Atque aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quamobrem faciamus, deinceps explicabimus. Nunc quo institueramus modo, disseramus de cæteris. Est igitur in ira exuperantia, defectio, & mediocritas. Cúmque eorum non fere extent nomina, eum qui modu tenet, clementem, & mediocritatem clementiam, mansuetudinémque nominamus. Extremorum is qui vltra modum progreditur, iracundus, & vitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus: vitiũ, lentitudo dicitur. Sunt etiam tres aliæ mediocritates finitimæ omnino, sed tamen inter se differũt aliquid. Nam cùm in sermonum factorúmque communione versentur, hoc tamen differunt: quòd vna in veritate, aliæ duæ in eorum iucunditate cernuntur. Atque huius quidem iucunditatis pars altera iocis tribuitur, altera rebus, quæ in vitæ humanæ consuetudine interueniũt. Quãobrem de his etiam nobis dicendum est, quò facilius in omnibus mediocitatem esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec recta, nec laudanda, quinetiam vituperanda. Et quanquam permulta sint eorum vacantia nomine, ta-

men danda opera est, vt iis sicut aliis nomina imponamus, quò & res dilucidior sit, & nos facilius consentanea dicamus. Igitur in veritate qui modum adhibet, verax: & habitus, veritas dicitur. Simulatio si nimium se extollat, arrogantia: & qui eam habet, arrogans: sin sua nimium extenuet, ipsa affectiò dissimulationis: & qui ea præditus, dissimulatoris nomine & crimine notandus. In iucunditate porrò quæ ad iocum accommodatur, qui modum quendam adhibet, is festiuus, facetus, seu vrbanus habendus est, & affectio, vrbanitas, & festiuitas: at quæ modum egreditur, scurrilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui verò omnino à iocis abhorret, is agrestis & rusticus: affectio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad reliquam iucunditatem, eam quæ in vita adhibetur, qui ita se iucundum præbet, vt ratio postulat, is facilis, comis, & affabilis: & mediocritas, facilitas dicitur. Qui modum egreditur, si nulla causa ductus, nimium facilis, blandus & obsequens: sin emolumenti sui causa, assentator habendus est. At qui omnino abhorret, discéditque à modo & ratione, séque tristem, iniucũdum & insuauem in rebus omnibus præbet, is morosus & difficilis putandus est. Atque etiam in perturbationibus, iísque rebus omnibus, quæ in perturbationibus versantur, mediocritates reperiũtur. Verecundia enim non est illa quidem virtus, attamen qui pudore afficitur, laudari solet. Nam his in rebus alius modum apponit, alius eum transit, vt pauidus, qui omni ex re pudore afficitur. Tertius, qui à modo deficit, nullâque ex re omnino pudore afficitur, impudens: qui autem modum adhibet, is pudens & verecundus dicitur. Indignatio verò

Arrogans dictus quod nimium quam par est sibi arrogat. Huius contrarius candidus

Dissimulationi contrarius est sobrietas

mediocritas est inuidentiæ & maleuolentiæ. Cernuntur autem in iis ægritudinibus & voluptatibus omnibus quæ ob eas res suscipiuntur, quæ proximis eueniunt. Nam indignabundus dolet illorum rebus secundis, qui illis indigni sunt. Inuidus hunc superans, ex omnibus ægritudine afficitur. At maleuolus tantum abest ab eo, vt aduersis rebus aliorum doleat, vt etiam capiat voluptatẽ, sed de his quidem alius erit mihi ad dicendum locus. De iustitia autem quando non vno modo dicitur, postea diuisione adhibita, quemadmodum mediocritates vtræque sint, disseremus, itémque de virtutibus quæ rationi attributæ sunt.

Cap. 8. Cùm tres sint affectiones, duæ vitiosæ, quarum vna supra modum, altera infra modum, & vna virtus in mediocritate posita, sunt illæ omnes inter se quodammodo contrariæ. Nam extremæ & mediæ affectioni sunt, & inter se contrariæ, & media extremis. Quemadmodum enim si id quod æquale est, cum re minore comparetur, maius est: sin cum maiore, minus: sic medij habitus, si cum eo quod parum est, conferantur, superant: si cum eo quod nimium est, deficiunt, & in perturbationibus & in actionibus. Fortis enim si cum ignauo conferatur, audax: si cum audaci viro ignauus timidúsque videatur. itémque temperans, si cum homine stupido, intemperans: si cum intemperante, stupidus videbitur. Et liberalis cum auaro comparatus, prodigus: cum prodigo, auarus habebitur. Ideoque repellunt à se, ac protrudunt extremi medium vterque ad alterum: appellánique fortẽ virum, audax quidem ignauum, ignauus audacem. Eadémque est ratio cæterorum. Hæc cùm ita sint inter se contraria, maior quædam extremorum in-

ter ipsos, quàm cum medio repugnantia est: quandoquidem longius absunt alter ab altero, quam vterque à medio, quẽadmodum res magna à parua longius abest, & parua à magna, quàm vtraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere, vt audacia ad fortitudinem, effusio ad liberalitatem. Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima est. ~~At ea quæ plurimum differunt, aduersa definiuntur~~. Ita fit, vt magis etiam inter se aduersa sint, quæ plus distant. Medio autem in nõnullis repugnat magis defectio, in quibusdam exuperatio. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit: sed ignauia quæ à modo & ratione deficit. Et temperantiæ non stupor & stoliditas, cum sit defectio sed intẽperantia, quæ exuperantia est. id quod ob duas causas accidit: vna quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia proprius est atque similius alterum extremum medio, idcirco non ipsum, sed contrarium eius magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio, eadem ipsi magis aduersantur: atq; hæc quidem causa ex rei natura sumpta est, à nobis ducta est altera. Nam quas ad res sumus procliuiores naturâ, eæ sunt medio magis cõtrariæ: vt quia propensiores sumus ad voluptates naturâ, idcirco ad intemperantiam sumus, quàm ad modestiam ac moderationem procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accessio: ob eámque causam magis est intemperantia, quæ exuperantia est, contraria temperantiæ.

contrariorum definitio

Satis dictum esse arbitror, virtutem moralem esse mediocritatem, quóque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est, nimium & parum, eámque talem Cap. 9.

esse, propterea quòd sibi quasi signum proponant, illud medium, quod in perturbationibus actionibúsque reperitur. Quocirca difficile est virtute esse præditum. Nec enim quicquam difficilius, quàm reperire in omni re medium. Vt circuli medium nõ cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itémque irasci quiuis potest, largiri pecunias, sumptúsque facere, idque facile. at verò irasci, & largiri pecuniam cui rectum est, & quãtum, quando, qua de causa, quóque modo irascendum, dandúmque est, nec cuiusuis est, nec facile. Quapropter quod rectum ac perfectum est, & rarum est & laudabile: quod & ipsum honestum est.

βραχυον το ευ

Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primum ab eo debent quod magis ei contrarium est, discedere; ~~quemadmodum Calypso monebat:~~

γραε

Tu procul a fumoque regas, vndísque carinam.

Extremorum enim alterum grauius peccatum est, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum est, ~~secũda, vt aiunt, nauigatione minimum malum est~~ eligendum. Quod fiet ea potissimùm ratione, quam docebamus. Videndum est etiam diligenter, quæ ad vitia simus procliuiores. Alij enim ad alia natura procliues sumus.

αξιομα

non omnibus arbusta iuuant humilesque myricæ

Quod facilè ex ea voluptate & ægritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quisque ab eo in contrariam partem debet abducere: Longè enim à delinquendo abducti veniemus ad mediocritatem. ~~Quod quidem faciunt ij qui lignum cõtortum in rectum dirigũt.~~ In omni autem re debemus sedulò à rebus iucundis, atque adeò à voluptate cauere: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. ~~Quocirca quo animo senes illi erga Helenam affecti~~

~~fuerunt, eodem nos esse debemus erga voluptatem, ad om-~~
~~nemque rationem illorum vox accommodanda est. sic enim~~
~~dimissa illa & abiecta minùs aberrabimus.~~ Vt ergo rem in pauca conferam, hæc si faciamus, facillimè poterimus & consequi & seruare mediocritatem. Arduum hoc profecto, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quonam modo, quibus hominibus, quibus de causis, & quandiu sit irascendum. Nos enim interdum homines eos, qui minùs succensent, quàm deceat, laudamus clementésque appellamus: interdum iracundos, viriles dicimus. Sed qui paulùm aliquid modum vel vltra vel citra egreditur, non est in vitio: qui autem longius euagatur, is quoniam minimè latere potest, non caret reprehensione. Sed quatenus, quantúmque sit egrediendum, vt in reprehensionem incurrat, non est facile oratione explicare, vt ne quicquam eorum quæ sub sensum cadunt: in rebus verò singulis consistunt hæc omnia, & omne de his rebus sensus est iudicium. Ergo iam hoc quidem perspicuum est, medium habitum in rebus omnibus esse laudabilem, deflectendúmque esse nunc ad id quod nimium est, nunc ad id quod parum. Sic enim medium, & quod rectum perfectúmque sit, nos facillimè esse consecuturos.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber III.

ARGVMENTVM.

LIbro 2. virtutem generatim discripsit, eamque habitum & mediocritatem esse declarauit: nunc primum exponit quædam actionum humanarum principia maximè electionem in definitione virtutis positam, deinde fortitudinem, tum temperantiam, reliquas virtutes deinceps persecuturus. Nam ad electionem habitúsque morales, qui electione acquiruntur, plenius cognoscendos, considerandum est, quid sit sponte & inuitè agere, quid deliberatio & electio, quid sub voluntatem cadat, & an virtutes & vitia sint in nostra potestate. Sponte fieri dicitur, illud cuius causa efficiens est in agente circunstantias actionis cognoscente. Inuitè fit, quod vi & ignorantia efficitur. Deliberatio est mẽtis inquisitio de rebus dubiis, quas possumus agere aut non agere. Electio est appetitio eorum, quæ sunt in nostra potestate, ídque antegressa deliberatione. Voluntas apperit absolutè id quod verè bonum est, ratione autem personarum id quod cuique bonum videtur: bono viro quidem reuera, malo autem specie bonum. Virtutes & vitia confirmat esse in nostra potestate, quoniam eorum actiones in nobis sitæ sunt, alioquin nec præmia bonis, nec supplicia improbis iustè decernerentur. Fortitudinis materiam statuit esse ea, quæ terrorem & fiduciam mouent, (quorum plura distinguit genera) sed magis ea, quæ terrorem adferunt & præcipuè mortem, quæ iusto bello opetitur. Extrema, audaciam & timiditatem. Species fortitudinis non veræ numero quinque: Ciuilem & eas, quæ ab experiẽtia, ita bona spe, & periculi ignoratione proficiscuntur. Temperantiæ materia, est voluptas præsertim ea, quæ gustatu & tactu percipitur. Cupiditatem aliæ naturales & ascitiæ, aliæ communes & priuatæ. Extrema temperantiæ sunt intemperantia, & quidam sensus stupor, in voluptatibúsque aspernandis immanitas.

Cap. 1. SED *quoniam virtus in perturbationibus actionibúsque versatur, ac in his rebus quæ voluntate ac sponte nostra suscipiuntur, laudi & vitiò locus relinquitur, in iis autem quæ nobis inuitis fiunt venię, interdum etiam misericordiæ: profectò explicanda vis est ratióque earum rerum quæ sponte, & quæ nobis inuitis fiunt, iis præsertim, qui in virtutis cognitione versantur: quæ explicatio conditoribus etiam legum, ad honores decernẽdos, constituendáq; pœnas vtilis est. Sunt igitur ea præter voluntatem nobísque inuitis*

fiunt, quæ vi fiunt, aut imprudentia. Vt autem id fit, cuius causa & principium extrinsecus eiusmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti adferat is qui illud facit aut patitur: vt si quò ventus impulerit, aut homines in quorum sit potestate & dominio. At verò quæ metu maiorum malorũ, aut honesti causa fiunt (velut si quis tyrãnus qui in sua potestate habeat parentes & liberos nostros, proponat turpe aliquid faciendum, hac lege, vt si faciamus, incolumes sint ac salui: sin minùs, interficiantur) vtrum sponte an inuiti faciamus, magna est quæstio. Eadem est etiam ratio iacturarum, quæ fiunt, cùm tẽpestates oriuntur. simpliciter enim voluntate sua nemo iaciat: salutis autem suæ ac ceterorum causa, omnes qui quidẽ sana mente sint: Sunt igitur mixtæ huiusmodi actiones illæ quidem, sed voluntariis similiores Diliguntur enim tum cùm geruntur. Finis autem actionis, temporis conditioni ac rationi attribuitur: & voluntaria certè ac præter voluntatem cùm agitur, dicenda est actio. At sponte agit, quippe in quo principium positum sit cõmouendarum partiũ, quæ actionibus eiusmodi perficiendis quasi instrumenta adhibentur. Quarum autem rerum in quoq; sunt posita principia, eas agat & non agat, in eo sitũ est. Sunt igitur hæc talia voluntatis. Et tamen sunt fortasse simpliciter ac genere ipso contra voluntatem: quandoquidem nemo quicquam eorum per se expetit. Dantur autem interdum laudi hæc ipsa, cùm homines magnarum ac præstantium rerum causa turpe aliquid aut molestum perferunt: sin contrà faciant, vituperantur. Quæ enim ipsa fœdissima sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ, aut certè mediocris causa sustinere, est in vitio. Sunt autem quædam

in quibus laudi locus nullus relinquitur, ſed veniæ duntaxat: cùm ea quis facit quæ non ſunt facienda, iis impulſus malis quæ & humanam naturam longè multúmque ſuperant, & nemo poſſit ſuſtinere. Sunt autem quædam certè ita fœda & flagitioſa, nemo vt ad ea impelli debeat: potiúſque oppetenda mors eſt grauiſſimis toleratis cruciatibus. Etenim ridicula videntur ea, quæ ad cædem maternã Alcmæona Euripidis impulerunt. Difficile autem eſt interdum, quid cui proponendum ſit, quídque pro quo perferendum, iudicare. Difficilius etiam eſt ſtare in eo quod ſit iudicatum. Ferè enim & quæ expectantur, moleſta ſunt: & ea ad quæ impellimur, turpia. Hinc laudem & reprehenſionem, qui inducti ſunt aut non inducti, conſequuntur. Quæ igitur vt dicenda ſunt fieri? An omnino ac ſimpliciter talia dicenda ſunt, cùm cauſa extrinſecus eſt, & qui facit, nihil adiuuat? Quæ autem per ſe quidem ſunt contra voluntatem, ſed hoc tempore, & horum loco expetenda, eorúmque in eo qui agit principia incluſa ſunt: per ſe illa quidem & ſimpliciter præter voluntatem ſunt: hoc verò tempore, horúmque loco voluntaria: potiúſque accedunt ad voluntariorum naturam: quippe cùm in rebus ſingulis, quæ hîc voluntate geruntur, actiones factáque verſantur. Quid autem cui ſit anteponendum, non eſt facile exponere. Multæ enim ſunt rerum ſingularum differentiæ ac diſſimilitudines. Quòd ſi quis iucunda quæ ſunt, violenta ac neceſſaria dixerit, quòd cùm extrà ſint, vim adferant & cogant: eadem ratione violenta ei ſunt futura omnia. Horum enim cauſa omnes omnia faciant. Et ſanè qui vi coacti inuitíque faciunt quippiam, iis illud

affert moleſtiam: qui verò iucundis rebus incitati quippiam faciunt, iis voluptatem adfert quod agunt. Ridiculum eſt igitur ea accuſare quæ externa ſunt, non ſeipſum potiùs, qui à rebus eiuſmodi facilè capiatur: réſque præclaras ſibi, fœdas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iam quidem apparet, vi id fieri, cuius principium cùm extrà ſit, nihil id cui vis infertur, adiuuat. Quod autem fit per imprudentiam, eſt omne quidem non voluntarium: ſed tum demum inuito fit, cùm moleſtum eſt, & cauſas adfert pœnitentiæ. Nam qui per imprudentiam fecit quidlibet: nec ſe id egiſſe moleſtè fert, non fecit ille quidem ſponte quod ignorauit: nec rurſus inuitus, cùm minus ægrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiam aliquid faciunt, is quidem quem facti pœnitet, inuitus quem non pœnitet, quoniam alius diuerſúſque ab illo eſt, appelletur ſanè non volens: quoniam enim ab altero differt, aptius eſt habere ſuum nomen. Aliud etiam eſt per imprudentiam facere, aliud imprudentem. Non enim ebrioſus & iracundus videtur, quæ facit, per imprudentiam facere, ſed per illa quæ diximus, ebrietatem & iram: nec ſciens tamen agit, ſed imprudens. Ac ignorant quidem improbi omnes quæ facienda ſunt, quæq; fugienda: iniuſtíque & omnino mali ex eo errore naſcuntur. Nec ſi quis quod vtile ſit ignoret, quod aget, dicatur ſtatim inuitus agere. Neque enim ignorantia, quæ conſilio ſuſcipitur, vt quid contra voluntatem factum dicatur, cauſa eſt, ſed improbitatis: nec rurſus rerum vniuerſarum ignoratio, quandoquidem ea culpatur: ſed rerum ſingularum, in quibus, & circa quas omnis verſatur actio. In his enim locus eſt & veniæ & miſericordiæ: quoniam qui eorum aliquid

ignorat, facit inuitus. Sed non alienum est, quæ quótque sint exponere. Videndum igitur, quísnam, quídque agat quisque, & qua in re versatur actio: interdum etiam quo quasi instrumento, cuiusque rei causa, vt salutis: & quo tandem modo, vt remissè, an vehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modò ne sit insanus: sed nec eum qui agat, vt perspicuum est: nam qui se ignorabit ipsum? Quid autem agat, aliquis ignoret. vt cùm sibi aiunt excidisse, aut se nescisse occulta & arcana esse, vt Æschylus mysteria. Aut cùm vellet monstrare, emisisse telum, vt ille qui catapultam: putet etiam aliquis filium hostem esse, vt Merope: & hastam mucrone obtuso esse, quæ cuspidem habeat: & lapidem esse pumicem: & vt interficiat qui salutis causa ferit: & qui docere velit verberet, vt faciunt ij qui extremis manibus dimicant. Cùm igitur in his omnibus ignoratio versetur, in quibus actio: qui eorum aliquid ignorabit, fecisse videbitur inuitus, & maximè si eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatũ autem tenent, finis, & in quibus cernitur actio. Et quanquam id quod proficiscitur ex illa ignoratione & imprudentia, inuitis nobis fieri dicatur, tamen debet esse præterea molesta actio, & pœnitentiæ plena. Quoniam igitur nobis inuitis fiat, quod vi fit, & quod imprudentia: sponte fieri dicetur, id cuius in se principium continet is, qui scit res singulas, in quibus actio consistit. Profectò enim non rectè dicuntur ab inuitis fieri ea quæ ira fiunt, vel cupiditate. Primum enim nullum aliud animal, neque puer sponte faciet. Deinde quæro, vtrum nihil eorum omnino quæ ira vel cupiditate impulsi facimus, sponte ac volũtate nostra facimus? an

verò honesta quæ sunt, volũtate: quæ turpia, inuiti? an nõ id ridiculum sit, cùm præsertim una sit eorum causa? Absurdum verò sit fieri ab inuitis dicere ea, quæ appetere decet. Atqui decet, & irasci quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate, vt bonæ valetudinis atque disciplinæ. Satis etiam constat, ea molestiam afferre omnia, quæ inuiti facimus, quæ verò cupiditate ducti agimus, oblectationem habent. Iam verò in quo tandem erit discrimen, vt non eadem ratione dicantur præter voluntamẽ ea in quibus ratione & animi iudicio, quàm ea in quibus per iram peccatur? Vtraque enim fugienda sunt: nec minùs videntur esse hominis propriæ quæ sine ratione sunt perturbationes: suntque actiones hominis quæ vel ab ira, vel à cupiditate proficiscuntur. Atqui illas absurdum est in iis quæ nobis inuitis fiunt, ponere.

Expositis iis quæ & sponte, & inuiti homines faciunt, sequitur vt de προαιρέσει, id est consilio agẽdi, & facta animi iudicio agendi susceptione dicendum esse videatur. Nam & virtuti coniuncta est maximè, & mores quales sint magis, quàm ipsæ actiones, ipsa iudicare videtur. Cõsilium igitur est illud quidem voluntarium, sed tamen non idem quod voluntarium, idque adeò quod sponte fit, patet latius. Eius enim quod sponte fit, & pueri sunt & belluæ participes: consilij non sunt. Nec mihi quidem rectè videtur dicere ij, qui agendi consiliũ vel cupiditatem aiunt esse, vel iram, vel voluntatem, vel quandam opinionem. Non enim commune eorum etiam est agendi consilium, quæ sunt expertia rationis: cupiditas & ira sunt, & impotentes cupiditate, non agendi consilio ducuntur ad agendũ: contrá- Cap. 2.

que continentes consilio, non cupiditate ac libidine. Præterea consilio aduersatur cupiditas, cupiditati cupiditas non repugnat. Cupiditas etiam rei iucundæ est, & omnis cum dolore coniuncta: consilium nec rei iucundæ est, nec cum molestia. Multò etiam minus idem est quod ira, quoniam minimè videntur quæ per iram fiunt, consultò fieri. Nec voluntas quidem, etiã si ad eam proximè accedere videatur. Consilium enim & propositum non est eorum quæ fieri nequeunt: etsi quis ea se sibi proponere ad augendum & consilio suscipere atque instituere dicat, insanus esse videatur. At voluntas eorum etiam est, quæ fieri non possunt, vt immortalitatis. Et voluntas in iis etiam cernitur, quæ non statuat agere qui illa vult: vt aliquis vult histrionem quendam athletámque vincere. At nemo hæc talia sibi proponere, eáque se animi iudicio suscipere dicitur, sed ea omnia, quæ à se putat posse administrari, quæq; ipse agenda suscipit. Iam verò finem potius spectat voluntas: consilium & prima susceptio ea quæ ad finem pertinent. Vt valere volumus, & consilio adhibito suscipimus ea quibus valetudinem adipiscamur. Et beati esse omnes volumus, idq; ita dicimus, at si illud non consilio suscipere & statuere, si hoc nobis consilium esse dicamus, ineptè loquamur. Omnino enim in rebus iis versatur agendi consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec opinio igitur esse possit, quoniam in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, quàm iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea falso ac vero diuiditur opinio, non malo & bono, in quibus agendi consilium potius cernitur. Non igitur idem est quod opinio omnino, nec id fortè quisquã asserit. Nec verò idẽ est

quod quædã opinio. Ex bonorum enim vel malorũ propósito ac susceptione tales, hoc est boni, vel mali dicimur, ex opinione non dicimur. Et consilium capimus vel assequendi quippiam vel declinandi, & si qua sunt eius generis. At quid quicque sit, quamq; ad rem conducat, opinamur: assequendum autem aliquid, vt vitandum, non admodum opinamur. Præterea consilium laudatur, quòd sit eius quod potius agere oporteat, vel quod rectè statutũ sit: at opinio quod sit verè iudicatum. Atque ea diligimus ac suscipimus, quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec ijdem videntur suscipere & opinari quæ sunt optima: sed nonnulli sunt qui optimè sentiant: per malitiam tamẽ & improbitatem, quæ mala sunt, sequũtur. Nec verò, quòd antecedat opinio agendi consilium, aut consequatur, quicquam interest: non enim id agimus, sed vtrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est agendi consilium, quandoquidem in nullo est superiorum? ac illud quidem apparet ex genere voluntariorum esse, nec tamen quicquid voluntarium est, id omne etiam deligendum & consilio suscipiendum, sed cùm aut antegressa est deliberatio. Nam cum ratione & mentis iudicio coniunctum omne agendi consilium est, id quod etiam nomen significat προαιρετὸν, quasi πρὸ ἑτέρων αἱρετὸν.

Sed illud hoc loco quærendum est, vtrum in deliberationem cadant omnia: an de quibusdam nulla sit deliberatio. Cui quæstioni sanè respondendum est, cadere in deliberationem, non ea de quibus stultus aliquis vel insanus deliberet, sed de quibus solent ij qui sana mente sint. Sed de rebus æternis nemo consultat, vt de mundo, & de eo, quod Cap. 3.

diameter cum latere non eſt comparabilis : nec de iis quidẽ, quæ ſunt ipſa quidem in motu, ſed ſemper eodem modo eueniunt, ſiue neceſſitate, ſiue natura, aut alia aliqua cauſa, cuiuſmodi ſunt ſolis conuerſiones & ortus. Eodem modo de iis iudicandum eſt, quæ alias aliter eueniũt, in quo ſunt genere ſiccitates & imbres. Nec verò ea in deliberationem cadunt, quæ caſibus fortunæ ſubiecta ſunt, qualis eſt theſauri inuentio. At ne res quidem omnes, quæ naturam attingunt humanam cadunt in deliberationem. Neque enim quemadmodum optimè Remp. Scythæ adminiſtrare poſſint, Lacedæmonij deliberant: nihil enim eorum per nos fieri poteſt. At de iis deliberamus, quæ vt gerantur, ſunt in noſtra poteſtate, quoniam illa ſola reliqua ſunt. Nam præter iſtas cauſas, naturam, neceſſitatem, fortunam, nulla eſt, alia cauſa præter mentem & alios affectus, quibus ad agendum homines impelluntur. Singuli autem homines de his deliberant, quæ ipſi efficere poſſint. Nec verò de ſcientiis iis quæ certæ ſubtiléſque ſunt, & ſeipſæ contentæ, deliberatio eſt, vt de litteris quonam modo ſcribendæ ſint, non eſt contentio. Sed quæ à nobis effici poſſunt, non autem ſemper eodem modo, ea demum cadunt in deliberationem: vt ea quæ medicina, quærendæ pecuniæ facultas, & gubernatoris ars tractant potiùs, quàm quæ gymnaſtice, quo minus certæ & exquiſitæ ſunt. Similis eſt ratio cæterarum. Sæpius etiam in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quàm quæ à ſcientiis proficiſcuntur : propterea quòd magis ea veniunt nobis in dubium. Conſilij autem capiendi deliberatio partim in iis rebus cernitur, quæ plerunque eueniunt, cùm incertum ſit, quam in partem inclinare ac euenire debent:

partim in iis quæ vtrinque incerta sunt. Ad res autem magnas eligendas, alios homines in consilium adhibemus, nobis ipsi diffisi, quasi minùs ad statuendũ simus idonei. Deliberamus autem, non de finibus, sed de iis quæ ad fines pertinẽt. Neque enim aut medicus an sanabit, consultat: aut orator, an persuadebit: vel ciuilis officij peritus, an legibus bene institutam ciuitatem faciet: vel alij artifices de fine deliberant: sed omnes proposito sibi fine aliquo queadmmodum, & quibus rebus eum assequantur, inquirunt. Quòd si compluribus ad eum rationibus perueniri posse constet, tum quà facillimè & optimè possit, inuestigant. Sin una via perfici queat, quẽadmodum per hanc assequantur, considerant: ad illámque rursus, per quam perueniunt, ídque eo vsque persequuntur, dum ad primam causam ventum sit, quæ in inueniendo postrema est. Nam qui deliberat de re aliqua, is inquirere ac retexere eodem modo solet, quo Geometræ in suis demonstrationibus conficiendis. Illud autem apparet, non omnem inquisitionem esse deliberationem, cuiusmodi sunt mathematicorum inquisitiones: deliberationem verò omnem esse perueſtigationem & inquisitionem. Etiam illud apparet, quod in analysi postremum est, id primum esse in rei ortu. Quòd si tale aliquid inciderit, quod fieri nequeat, veluti si pecuniis sit opus, nec possint alicunde suppetere, tum rem aggredi desinũt: sin autem fieri posse constiterit, tum omnes neruos intendunt, vt efficiant. Atqui ea fieri possunt, quæ à nobis possunt effici. Nam quæ amicorum opera fiunt, per nos fiunt quodãmodo: quia principium in nobis situm est. Quæruntur autem aliàs instrumẽta, aliàs vsus eorum, itémque in reliquis: interdum qua-

tandem re, aut quibus, aliquando qua ratione res effici queat. Atque homo videtur, quemadmodum dixi, principium esse actionum: deliberatio autem in iis versari, quæ ab eo agi possunt. At actiones aliorum causa sunt, alióque referuntur. Nunquam igitur cadet in deliberationem finis, in ea duntaxat quæ ad fines pertinent, atque conducunt: nec res singulæ quidem, vt sit ne hoc panis, & vtrum, vt oportet, pistus aut factus sit, néne: quoniam hæc cadunt sub sensum omnia: de quibus si semper deliberandum esset, res ad exitum perduci non posset. Quod autem in deliberationem cadit, & quo consilio suscipitur, eadem sunt: nisi quòd iam statutum ac definitum est, id quod consilio suscipitur. Quod enim consultando statutum iudicatúmq; est, id demum consilio suscipi dicitur. Tum enim quisque desinit, quemadmodum quicque gerat exquirere, cùm principium ad se retulerit, atque adeò ad eam sui partem, quæ tenet principatum: hæc enim pars est, quæ consilium capit. Quod ex veteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspici. Quæ enim reges statuissent, populo renunciabant. Quoniam autem id προαιρετὸν, id est consilio susceptum est, quod per deliberationem expetendum esse constitum est, in iis quæ in nostra sunt potestate: profectò προαίρεσις, id est, agendi consilium sit necesse est: appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, cùm antegressa est deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem, quæ antecessit, adhibito, tum sequi consilium cupimus: atque agendi quidem consilium quid sit, quibúsque in rebus versetur, & quod eorum sit, quæ ad fines spectãt, expressa velut primis lineis forma dictum est.

Voluptatem autem finis ipsius esse diximus: sed aliis Cap. 4.
eius esse quod verè bonum sit: aliis eius quod bonum videatur. Atqui consequens est, vt qui quod sub voluntatem cadit, verè bonum esse dicant, etiam fateantur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus rectè eligit. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt, quod sub voluntatem cadit, esse id quod bonũ videatur, eos necesse est fateri nihil esse voluntati subiectum naturâ, sed id demum quod cuique visum sit. Atqui aliud alij, & si ita res ferat, etiam contraria videntur. Quæ si minus probantur, hoc certè confitendum est, simpliciter ac reuera id quod bonum sit sub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos attinet, quod cuique videatur. Ac viro quidẽ bono id bonum, quod verè bonum est: improbo quod occurrit, videtur. Vt corporibus probè affectis, salubria sunt ea quæ reuera sunt eiusmodi: quæ autem in morbis sunt, alia: itémque & amara, & dulcia, & calida, & grauia, & cætera omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat, & rectè quid in re quaque veri sit perspicit. Propria est enim sua cuiusque habitus & honestas, & voluptas, excellitque vir bonus plurimum in perspiciendo, quid in quaque re veri sit, quasi rerum omnium mensura & norma. At verò multitudo à voluptate decipitur. Nam cùm bona non sit, tamen esse videtur. Itaque plerique voluptatem sequuntur, vt bonum: dolorem fugiunt, vt malum.

Quoniam autem quod sub voluntatem cadit, finis est: Cap. 5.
quæ verò in deliberationem cadunt, & quæ consilio adhibito suscipiuntur, ea in iis cernuntur quæ ad finem ferunt:

efficitur, vt actiones quæ in illis versantur, omnes consilio suscipientur, omnésque sint voluntariæ. Atqui in illis ipsis versantur virtutis actiones. Virtus igitur ipsa, itémque vitium in nostra sunt potestate. Quas enim res in nobis situm est vt agamus, eas etiam in nobis situm est, vt ne agamus: quásque res in nobis situm est, vt non agamus, easdem vt agamus, in nostra est potestate. Itáque si in nobis est agere quippiã cùm id honestum sit, & non agere erit in nobis, cùm id turpe sit. Et si in nobis situm est, non agere quippiã, cùm id non agere sit honestum, erit quoque in nobis situm id agere, cùm turpe sit. Quod si in nobis situm est, vt honesta quæ sunt, & turpia faciamus, eodémque modo vt ne agamus: hoc autem est bonos & malos esse: certè probi, improbíve simus, est in nobis. At verò dicere sponte improbus, aut fœlix inuitus nemo fit, illud falsum: hoc, verum videtur. Nam & nemo est beatus inuitus, & improbitas spontanea est. Alioqui ea quæ à nobis nunc dicta sunt, in controuersiam vocare oportebit: negandúsque homo erit, auctor esse & procreator actionum, quasi liberorum. Quæ si perspicua sunt, neque ea possumus ad alia referre principia, nisi ad ea quæ in nobis sita sunt: hoc certè confitendum est: quarum rerum in nobis sita sunt principia, eas in nostra esse potestate, nostræque esse voluntatis. Testes huius rei sunt, & priuatim singuli, & publicè legislatores, qui sumunt supplicium de iis omnibus qui flagitia admittunt, nec vi, nec per ignorationem, cuius ipsi sibi auctores non sint: honores autem decernunt iis qui præclara facinora faciunt, vt illos deterreant, hos adhortentur. Atqui nemo quenquam ad ea gerenda hortatur, quæ nec sunt in nostra

poteſtate, nec ſunt noſtræ voluntatis: vt nihil attinet inducere aliquam, vt ne caleat, vel doleat, vel eſuriat, aut aliud quiduis eiuſdem generis patiatur, quia nihilominus ea perferet. Etenim ignorationis cauſa in eo vindicatur, qui ſua culpa neſcierit: vt in vinolentos duplex pœna cõſtituta eſt: propterea quod principium in eis ſitum ſit. Eſt enim in eis ſitum, vt ne vino obruantur: quod quidẽ cauſa eſt ignorationis. Quinetiam eos puniunt qui aliquid ignorant eorum quæ legibus continentur, quæ ipſa & cognoſci debent, nec ſunt difficilia: itémque in cæteris, ſi qui negligentia impediti aliquid videntur ignorare, quod in eis ſitum erat, vt ne ignorarent: quandoquidem in eorum erat poteſtate: vt darent operã. Sed aliqui fortè iam tales ſunt, vt vllum dent in eo operam: verùm ipſi ſibi auctores ſunt vt tales fierent, dum mollius viuunt, & diſſolutius, itémque vt iniuſti & intẽperantes eſſent: illi, dum fraude & dolo agunt: hi, dum degũt vitam in compotationibus, aliiſque generis eiuſdem. Nam quæ in quaque re operaponitur, tales homines efficit. Quód ex iis facilè perſpici poteſt, qui ad quoduis certamen, vel officium & actionem ſe comparant: ſemper enim & abſque intermiſſione id agunt. Hoc ergo ignorare, ex collocata in re quaque opera, gigni habitus, hominis eſt ab omni ſenſu procul abhorrentis. Hoc etiam alienum abſurdúmque ſit, eum qui iniuſtè agere ſoleat, nolle iniuſtum effici, & qui intemperatè viuat intemperantem. Atqui ſi quis non imprudens gerit ea, ex quibus iniuſtus neceſſariò fiet, profectò ſponte ſua efficitur iniuſtus. Nec tamen ſi velit quidem, cohibere ſe poſſit vt iniuſtus eſſe deſinat: fiátque iuſtus: quoniam ne ægro-

tus quidem bene valere potest cùm velit, etiam si ita acciderit, vt sponte ac voluntate suaægrotaret: quia & intemperanter viueret, nec medicis crederet. At tum illi quidem licebat morbum declinare: at posteaquam se præcipitauerit & proiecerit in morbum, iam non licet. Vt is qui lapidem iaculatus est, non potest iam reuocare, nec sustinere iactum, quanquã esset antea in eius potestate, ne iacularetur, cùm in ipso situm esset principium: sic iniustis ac intemperantibus initio ab his vitiis declinare licet: ideóque tales sua sponte existunt. at posteaquam eiusmodi extiterunt, iam non licet. Nec verò animi solùm, sed in nonnullis, corporis etiam vitia sunt voluntaria: quæ etiam in reprehensionem incurrunt. Nam quæ à natura tributæ sunt deformitates iam nemo vituperat: at quæ nimio otio & negligentia suscipiuntur, omnes dantur vitio. Eadẽ est infirmitatis ratio, & debilitationis membrorum. Nemo enim cæcitatẽ ei qui à natura priuatus est oculis, aut morbo, aut vulnere, vt probrum obijcit, sed misericordia potiùs cõmouetur: cui autem ex vinolẽtia aut alia intẽperantia hoc euenerit, is culpatur ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in nostra sunt potestate, culpantur: quæ non sunt, non item. Quod si ita est, in cæteris etiã omnibus quæ crimini dantur vitia, ea in nostra sint potestate, necesse est. Quòd si quis dixerit, omnes expetere ea, quæ bona esse videantur: sed illam visionem non in eorum esse potestate: sed qualis quisque sit, ei talem finem videri: huic respondeo, si sibi quisque gignendi habitus causa est quodammodo, profectò & visionis hoc est, cur ei sic videatur eandem sibi causam esse. Sin nemo sibi causa est, praua quæ sunt, & flagitiosa agendi: sed ignarus finis

ea agit, existimans ita se summum bonum assecuturum: finísque appetitio non est illa quidem planè nostri consilij, sed ita facti omnes institutíque esse debent à natura, vt quasi aspectum quendam habeant, quo verè iudicabunt, atque id quod verè bonum est, sequentur. Atque is demum bene natus & bene animo institutus, cui hoc præclarum munus à natura est datum (est enim hoc & maximum & præstantissimum, quódque nemo nec accipere ab alio possit, nec discere: sed qualecunque à natura cuique tribuitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quædam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta veráque sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, vera sunt, cur virtus potiùs, quàm vitium voluntatis erit? cùm præsertim vtrisque bonis & malis finis eodem modo, vel natura, vel quomodocunque videatur atque obiiciatur: cetera verò eò omnia referant, itáque agant quomodocunque. Siue igitur finis non naturâ qualiscunque cuique videtur, sed aliquid etiam est in ipso: sine finis naturalis est, ob eámque causam virtus voluntaria, quòd vir bonus voluntate ac sponte reliqua gerat: profectò vitium nihilominus futurum est voluntarium. Improbis enim eadem ratione inest, & in actionibus & in fine, facultas per se ipsum & auctore se agendi. Quòd si ex eo virtutes voluntatis sunt, vt dicitur, quòd causas adiuuamus habituum: quódque quales sumus, talem etiam finem ponimus: profectò vitia quoque nostra voluntate necesse est suscipi. Eadem enim ratio est. Ac ea quidem, quæ communia erant virtutum omnium, explicauimus. Nam & quod earum esset genus, adumbrauimus, nempe mediocritates eas esse & habitus: tum à quibus gi-

gnantur, eaſdémque eorum à quibus naſcantur eſſe effectrices, ídque per ſe: eas etiam in noſtra eſſe poteſtate tradidimus, iudicióque noſtro ac voluntate ſuſcipi, atque ita, vt recta ratio præſcripſerit. Nec verò ſunt actiones voluntariæ & habitus eodem modo. Nam à principio ad finem in nobis ſitæ ſunt actiones, ſi modò rerum ſingularum ſit in nobis cognitio: habitum verò ſolùm ab initio. Rerum verò ſingularum minùs eſt nota acceſſio, vt in ægrotationibus contingit. Sed quoniam ſic ſecúſve iis vtamur, in nobis erat, idcirco dicũtur eſſe voluntatis. De ſingulis autem nunc velut ab initio quæ ſint, quibúſve in rebus, & quemadmodum verſentur, diſſeremus. Nam vna eadémque opera, quot ſint, facilè intelligetur.

Cap. 6. Ac primùm de fortitudine, quem modum confidentiæ ac formidini adhibere antea diximus: planum enim id factum eſt. Timemus autem ea ſcilicet omnia quæ pertimeſcenda ac formidanda ſunt: quæ eadem (vt ſemel dicam) mala ſunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus omnia quæ mala ſunt, vt dedecus, vt paupertatem, vt morbum, amicorũ penuriam, mortem: ſed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quædam pertimeſcenda, ídque præclarum eſt, quæ eadem turpe ſit non timere, dedecus. Nam qui id metuet, is probus & pudens: qui non extimeſcat, impudens iudicandus eſt. Quanquam his nonnullis fortis nominatur, per metaphoram, quoniam ſimile quiddam cum forti habeat: eſt enim etiã fortis interritus quidã. Nec fortaſſe paupertas eſt pertimeſcenda: nec morbus, nec omnino quicquam in quo nulla culpa noſtra, & quæ præſtare non poſſimus. Nec ſi quis

in his se interritum præstiterit, is continuò fortis habendus est. Quanquam eum etiam similitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim qui in periculis bellicis ignaui sunt ac timidi: iidem liberales, & ad iacturam pecuniarum faciendam paratissimi. Nec si quis contumeliam liberis & uxori timeat, uel inuidiam, aut si quid est eiusdem generis, ignauus ac timidus putandus est: nec fortis is, qui fidenti sit animo tum, cùm flagris cæsum iri se uideat. Quibus ergo in rebus metuendis fortis cernitur? an in maximis? neque enim uiro forti quisquam maiore æquioréque animo terribilia perferre potest. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: ut quæ omnium rerum sit extremum, & ultrà iam nullo in malo aut bono uideantur esse mortui. Nec uerò in omni genere mortis uir fortis cernitur, ut si cui in mari sit mors oppetenda, uel morbo. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? qualis est ea quæ in bello euenit: quippe quæ in maximo pulcherrimóque periculo oppetatur. Hoc indicant honores, qui & in Rebuspublicis & apud reges decerni solent. Quocirca propriè ac uerè fortis uidetur is, qui morte honesta proposita, iisque omnibus quæ mortem adferunt, cùm appropinquant, & proximè impendent, metu uacat: cuiusmodi sunt maximè quæ in bello uersantur. Attamen & in mari, & in morbis uir fortis uacuus est ille quidem à metu, sed non more nautarum. Fortes enim & de salute sua desperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos bona spe sustineri, confidentíque animo esse docuit usus & experientia. Sunt etiam forti magnóque animo, cùm aut uiribus locus est, aut pulchrum exire de ui-

ta: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

Cap. 7. Nec verò eadem sunt formidolosa omnibus, éstque aliquid quod supra hominis vires esse dicitur, quod omnes profectò qui sana sint mente, pertimescent. Quæ autem humanas vires non excedunt, ea magnitudine differunt: aliáque grauiora sunt, alia leuiora: similitérque ea omnia quæ præbent animis nostris fiduciam. Vir autem fortis terrore vacat, quantum hominis natura patitur: illa igitur vt decet, pertimescet: vtque ratio postulabit, perferet: ídque honestatis causa, quoniam is est virtuti propositus finis. Fieri autem potest, vt hæc quis & nimium & parum metuat: præterea vt que non sunt pertimescenda, perinde quasi talia sint reformidet. Hinc peccata nascuntur: aliud, quòd timeatur id quod timendum non est: aliud, quòd non timeatur, quemadmodum timendum est: aliud, quòd non metuatur aliquid tum, cùm metui debet: & si qua sunt generis eiusdem. Eadémque est ratio in iis omnibus quæ animum nobis fiduciámque præbent. Qui ergo quæ, cuiusque rei causa, & quemadmodum decet, perfert, extimescítque omnia, quiáque eodem modo est in confidendo affectus, is fortis habendus est: pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & vt ratio præcipit, vir fortis & patitur & agit omnia. Omnis autem actionis & officij finis est id, quod cum ipso animi habitu coniunctum est. At forti viro fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi. Etenim fine res quæque definitur. Honestatis verò causa magno fortíque animo vir fert, facítque ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis verò qui modum transeunt, qui vacuitate quadam metus exuperat,

vacat nomine. Esse autem multos qui nomine vacarent, suprà diximus. Quòd si nomen fingere placet, appelletur sanè insanus vel stolidus, si modo nihil metuat, neque motũ terræ, neque maris tempestates, quales aiunt esse Celtas. Qui autem nimis confidit iis in rebus, quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Qui etiam arrogans videtur esse, sibíque fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus formidolosis est, eodem hic cupit videri: quocirca quibuscunque rebus potest, eum imitatur. Ita fit, vt plerique eorum ita audaces sint, vt etiam ignaui simul sint, θρασυδείλοις vno verbo Græci vocant. Cùm enim in his audaciã præ se ferant, tamen nunquam res formidolosas subeunt. At qui metuendo modum egreditur, iis ignauus timidúsque appellatur. Nam & quæ metuenda non sunt, & vt non oportet, metuit: quæque sunt eiusdem generis omnia, eum consequuntur. Deficit etiam in confidendo: sed tamen modum transire & exuperare, in iis omnino quæ dolorem afferunt potiùs videtur. Desperabundus ergo est timidus omnis, quoniam omnia pertimescit: ac fortis contrà: confidere enim eius est qui spe sustentatur. Ac in iis quidem rebus omnibus timidus, audax & fortis illi quidem versantur, sed non eodem modo affecti sunt: illi enim modum trãseunt, & ab eo deficiunt: at hic modum in iis tenet, atque in iis ita se gerit, vt oportet. Atque audaces quidem præcipites ac temerarij sunt, & antè cupiunt adire pericula, quàm instant: cùm adsunt, ea defugiunt. At fortes in ipsis rebus acres sunt & vehementes, antè verò quieti ac remissi. Quapropter, vt dixi, fortitudo mediocritas est earum rerum quæ hominibus vel fiduciam præbent, vel terrorem

afferunt, quibus in rebus oſtendimus: quæ eadem ſequitur ac tolerat, quia honeſtum eſt ea & ſequi & perpeti: aut certè quia turpe eſt contrarium. Mortem autem ſibi ipſi conſciſcere, fugientem vel paupertatem, vel amorem, vel moleſtiam, fortis viri non eſt, ſed potiùs timidi. Nam quæ laborem ſollicitudinémque deſiderant, ea fugere mollis animi eſt atque effœminati. Neque verò mori ſuſtinent, quòd id ſit honeſtum, ſed quo malum fugiant. Ac fortitudo quidem tale quippiam eſt.

Eius autem alia quinque genera traduntur. Primum genus eius quæ ciuilis dicitur, cùm ad illam proximè accedere videatur. Excitantur enim ad ſubeunda pericula ciues pœnis, & probris, & honoribus, qui decreti ſunt legibus: ob eámque cauſam apud eos fortiſſimi exiſtunt maximè apud quos ignaui ſunt inglorij, fortes honorati: quales Homerus facit Diomedem & Hectorem.

Polydamas fædum mihi primus crimen inuret,
Et Diomedes.
Nanque feret Troas inter fortiſsimus Hector,
Me fugiens naues Tydides fugit ad altas.

Hęc autem ſimillima videtur ei, de qua ſuprà diſſerui, quod à virtute naſcitur, nempe à pudore & ab honeſtæ rei cupiditate, nempe honoris: à probri, quod eſt turpe, fuga. Eorum autem in numerum adſcribere licet eos, qui idem hoc præſtant coacti ab iis, quorum ſunt in imperio & poteſtate. Sed ſunt hi, quàm illi, deteriores, quòd non pudore, ſed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, ſed moleſtiæ. Cogunt enim ij, penes quos eſt dominandi poteſtas, vt Hector.

Quem procul à pugna labentem fortè videbo,
Mox canibús, nec id effugiet, prædam dabit artus.

Et qui ordines ducunt, si pedem illi referant, verberant. Idem faciunt ij, qui ante fossas & alia eiusdem generis, suos ad pugnam instruunt: cogunt enim hi omnes. Atqui decet, quia honestum est, fortem esse, nõ vi aut necessitate. Atque etiã omnis in quaque re experientia, nomẽ fortitudinis videtur obtinere. Itaq; fortitudinẽ scientiã esse putabat Socrates. Ac tales quidẽ se præstant, alij in aliis rebus, in bellicis milites. Sunt enim pleraque belli vana & inania, quæ his maximè explorata & perspecta sunt. Quocirca fortes vidéntur esse, propterea quod alij quæ illa sint, non intelligant. Deinde verò omnia facere, nihil pati omnium maximè possunt, ídque ea qua præditi sunt experientia: tum cauere ictus, & ferire, quia vsu armorũ valent. His denique instructi sunt omnibus, quæ ad id valent, vt nocere possint aliis, & ipsi se tutos præstare. Pugnant igitur quasi armati cum inermibus, & quasi athletæ cum iis qui in gymnasio nunquam depugnarint. His enim in certaminibus nõ fortissimo quisque & maximo animo maximè ad pugnandũ apius est, sed qui plurimum valet viribus, optiméque affectus corpore est. At verò stipendiarij milites tum ignaui demum timidíque existunt, cùm periculum impendet, inferiorésque sunt & copiis & apparatu. Primi enim fuga elabuntur: at vrbanæ copiæ stantes in acie decumbunt. Id quod apud Hermæum in oppido Bœotiæ Corona euenit. Nam & fuga turpis his erat, & mors tali saluti anteponenda! At illi initio quidem pugnæ periculis se obiiciebant, quasi superiores essent. At cognito periculo, fuga elapsi

sunt, quòd mortem magis, quàm dedecus pertimescerent. Qualis nõ solet esse vir fortis. Iram etiam ad fortitudinem transferunt. Fortes enim videntur ij etiã qui ira incitati, tanquam belluæ toto impetu in eos feruntur, qui vulnerarint: quoniam fortes iracundiores esse soleant. Est enim maximus ad subeunda pericula aculeus, iracundia. Hinc Homerus, Vires furor auxit: & Animúmque citauit: &, Ingens per nares vis: &, Sanguis pectore feruet. Hæc enim omnia significare videntur concitationẽ animi ac impetũ. Ac fortes quidem honestatis causa gerunt omnia, éisque ira adiumento est. Belluæ autem dolore incitatæ, quod vel vulnus acceperint, vel ne accipiant, extimescãt: nam si sint in nemoribus & lustris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fortitudo est, dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorum quæ molesta & aspera proueniunt, prouidentem. Nam isto modo quidem licet dicere fortes asinos, cùm esuriunt, quòd ne verberibus quidem deterrentur à pastu. Quinetiã adulteri cupiditate ducti multa faciunt audacius. Non igitur fortitudinis est, dolore vel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturam attingere ea maximè quæ ab ira ducitur: quæ si consilium finémque adhibuerit, veræ fortitudinis nomen possit laudémque obtinere. Homines etiam tum, cùm ira commouentur, dolent: cùm sumunt supplicium, séque vlciscuntur, gaudent. Qui verò his excitantur, pugnaces nominantur: fortes, non item. Neque enim honestate vel ratione, sed perturbatione ducuntur. Simile quiddam in illis est, qui eò quòd bona spe sustinentur, ad subeundum periculum incitantur, nec tamen fortes habendi sunt: quippe cùm propterea in periculis au-

dentes sint, quòd sæpe ac permultos vicerint. Sunt tamen illis persimiles, quòd utrique sunt confidenti animo: sed tamen fortes ob eas causas quas dixi, audentes sunt: illi, quia se sperant fore superiores, nihílque vicissim esse passuros. Atq; tale quippiam etiam ebrij faciunt, quòd tum maximè sunt sperata. Quòd si excidant ea qua fouebãtur spe, tum fugiunt. At fortis erat, quæ metuenda homini & sunt, & talia se offerunt, ea ob eam causam ferre, quia honestum sit: & non ferre, turpe videatur. Itaque viri fortis videtur esse, in subitis repentinísque terroribus, omni animi perturbatione & metu vacare potiùs, quàm in prouisis: quòd ea magis ab animi habitu proficiscantur, sintq; minùs præparata. Nam quæ prouisa sunt & præmeditata, consilio etiam & ratione quiuis approbare ac sequi possit. At in repentinis virtutem ostendere, animi est suo quodam habitu confirmati. Atqui etiam fortes habentur ij qui ignoratione periculi ducuntur ad agendum: nec procul ab iis absunt qui spe ac fiducia freti faciunt quippiam: sed tamen hoc sunt deteriores, quòd in his nihil splendoris, nihil dignitatis eluceat. Qui autem falsi sunt & decepti, statim vbi rem aliam esse atque suspicati erant, intelligunt, fugiunt. Quod Argiuis euenit, qui in Lacedæmonios, quos Sicyonios putabant, inciderunt. Ac fortes quidem qui verè sint, quíque videantur, iam diximus.

Fortitudo autem cùm in fiducia metúque versetur, non tamen æquè in ambobus, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione vacat, quíque in eis ita est affectus animo, vt decet, is potiùs fortis est, quàm qui talem se iis in rebus præ- Cap. 9.

bet, quæ fiduciam adferunt. Fortes igitur ex eo, vt dixi, dicuntur, quòd ea quæ acerba & molesta sunt perferunt. Itaque cùm molestia coniuncta est fortitudo: eáque iure laudatur. Difficilius est enim res acerbas, molestiæque plenas ferre, quàm se ab iis, quæ voluptatem afferunt, abstinere. Sed tamen fortitudinis finis iucundus est, etsi propter eas res, quæ vndique circunstant, obscuretur. Vt in iis ludis qui gymnici appellantur, contingit. Nam pugilibus quem sibi quisque proposuit, finis dulcis iucundúsque est, vt corona, vt honores: at plagæ & vulnera, quoniam ex carne constant, dolorem adferunt & molestiam: vt omnis etiam labor durus est ac molestus: sed quoniam hæc, quæ vndique molesta interueniunt, multa sunt, finis autem exiguus & tenuis, in eo nihil inesse voluntatis videtur. Si ergo in fortitudine tale aliquis vsueniat, mors & vulnera aspera, & odiosa forti viro, velit nolit, futura sunt. Attamen ea omnia forti magnoque animo subit, quia pulchrum est, aut certè, quia non subire turpe sit. Atqui idem quò magis virtutibus omnibus instructus ornatúsque est, quóque beatior, eó molestius mortem acerbiúsque perfert. Nam cùm is sit, qui vitæ diutissimæ sit dignissimus, sciens & prudens maximis bonis spoliatur. Quod etsi asperum molestúmque est, tamen in his fortis excelsúsque animus apparet: eóque magis, quòd illis omnibus talibus, id quod in bello cernitur, decus ipse & gloriam anteponat. Non igitur conuenit omnibus virtutibus iucundè agere, nisi quatenus finem attingunt. Nihil autem prohibet, milites esse optimos, eos qui non sint eiusmodi, sed qui & minus fortes

ſint, & nihil aliud boni habeant. Prompti enim ſunt iſti ac parati ad pericula, vitámque exigua mercede commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus. Quid autem ipſa ſit, non difficile eſt ex iis quæ dicta ſunt ſimpliciter, & vt rudem eius formam habeamus, cognoſcere.

De qua quoniam diximus, iam de temperantia diſſeramus. Cap. 10. *Sunt enim hæ virtutes earum partium propriæ, quæ ſunt rationis expertes. At temperantiam quidem mediocritatem in voluptatibus eſſe iam diximus. Minus enim & non ſimili modo verſatur in doloribus, in iis verò etiam intemperantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus verſatur, explanemus. Diſtinguendæ autem ſunt quæ ſunt animi, ab iis quæ ſunt corporis: vt ſunt ambitio & diſcendi cupiditas. Vterque enim delectatur eò, cuius afficitur cupiditate: cùm nihil corpus, ſed mens potiùs perpetiatur. Qui autem in voluptatibus eius generis occupati ſunt, nec temperantes, nec intemperantes nominantur. Nec ij omnino qui alias ſequuntur, quæ non ad corpus pertinent. Nam qui fabellarum cupiditate ducuntur, vel ſtudio narrandi trahuntur, & qui in rebus minimi aut nullius momenti dies totos conterunt, eos nugatores, non intemperantes dicimus. Ne eos quidem, qui vel pecuniarum vel amicorum cauſa ægritudine afficiuntur. Verſetur ergo neceſſe eſt in voluptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui enim delectantur iis rebus quæ ſub aſpectum cadunt, vt colore, vt figura, & pictura, ij nec temperantes appellantur, nec intemperantes. Tametſi videatur fieri poſſe, vt iis quiſpiam delectetur, vt oportet, & nimium & parum. Idémque de iis quæ ſub-*

iecta ſunt auditione; iudicandum. Neque enim eos quiſquam, qui præter modum cantu, vel fabularum actione lætantur, intemperantes: aut eos qui modicè, moderatos appellat. Nec eos, qui iis rebus gaudent, quæ ſubiectæ ſunt odorationi, niſi ex accidente & quadam velut conſecutione. Nam qui malorum, roſarum, ſuffumigationúmq; capiũtur odoribus & fragrantia, eos non intemperantes appellamus, ſed eos qui vnguentorum potius & opſoniorum. Ex his enim libidinoſi capiunt voluptatem, propterea quòd ex ipſis redeant in memoriam cupiditatum. Cernere etiam licet alios cùm eſuriunt, epularum odore capere voluptatem. At gaudere rebus eiuſmodi, hominis eſt intemperantis: quoniam eius hæ ſunt cupiditates propriæ. Nec verò his ſenſibus capiunt cætera animantia voluptatem, niſi aliena vi & ratione. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, ſed paſtu, cuius ſenſum odor attulit: aut leo voce bouis, ſed eſu, quòd eum in propinquo eſſe ſenſit ex voce: itaq; eo ipſo lætus eſt. Itémque nec quòd cernat, aut inuenerit ceruum, vel capram feram, eo gaudet, ſed quia paſtum nactus ſit. Verſantur igitur in voluptatibus omnibus temperantia & intemperantia, quarum reliquæ participes ſunt animantes. Itaque ſeruiles eas belluináſque eſſe conſtat. Cuiuſmodi ſunt, quæ guſtatu tactúque capiuntur. Ac guſtatu quidem nihil aut paulùm admodum vtuntur. Eſt enim in guſtatu ſaporum iudicium: quod quidem ij faciunt, qui vina probant, & opſonia condiunt. Neque verò iis valde oblectantur ſaltem, qui intemperantes ſunt, ſed plena & omnimoda fruitione, quæ ex tactu percipitur, in eſculentis, poculentis, iiſque rebus quæ venereæ

nominantur. Itaque Philoxenus quidam Eryxidis filius. cùm epularum voluptate nimium duceretur, collum sibi dari quàm gruis longius optabat, quòd ex tactu caperet voluptatem. Tactus autem ex sensibus unus patet latissimè, in quo sita intemperantia est, quæ iure ut probrum maximè obiectatur, propterea quòd inest in nobis, non quatenus homines sumus, sed qua animalia. His igitur talibus delectari, eáque adamare, belluarum est. Eas enim excipimus quæ honestæ liberalésque cùm maximæ sint ad tactum pertinent: quales sunt quæ in gymnasiis frictione & calefactione gignuntur. Neque enim intemperantium tactus toto corpore fusus est, sed quibusdam partibus inhæret.

Cupiditatum autem aliæ communes sunt, aliæ propriæ Cap. 10.
& ascititiæ, ut cibi cupiditas naturalis est. Omnes enim cùm inanes & iciuni sunt, cibum vel siccum, vel humidum appetunt, aliàs utrunque. Et, ut ait Homerus, cubile optant iuuenésque viríque. At hunc vel illum cibum, non iam, nec eosdem omnes desiderant. Itaque hoc iam nostrum est, quanquam habeat quiddam naturale. Alia enim aliis delectantur: suntque res quædam quibus omnes delectentur magis, quàm quibuslibet temerè oblatis rebus. Ac in iis quidem, quæ à natura proficiscuntur, cupiditatibus, delinquitur atque peccatur à paucis: atque id uno tantùm modo, nempe in eo, quòd modus exceditur. Nam edere quæcunque adsint absque ullo ciborum delectu, aut potare dum supra modum compleare, id est extra modum in eo prodire, quod secundum naturam est. Expletio enim eius quod deest, eius est cupiditas quæ à natura proficiscitur,

Itaque homines huiusmodi appellantur γαστρίμαργοι, quod ventrem plus æquo farciunt, quales existunt qui mancipiorũ sunt persimiles. At verò in propriis & priuatis voluptatibus complures peccant, atque id multifariam: nam cùm cuiuscunque generis earum cupidi ex eo dicantur, vel quòd iis gaudeant, quibus non oportet, vel plus quàm ratio postulet, aut quemadmodum plerique, vel non quemadmodum decet, vel quo dedecet: intemperantes sanè in omnibus modum transeunt. Nam & ex quibusdam rebus percipiunt voluptatem, ex quibus quoniam odio dignæ sunt, non decet percipere. Et si quibusdam ex rebus voluptas capienda est, ex iis maiorem capiunt, quàm debent, vel vt vulgus. Ex quo quidẽ perspici potest, intemperantiam, exuperantiam esse in voluptatibus, eóque vituperandam. In doloribus autem non dicitur quis temperans, vt in fortitudine, ex eo quòd eos perferat: nec intemperans, quòd non ferat: sed intemperans quis appellatur, quòd molestius, quàm decet, ferat, se voluptate non perfrui. Itaque ei affert dolorem voluptas. At temperans propterea, quòd nec se priuari voluptate doleat, nec abstinere. Ac intemperans omnes voluptates concupiscit, aut certè maximas: sicque earum cupiditate ducitur, eas vt rebus omnibus anteponat. Itaque & non fruendo angitur & concupiscendo. Est enim cum dolore omnis coniuncta cupiditas: tametsi absurdum videri possit, ex voluptate percipere dolorem: Qui autem parum, aut minus, quàm æquum sit, voluptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Non enim in hominem cadit huiusmodi sensus vacuitas, & in voluptatibus aspernandis immanitas. Etenim cætera animalia pa-

stum discernunt à pastu, alióque delectantur, alio non item. Sed si quis est huiusmodi, cui nihil voluptatẽ afferat, quíque nihil putet interesse inter aliã rem atque aliam: is profectò procul absit à natura hominis, hominémque ex homine exuerit necesse est. Talis quoniam non admodum reperitur, vacauit nomine. Temperans autem iis rebus omnibus modum adhibet. Nam nec delectatur iis, quibus intemperans maximè: sed eas fastidit, éisque offenditur potius: nec omnino quibus ex rebus voluptas percipienda non est, nec vehementer vlla eiusmodi: nec si absint, dolore cõficitur: nec cõcupiscit, nisi moderatè. Quòd si concupiscat, nullam magis quàm debet concupiscit: nec quando non oportet, nec vllam omnino ardẽtiùs desiderat eius generis voluptatem. Quæ autem ad valetudinem pertinent voluptates, vel firmam corporis constitutionem, eas modicè, &, vt decet, concupiscit: cæteráque res omnes voluptatũ effectrices, quæ his non sint impedimento, vel honestati non repugnent, aut facultates exhauriant. Nam qui ita animo affectus est, is vehementius, quàm æquum sit, voluptates eiusmodi adamat. At temperans talis non est, sed vt recta ratio postulat, ita in iis se gerit.

Intẽperantia autem magis nostræ voluntatis est, quàm timiditas & ignauia. Illa enim ex voluptate, hæc ex dolore nascitur, quorũ voluptas expetenda est, dolor fugiendus. Ac dolor quidem naturam eius in quo est, à suo statu dimouet ac labefactat: voluptas nihil tale facit, sed potius à nostra voluntate proficiscitur. Itaque maiore reprehensione digna est: quandoquidem facilior est earum rerum consuetudo, quæ sunt voluptatis. Nam & multa & varia

Cap. 12

eius generis in vita versantur, & eorum consuetudo sine periculo omnis capitur. In rebus autem formidolosis cõtrà contingit. Sed timiditas non similiter voluntaria, ac singulæ timiditatis actiones, esse videatur: quòd illa dolore vacat: hæ doloris præsentia homines de statu mentis adeò dejiciunt, vt & arma abijcere, & alia permulta contra decorum homines facere cogantur: ob eámque causam violentæ videntur. Contráq; intemperantis res singulæ voluntate ac sponte suscipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiscat: totum verò genus, minus. quandoquidem nemo intemperans esse cupit. Nomen autem τῆς ἀκολασίας, id est intemperantiæ, ad puerilia delicta transferimus: nec iniuria. Est enim inter hæc quædam similitudo. Vtrum autem ab altero ductũ sit, nihil ad id quod agimus, pertinet. Hoc sanè planum est, posterius ductum esse à priore. Nec malè certè facta traslatio est: κεκολάσθαι enim, id est, castigatione quadã adhibita, contrahi coërcerique debet id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinosarum cupiditate rapitur, nimiúmq; exultat ac luxuriat, cuiusmodi sunt appetitus, & puer maximè. Nam cupiditatibus ducti viuũt etiam pueri, & in iis maximè rerum voluptatem efficientium valet appetitus. Quòd minus rationi parebunt, eíq; subiecti erunt appetitus, longius euagabuntur: (est enim cùm per se voluptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tũ omni ex parte in eo, qui sit mẽte corrupta.) Etenim cupiditatis actus, eius quod cognatum est, vires amplificat: ac si maiores & vehementiores existant, planè mentem è sua sede & statu dimouent: itaque modus in iis retinendus est, efficiendúmque vt ne rationi repugnet. Atq; hoc ipsum

eſt, quod obediens, caſtigationéque adhibita moderatum eſſe dicimus. Vt enim puer ex pædagogi præſcriptione, ſic vis hæc concupiſcendi conuenienter rationi debet viuere. Quocirca debet in viro temperante rationi congruere ea pars animi, quæ cupiditatum eſt ſedes. Vtrique enim propoſita pro ſcopo honeſtas eſt. Et appetit temperans quæ decet, omnia, & quemadmodum, & quando decet: quemadmodum enim ratio præcipit. Ac de tẽperantia hactenus.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber IIII.

ARGVMENTVM.

Hic liber quatuor in partes diſtribuitur. primùm enim agitur de virtutibus, quæ in pecuniis honoribúſque verſantur, deinde de virtute, quæ iram moderatur, tum de virtutibus neceſſariis in quotidiana & communi hominum conſuetudine, poſtremò de verecundia. Prima parte continentur liberalitas, magnificentia, magnitudo animi & modeſtia. Nam liberalitas eſt virtus, quæ mediocritatem ſeruat in pecuniis mediocribus & paruis, ſicut magnificentia in magnis. Illius extrema ſunt prodigalitas & auaritia, huius nimia profuſio, ſeu luxus, & ſordida parſimonia. Magnitudo animi adhibet modum magnis honoribus appetendis. Modeſtia in mediocribus & paruis. Illius extrema ſunt ſuperbia & abiectio animi, huius eſt ambitio & omnis honoris contemptio. Secunda parte manſuetudo eſt virtus iram temperans. Extrema ſunt iracundia & lentitudo. Tertia parte comprehenduntur affabilitas, veritas, vrbanitas. Affabilitas eſt mediocritas in ſermonum factorúmque inter homines communione. Extremi ſunt, alter, qui ſi ſolum vt gratus ſit, affabilem ſe præbet, nimium facilis & blandus: ſi quæſtus cauſa id faciat, aſſentator appellandus eſt. Alter, qui omnibus in rebus eſt moleſtus ac triſtis, dicitur morоſus ac difficilis. Veritas eſt, quæ verbis & factis ea ſibi ineſſe confirmat, quæ inſunt nec maiora, nec minora. Extremorum alterum eſt arrogantia, quæ ſibi res magnas & præclaras attribuit, cùm non inſunt, vel maiores quàm quæ inſunt. Alterum diſſimulatio, quæ ea quæ ſibi inſunt negat ineſſe aut extenuat. Vrbanitas, quæ in iocis ac facetiis modum tenet: qui autem in his medium tranſit, ſcurra; qui deſerit, agreſtis & ruſticus nominatur. Quarta parte, verecundia non eſt virtus, quia perturbationi quàm habitui ſimilior eſt. Nam verecundia eſt veluti quidem timor infamiæ, quæ ex malis progignitur. Hæc tamen cuſtos virtutum omnium eſt virtuti ſimilis, quoniam eos iuuenes laudamus, qui pudentes ſunt & verecundi: impudentes autem corripimus ac vituperamus,

Cap. 1.

DEINCEPS *de liberalitate dicamus, quæ in pecuniis mediocritas quædam esse videtur. Laus enim liberalis, posita est non in bellicis rebus, vel iis in quibus temperãs cernitur: nec rursum in iudiciis, sed in dandis accipendísq; pecuniis, potiúsque in dandis. Pecunias autẽ appellamus res omnes, quarum numerus metitur æstimationem. Sũt autem in pecuniarum vsu duo vitia: quorũ alterum in exuperantia positum est, dicitúrq; prodigalitas & luxuria Latinis, Græcis ἀσωτία: alterum in defectione, quæ appellatur auaritia. Ac auaritiæ quidem crimen iis semper attribuimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigalitatẽ autem luxuriámve, quandoque dum aliis vitiis cõfundimus. Impotentes enim, & qui sumpus faciunt, profundúntque pecunias in eas res quæ sunt intemperantiæ, asotos & prodigos dicimus. Itaque improbissimi videntur esse, quòd multis simul vitiis sint flagitiísque contaminati. Non igitur proprio nomine appellantur. Nam vt propriè dicatur asotus, eum oportet certo quodam vitio esse implicatum, quod in effundendis pecuniis & consumendo patrimonio cernitur. Ἄσωτος enim est, qui salutem suã negligens per se ipse perit. Videtur autem ipsius interitus quidem esse, facultatum effusio, reíque familiaris consumptio, quòd ex iis vita sustentatur. Prodigalitatem igitur hoc pacto intelligimus. Quarum autem rerum vsus aliquis est, iis & rectè & peruersè vti licet. Sunt autem diuitiæ in bonis vtilibus: qui verò virtute præditus est ea, quæ in re quaque cernitur, is optimè scit vti re quaque. Optimè igitur*

diuitiis vtetur is, qui virtutem, quæ in pecuniarum vſu verſatur, habuerit: qualis eſt liberalis. Vſus autem pecuniarũ in ſumptu & donatione conſiſtit: in acceptione verò & cuſtodia magis cernitur poſſeſſio. Quocirca liberalis eſt, dare potius quibus dandum eſt, quàm vnde accipiendum eſt, accipere: aut vnde accipiendum non eſt, non accipere beneficium. Virtutis enim magis propriũ eſt beneficium in alios conferre, quàm ab aliis accipere: & quæ ſunt honeſta facere, quàm turpia non facere. Dubium autẽ non eſt, quin dantem, bene mereri, & honeſtè agere comitetur: accipientem verò, beneficium accipere, aut certè non turpiter agere. Et gratia ac laus multò etiam magis, dantem, ac non eum qui non accipit, ſequitur. Facilius etiam eſt, non accipere, quàm dare: ſuum enim quiſque minus ſæpe profundere ſolet, quàm accipere alienum. Atque etiam liberales dicuntur ij, qui largiuntur. Qui verò non accipiunt, iis non tam liberalitatis laus tribuitur, quàm iuſtitiæ: Qui autem accipiunt, non admodum ij laudari ſolent. Iam omnium, qui ob virtutem nobis chari ſunt, ij ferè diliguntur maximè, qui liberales ſunt: proſunt enim aliis: quod in largiendo quidem poſitum eſt. Virtutis autẽ actiones præclaræ ſunt, honeſtatiſque cauſa geruntur: dabit ergo liberalis honeſtatis cauſa, & rectè. Largietur enim quibus, & quantum, & quando largiendum erit: cæteráque ſeruabit omnia, quæ rectam largitionem ſequuntur: eáque faciet libenter, aut non grauatè quidem. Quod enim in virtute ineſt iucundum, aut non moleſtum, idem minimè graue eſt. At verò qui largitur, quibus largiendum non eſt, nec honeſti ſtudio, ſed alia aliqua cauſa ductus,

hic non est habendus liberalis, sed alio aliquo nomine appellandus. Ne is quidem qui grauatè id facit: quoniam præclaris actionibus & officiis facilè pecunias anteponat: quod procul abest à liberali. Nec verò liberalis vnquam accipiet, vnde non decet: quippe cùm non sit huiusmodi acceptio eius qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet. Nec idem adpetendum procliuis est, quod non libenter beneficium accipiat is qui dare solet. Accipiet tamen vnde æquum erit, tanquam de suis facultatibus: non quòd honestum sit, sed quia necesse, vt ad largiendum suppetant copiæ. Nec verò sua negliget, vt qui nonnullis ex his opitulari velit. Passim autem cuiuis non largietur, vt suppetãt copiæ ad largiendũ, quibus rectum erit, & quando, & vbi honestũ erit. Est etiam liberalis in dando valde excellere, vt sibi minora reliqua faciat. Liberalis est enim, sibi suísque commodis minus consulere. Sed pro facultatibus omnis expendenda liberalitas est. Neque enim ex multitudine beneficiorum quæ dantur, sed ex animi habitu eius qui dat, omnis est spectanda liberalitas: habitus autem in dando rationem habet facultatum. Quamobrem nihil prohibet liberaliorem esse eum qui minora confert beneficia, si ex minoribus quæ suppetant copiis largiatur. Videntur autem liberaliores esse ij, qui non suo labore & diligentia opes pararunt, sed ab aliis partas acceperunt: neque enim experti sunt egestatis, quàm sit graue malum. Et sua cuique opera chariora esse solent, vt parentibus & poëtis. Difficile est autem liberalem locupletem esse, nec accipientem aliunde, nec sua attentius custodientem. Quin etiam largientem, pecuniámque non propter se amantem,

ſed ad beneficentiam, liberalitatémque conferentem. Itaque accuſatur fortuna, quòd minimè locupletes ſint ij qui ſunt digniſſimi. Quod tamen non ſine ratione contingit. Neque enim opibus, vt nec cæteris rebus abundare poſſunt, qui nullam dant operam vt conſequantur. Non tamen dabit indignis, aut quando non erit largiendum: eáque ſeruabit omnia, quæ ſunt generis eiuſdem. Non enim iam faciat, quæ ſint liberalitatis. Quas in res ſi profuderit facultates, nõ iam poſſit in eas quas oportet ſumptũ facere. Vt ergo diximus, is demum liberalis eſt, qui pro facultatibus, atque in eas res, quas decet, profundit pecunias: qui autem modum tranſit, prodigus dicitur. Itaque tyrannos nõ appellamus prodigos, quòd non facilè ſit eorum opes & copias, quas maximas habent, vllis largitionibus aut ſumptibus exhauriri. Quoniã igitur mediocritas quædam eſt liberalitas, quæ largiendis accipiendíſque pecuniis cernitur: largietur quidem liberalis, & ſumptus faciet, in quas res debet, & quantum decebit, æquè in magnis, atque in paruis: ídque faciet libenter, accipiétque vnde, quantúmq; accipiendum erit. Nam quia in vtroque hæc virtus, vt modus quidem cernitur, vtrunque pro dignitate præſtabit. Nam æquam largitionem talis conſequitur acceptio. Quæ verò talis non eſt, contraria eſt. At ea quidem quæ ſe conſequuntur, ſunt in eodem: contrariæ autem non item. Quòd ſi præter decorum & honeſtum accidat, vt profundat pecunias, ægrè feret ille quidem, ſed modicè & decorè. Virtutis eſt enim & lætari & dolere, quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam in re nummaria liberalis facilem ſe ſocium lenémque præbebit. Quoniam enim deſpicit

ac pro nihilo putat pecunias, facilè fert sibi fieri iniuriam. Idémque molestius feret se sumptus non feciſſe quos debuit, quàm doleat se in eas res, quas minimè decuit, pecunias effudisse: nec Simonidis sententiam probabit. At verò prodigus in his etiam omnibus offendit. Nam nec gaudet quibus, aut quemadmodum æquum est, nec offenditur: quod ex iis quæ postea dicemus, facilius intelligetur. Atque hoc quidem iam diximus, prodigalitatem & auaritiam exuperantias esse ac defectiones: eásque in duobus versari, largiendis accipiendísque pecuniis: sumptus enim referimus ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo & non accipiendo modum transit: accipiendo verò modum deserit. Auaritia autem largitur parum illa quidem, sed accipiẽdo, nisi in paruis, vltra modum progreditur. Ea igitur quæ sunt prodigalitatis propria, non possunt vnà diutius consistere, acceſſionémque capere. Neque enim facile est eum, qui à nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim desunt ad largiendum facultates priuatis quidem hominibus, quales videntur esse prodigi. Atqui cùm prodigus sit eiusmodi, tamen videtur multò melior auaro. Facilè enim ad sanitatem traduci potest & progressu ætatis, & inopia coactus: ad mediocritátémque peruenire possit. In eo enim sunt ea omnia quæ sunt liberalis, quod & largitur, nec aliunde accipit. Sed tamen in vtroque nec decorum seruat, nec quod rectum est. Quod si facere assuescat, aut aliàs commutetur, iam erit liberalis. Nam & quibus largiendum erit, largietur: nec vnde minus æquum erit, accipiet. Quocirca non videtur deprauatis corruptísque moribus præditus. Non enim improbi est aut ingenerosi, sed

ſtulti potius, largiendo, nec accipiendo, finem medúmque tranſire. Qui ergo ad hunc modum eſt prodigus, multò eſt auaro melior, cùm ob eas cauſas quas diximus, tum quòd hic prodeſt multis, ille nemini, nec ſibi quidem. Sed pleriqne prodigorum, vt diximus, à quibus non debent, accipiunt, atque in eo auari exiſtunt: parati autem ſunt ad accipiendum, propterea quòd ineſt in iis cupiditas ſumptus faciendi, neque id facilè efficere poſſunt. Cùm enim dando egere celeriter cœperint, aliunde ſuppeditare coguntur: & quia nullam honeſtatis rationem ducunt, ſine delectu vndecunque poſſunt, accipiunt. Ineſt enim cupiditas in eis largiendi: ſed quomodo, aut vnde, nihil laborant. Quare largitio eiuſmodi non debet liberalis videri. Nam nec honeſta eſt, nec honeſtatis cauſa, nec vt oportet: ſed nonnunquam quos homines æquum erat omni ope deſertos vitam in ſumma inopia degere, eos potiſſimum locupletant: atque iis quidem qui bonis ſunt moribus, nihil largiuntur, aſſentatores autẽ, eóſque omnes, qui aliarum miniſtri ſunt voluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, vt plerique eorum ſint intemperantes. Quoniam enim faciles ſunt ad ſumptus faciendos, ad ea ſumptuoſi fiunt quæ ſunt intemperantiæ. Et quoniam vitam ad honeſtatem non dirigunt, declinant ad voluntates. Ac prodigus quidem, niſi recta velut pædagogi inſtitutione regatur, in hæc vitia incidit. Qui ſi cura diligentiáque adhibita coërceant, facilè ad mediocritatem officiúmque perueniet. At verò auaritiæ malum inſanabile eſt. Nam ſenectus, omníſque imbecillitas auaros efficit. Eadémque magis tributa eſt à natura hominibus, quàm prodigalitas: quòd multo plures ſtudio

pecuniæ trahantur, quàm parati sint ad largiendum. Latè etiam patet, eiúsque genera sunt plura: multi enim modi auaritiæ videntur esse. Cùm enim in rebus duabus cernatur, nempe si minùs largiare, quàm oportet: etsi modum accipiendo transeas: non ineſt tota in omnibus, sed interdum seiungitur, aliíque extra modum accipiendo prodeunt, alij parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur parci, tenaces, aridi, omnes in largiendo modum deserunt: sed alienum nec appetunt, nec volunt accipere. quorum alij id faciunt bonitate quadam, rerúmque turpium fuga (videntur enim quidam, aut certè aiunt se ob eam causam tueri ac conseruare sua, vt ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In his est & cumini sector, & si quis est talis: qui omnes ex singulari quodam neminí vnquam largiendi exceſſu nominati sunt) alij autem metu ab alieno manus abstinent: quòd non sit facile, qui ab aliis accipiat, eius res ab aliis non vicissim accipi. Placet igitur his talibus, neque dare aliis quicquam, nec vicissim ab aliis accipere. Sunt verò etiam alij in accipiendo nimij, qui passim & quiduis accipiunt, quales sunt ij qui sordidas artes exercent, vt lenones, & omnes eiusmodi, vt fœneratores, & qui exigua dant, vt maiora ferant. Omnes enim hi homines, à quibus, & quantum æquum non est, accipiunt: communis autem iis omnibus, turpis, sordidúsque quæstus videtur. Nam propter quæstum, atque eum perexiguum, omnes probra & dedecora sustinent. Qui enim magna à quibus, & quæ non debent accipiunt, quales sunt tyranni, qui vrbes diruunt, fana diripiunt, ij non auari, sed sceleſti potiùs, impij & iniqui sunt haben-

di. Attamen & aleatores & fures atque latrones auari putandi sunt, quòd in turpi quæstu sunt occupati. Nam spe quæstus vtrique hæc instituta sequuntur, & probra perferunt. Atque hi quò aliquid rapiant, maximis periculis se offerunt: illi ab amicis, quæ iis suppeditari æquius est, ea lucrantur. Vtrique igitur, quoniam vnde minimè æquum est, quæstum facere instituunt, sordidi quæstus cupidi sunt censendi. Quamobrem omnes huiusmodi acceptiones illiberales sunt. Iure autem liberalitati illiberalitas aduersatur, quod maius est malum, quàm prodigalitas: sæpiúsque ea peccatur, quàm illa quam diximus effusione. Ac de liberalitate quidem & vitiis ei contrariis hactenus.

Sequitur vt de magnificentia desserendum esse videatur, eo ipso quòd ea etiam virtus in pecuniis cernitur. Sed non ad omnes actiones & officia pecuniaria, quemadmodum liberalitas, sed sumptuaria modò pertinet, in quibus liberalitatem magnitudine superat. Est enim μεγαλοπρέπεια, vt nomine ipso significatur, in magnis rebus sumptus decorus. Magnitudo autem ad aliud refertur. Neq; enim idem sumptus trierarcho dignus est, & præfecto spectaculorum: in omnibúsque rebus vt decorum conseruetur, & personæ, & temporis, locíve, & rerum ipsarum habenda ratio est. Qui autem sumptus facit in res vel paruas, vel mediocres pro dignitate, is non magnificus, vt ille qui dicebat, Sæpe dedi peregrinis: sed qui in res magnas, is demum magnificus est iudicandus. Qui enim magnificus, idem continuò liberalis: qui autem liberalis, idem non continuò magnificus est. Huius autem animi habitus defectio, sordes, Cap. 2.

& ſordida parſimonia appellatur: exuperantia, luxus, & profuſa ineptáque largitio, & ſi quæ ſunt eius generis vitia, quæ extra modum non prodeunt ſumptu quibus in rebus decet, ſed in quibus dedecet, & qua ratione non decet, ſplendorem oſtentant, de quibus mox diſſeremus. Magnificus autem ſcienti ſimilis eſt, quoniam quid decorum ſit intelligit, ſumptúſque magnos aptè ſuggerere. Nam cùm habitus omnis definiatur actionibus, initio vt dixi, iíſq; omnibus in quibus verſatur: magnifici autem ſumptus magni ſint & decori: fit etiam vt eiuſmodi ſint opera. Ita enim ſumptus magnus futurus eſt, & ad rem aptus & accommodatus. itaque oportet opus ſumptu dignum eſſe, ſumptus autem opere dignos, aut etiam maiores eſſe. Sed hæc omnia honeſtatis cauſa (hoc enim virtutibus omnibus cõmune eſt) magnificus faciet, idq; libẽter ac largiter. Nam nimium diligens ſubductio & exactio, ſordes ſectantis ac ſplendorem fugientis eſt propria. Magíſque qua ratione quicque ſplendidiſſimè efficiatur, conſiderabit, quàm quãti, quóque modo minimo. Magnificus igitur liberalis etiã ſit neceſſe eſt. Nam cùm eos liberalis ſumptus ſuppeditat, quos & quemadmodum decet, tum in iis ſi quid magnum & ſplendidum eſt, id magnifici eſt proprium: quaſi magnificentia ſit magnitudo quædem liberalitatis in ſumptibus faciendis. Id etiam magnifici eſt, quod æquo ſumptu opus efficiet ſplendidius. Neque enim eadem virtus eſt, & commendatio poſſeſſionis & operis. Vt enim quæque res, quam poſſideas, maximi precij eſt, ita plurimum commendatur, vt aurum: ita vt in precij æſtimatione ſit poſſeſſionis commendatio: at operis commendatio eſt, ſi præclarum eſt atq;

magnum. quoniam talis operis inſpectio eſt mirabilis. At quod magnificũ eſt ac ſplendidum, id omne mirabile: éſtque rei & operis ſplendor ac dignitas in magnitudine. Sumptus autem in hoc genere ij probantur maximè, quos honorabiles dicimus, qualia ſunt quæ diis dicantur donaria, apparatus, ſacrificia, ſimilitérque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, & quæcunque publicè honeſtæ gloriæ cauſa exhibentur: vt ſicubi ludos fieri ſplendidè putent oportere, aut triremis præfecti munus exequi; aut publicum epulum præbere. Sed in his omnibus videndum eſt, vt dixi, non modò, qualis is ſit qui agat, ſed quales etiam ei ſuppetant ad efficiendũ facultates. Sunt enim ad res quæ ſuſcipiuntur accommodandæ: nec ſolùm quid opus deceat, ſed etiam quid eum qui ſumptus facit, deceat, videndum eſt. Quocirca pauperum nemo poſſit eſſe magnificus, quòd ei nihil ſuppetat, vnde ſumptus queat decorè ſuſtinere. Quod ſi aggrediatur, quoniam id facit præter dignitatem, ídque quod ſui eſt officij: cùm virtutis proprium ſit non diſcedere à recto, profectò ſtultus habeatur neceſſe eſt. Huiuſmodi verò ſumptus iis potiſſimum decori ſunt, quibus illos ſumptus facere, vel ab ipſis eſt receptum, vel à maioribus ſuis, aut alio quodam propinquitatis iure ipſos attingentibus inſtitutum: tum verò nobilibus & claris hominibus, & ſi qui ſunt ex hoc genere: ineſt enim in his omnibus amplitudo quædam & dignitas. Ac magnificus quidem vir eſt eiuſmodi, in híſque talibus ſumptibus magnificentia cernitur maximè. Sunt enim & maximi, & maxima digni gloriatione. Eorũ autem qui priuatim fiunt, huc pertinent ij omnes qui ſemel fieri conſueuerunt, vt nuptiæ, & ſi quid

eiusmodi. Itémque ea in quibus aut tota ciuitas studium suum potissimùm collocat, aut ij qui auctoritate & dignitate præstant & excellunt: hospitum etiam recipiendorum iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim sui causâ sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et dona simile quidem habent iis rebus quæ diis dedicantur. Est etiam magnifici viri domum conuenienter suis opibus ædificare: nam & hæc ornamenti aliquid & dignitatis adfert. Et in eas res potius pecunias profundere, quas diutius durare oporteat: (hæ enim præclarissimæ res sunt) ita vt suum quæque decus obtineat. Non enim eadem diis hominibúsque conueniunt, nec fanis & sepulchris. Omnis etiam sumptus magnus est ex suo genere æstimandus. Atque ille quidem magnificentissimus est, qui magnus est, & in magnam aliquam rem factus. Secundo verò loco est, qui in huiusmodi res aliquas, de quibus agimus, magnus erit. Interest autem inter id quod in re, & quod in sumptu magnum appellatur. Nam pila quidem aut vrceolus, si pulcherrima sint, doni puerilis splendorem & manificentiam habent: eius autem æstimatio & precium perexiguum est, & illiberale. Ob eámque causam magnifici est, in quocunque genere quid faciat, magnificè id splendidéque gerere. Nam quod ita sit, nec facilè superari potest, & sit pro sumptus dignitate: ac magnificus quidem vir talis est. Qui autem modum transit, & in sumptibus insolens est, hoc ipso, vt dictum est, modum transit, quòd profundat præter decorum pecunias. In rebus enim parui momenti magnos sumptus adhibet, splendorémque ineptè ostentat, vt nuptiali apparatu eos excipiens qui symbolum dederunt, & qui co-

micos ludos facturus, quà sunt transituri comœdi, omnia purpura exornat, vt solent Megarenses. Atque hæc facit omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarum causa, & quòd se putet admirationem cæterorum excitaturũ. Atque idem quæ res magnos sumptus desiderant, in iis parcus est: quæ exiguos, in iis profusus. Sordidus verò in omni re abest à decoro, qui cùm magnos sumptus sustinuerit, in exiguo quicquid præclarum & honestum sit, peruertit. Quod si faciat, & cunctando id efficit, & qua ratione minimo sumptu præstare possit, considerat, atque id grauatè, ac velut igemiscens: idémque se splendidius omnia quàm oporteat facere arbitratur. Ac sunt hi habitus vitia illa quidem, sed non ferè in probrum & reprehensionem incurrunt: idque fit ob eam causam maximè, quòd nec proximis noceant, nec insignem habeant deformitatem.

Magnitudo autem animi magnis in rebus, vt nomen ipsum significat, cernitur. Sed primùm in quibus, nobis explicandum est. Nihil autem interest, vtrùm ipsum habitum nobis proponamus, an eũ qui eo sit præditus. Magnanimus autem esse videtur, qui res magnas illas quidem, sed quibus dignus sit, sibi deberi iudicat. Qui enim, cùm indignus sit, de se idem hoc sentit, is stolidus habendus est. Atqui eorum qui virtutis nomine commendantur, nemo stolidus, nemo amens putatur. Ac magno vir quidem animo is est quem diximus. Qui autem exiguos honores meritus est, quos sibi tribui æquum censet oportere, is non magnanimus, sed molestus & moderatus est iudicandus. Magnanimitas enim in magnitudine cernitur, quemadmodum pulchritudo in magno proceróque corpore. Breues autem homines

Cap. 3.

sunt illi quidem vrbani, belli & lepidi, aptáque compositione membrorum præditi, formosi non item. Qui verò magna præmia se meritum putat, iis cùm sit indignus, superbus dicitur. Nec verò qui maioribus se dignos existimant, quã eorum sint merita, omnes elati superbíque iudicandi sunt. At qui minora quàm habere sit dignus sibi deberi iudicat, is demisso pusillóque animo putandus est, siue magna, siue mediocria, siue exigua illius extent merita, quibus minora sibi etiam tribui putet oportere: sed potissimum, si magna eius merita videantur. Quid enim, si tantis esset indignus, facturus fuisse videatur? Ergo magnanimus, summus ac extremus est ille quidẽ magnitudine, sed modo, rationéque medius. Nam suis se ipse meritis metitur: alij vel modum transeunt vel deserunt. Qui si magna atque adeò maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profectò vna in re maxima eius merita cernũntur. Quid ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligendum est. dignitas autem ad externa bona refertur, quorũ maximum ponimus id, quod & diis tribuimus, & quod maximè expetunt omnes ij qui sunt in magistratu, & quod rerum gestarum, vel præclarissimarum quasi mercedem omnes desiderant, qualis gloria est. Est enim bonorum externorum maximorum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, vt ratio æquitásque postulat. Quod etiam nulla adhibita probatione facilè perspici potest. Gloria enim est, qua magni viri se esse dignissimos, îdque pro dignitate arbitrantur. At qui demisso pectore pusillóque animo est, is deficit, siue ad ipsum respicias, siue ad magnanimi dignitatem. Qui autem elato animo est, quod

ad ſe quidem attinet, in exuperatione eſt: at cum magnanimo comparatus, non exuperat. Sed quoniã maximis honoribus magnanimus dignus eſt, idem optimus ſit neceſſe eſt. Semper enim quo quiſque melior, eo maiore dignus eſt gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita eum qui verè ſit magnanimus, virum bonum eſſe neceſſe eſt. Atque etiam magnanimi proprium videatur, quod in quaque virtute magnum excellénſque ducit. Nequaquam etiam deceat magno animo virum citatis manibus fugere, aut cuiquam facere iniuriam. Nam cuius rei cauſa turpe aliquid faciat, cui nihil magnum eſſe videatur? Ac mihi quidem certè ſingula ſpectanti, omnino ridiculus magnanimus videtur, qui non idem ſit bonus: qui ſi malus ſit, ne honore quidem eſſe dignus poteſt. Eſt enim virtutis merces, gloria, quæ eadem bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi quaſi ſplendor quidã & ornamentum eſſe virtutum omnium. Nam & maiores eas ſplendidioréſque facit, & conſtare ſine illis nullo modo poteſt: ob eámque cauſam difficile eſt verè magnanimum eſſe. Siquidem eſſe ſine ſingulari quadam & eximia bonitate nullo pacto poteſt. Maximè igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atque idem magnis honoribus, & qui à bonis viris tribuentur, moderatè ille quidem lætabitur, tanquam ſuos aut etiam minores ſit conſecutus (virtute enim undique perfecta & abſoluta, nullus honos ſatis dignus poteſt eſſe) ſed tamen eos ille quidem recipiet hoc ipſo, quòd nihil maius habeant, quod ei tribuant. Eos autem quos vulgus ei tribuet, & exiguos, omnino contemnet, ac pro nihilo putabit, ſiquidem tales meritus non

est: itémque dedecus & infamiam, quòd ei iure non possunt contingere. In primis igitur ac maximè in gloria magnanimus, vt dixi, cernitur. Attamen & in diuitiis & in potentia, & in secundis rebus & aduersis, affectus erit quàm moderatissimè fieri possit: neque prosperis rebus lætabitur nimis, neque asperis aduersísque mœrebit. Neque enim isto pacto in honore & gloria, quæ res est maxima, affectus est. Imperia enim & opes gloriæ causa expetendæ sunt. Itaque ea omnia sibi gloriæ esse volunt, qui iis sunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam contemptui est gloria? Quocirca magno animo excelsoque viri, iidem superbi & contemptores vidētur esse. Atque etiam secundæ res videntur multum magnitudine animi conferre. Nam & nobiles honore digni putantur, & ij qui potentia & dominatu excellunt, & opulantia, quòd excellant aliqua præstantia. Habet autem venerationem iustiorem quicquid bono excellit. Itaque maiores elatiorésque animos hæc ipsa faciunt, siquidem ex iis gloriam à nonnullis consequuntur. Quanquam, si verum iudicare volumus, solis bonis honos debetur: tamen cui vtrunque adsit, is nescio quomodo maiorem laudem ac gloriam meretur. In quibus autem hæc talia bona insunt sine virtute, ij neque se ipsi iure magno honore dignos putant, nec magnanimi rectè nominantur. Neque enim hæc constare sine virtute vndiq; perfecta vllo modo possunt. Superbi verò & contumelioſi, & aliis huius generis vitiis præditi fiunt. Difficile enim est, si à virtute defeceris, ferre aptè res secundas. Quoniam autem ferre illi non possunt, & se præstare cæteris putant, eos contemnunt: ipsi quicquid libuerit, faciunt. Imitantur enim

magnanimum, cùm ab eo absint, distentque plurimum. Atque hoc quibuscunque rebus possunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contemnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure despicit. Veritatem enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducuntur. Et quoniam parui facit ac negligit omnia præter admodum pauca, ideo non solet passim ac temerè periculis se offerre, nec ea optare. Magnis autem ac grauibus se obiicit, in quibus vitæ non parcit, hoc ipso quod indignum sit omni modo in vita manere. Atque is est, qui & beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: quòd illud eius sit qui excellat & præstet, hoc eius qui inferior sit. Idem maius beneficium reddit, quàm accepit. Sic enim debitor fit, is qui prior dederat, ac beneficij acceptor ex datore redditur. De iisque commemorare solent magnanimi, de quibus bene meriti sunt, non autem de iis, qui beneficia contulerunt. Est enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium. At vult hic noster superior esse. Et quæ contulit beneficia, libenter: quæ accepit, de iis audit grauatè. Itaque Thetis apud Iouem beneficia sua in eum non commemorat, nec Lacedæmonij apud Athenienses, sed illorum erga se. Est etiam magnanimi viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari vltrò: apúdque eos qui dignitate & potentia valent, prosperáque fortuna vtuntur, magnum: apud mediocres, modestum se mediocrémque gerere. Nam illis præstare difficile est ac glorioſum, his, facile. intérque illos gloriari ingenuum est, inter humiles autem & abiectos homines, importunum: vt si quis cum imbecillis vires suas ostentare vellet. Nec solet idem ad ea cõmemorare omnia, quæ sunt

apud vulgus in honore & precio, aut vbi obtinent alij principatum. Quietus est etiam & cunctator, nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucarum agit ille quidem, sed magnas & percelebres. Idem & apertè oderit necesse est, & apertè diligat, quòd timidi sit tegere ac occultare sentẽtiam: denique magis ex veritate pendet, quàm ex opinione, dicendo ac gerendo palàm omnia: siquidem id contemnentis est. Itaque liberè quæ sentit, solet dicere: idque eò facit, quòd & contemptor sit, & veritatem sermonis amet, nisi fortè si quid dissimulatione tegendum sit: cui rei locus est apud multitudinem. Id etiam magnanimi est, non posse ad nutum alterius viuere, nisi amici, quòd id seruile existimet. Itaque & omnes assentatores, seruiles: & humiles, assentatores esse solent. Et quoniam magnum ei nihil videtur, nihil mirabile ei videri solet. Non recordatur iniurias, siquidem magnanimi non est meminisse præsertim iniurias, sed potiùs contemnere: nec de hominibus sermonem habet: quandoquidem nec de se prædicabit, nec de cæteris. Nam nec vt laudetur ipse laborat, nec vt alij vituperentur: nec laudat alios libenter, nec conuitiator est, ne inimicorum quidem, nisi fortè propter cõtumeliam. Minimè verò de necessariis & exiguis anxius solicitúsque est. Industrij enim & laborioſi hominis est, his in rebus eam animi affectionem retinere. Atque etiam is est qui res honestas & præclaras, quamuis inutiles, vtilibus ac fructuosis anteponat. Hoc enim eum potiùs decet, qui se ipse cõtentus est. Incessus etiam magnanimi viri tardus est, vox grauis, tarda oratio. Neque enim aut festinat is, qui paucis rebus studet: aut vehemens est, cui nihil magnum esse videa-

tur: quibus de causis & acutæ voces suscipiuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidem huiusmodi est. Qui autem iis deest officiis, angusto pusillóque animo dicitur: qui modum transit, elato: qui quidem mali & improbi minimè videntur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant tamen. Nam qui demisso abiectóque est animo, is quibus bonis dignus est, se ipse spoliat, & malo quodam præditus videtur, quòd se indignum bonis iudicat. Idémque se ipse ignorat: aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cùm sint in bonis. Nec stulti quidem videntur esse, sed pigri potiùs, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cùm ea omnes expetant, quæ meritis ipsorum debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiisque quasi indigni sint, itémque à bonis externis se remouent. At superbi & stulti sunt, & se ignorant ipsi, atque id apertè: nam tanquam digni sint, ea aggrediuntur quibus laus & gloria proposita est, ex quo deinde in reprehensionem incurrunt. Itémque vestitu, gestu, aliísque eiusdem generis se ornant: suásque res secundas notas volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant, quasi hæres sint ipsis honori futuræ ac dignitati. Contraria est autem magis animi magnitudini despicientia, quàm elatio & altitudo. Nam & sæpius usu venit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo, in magno, vt dixi, honore versatur.

Videtur autem etiam in eo quædam virtus consistere, Cap. 4.
quemadmodum suprà dictum est, quæ eandem habet rationem ad animi magnitudinem, quàm ad magnificentiam liberalitas. Nam cùm vtraq; recedat à magnitudine, tum ea in rebus mediocribus paruísque rectè afficit. Vt autem

in accipiendis dandísque pecuniis mediocritas reperitur, nimium & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alij parum: quidam eam quærunt, vnde & quemadmodum quærenda est. Nam & ambitiosum vituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum, quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriam consectatur, quibus quærenda non est: hunc, quoniam ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quærere. Incidunt autem nonnunquam tempora, cùm & ambitiosos, quemadmodum suprà dixi, vt virili animo præditos, & honestatis cupidos laudamus: & eos qui nullum honorem expetunt, vt moderatos & modestos. Perspicuum autem est, cùm rei alicuius multifariam quis cupidus dicatur, nos non eodem semper modo vsurpare nomen cupidi honoris, quem ambitiosum vocamus, sed interdum in laude, vt si honoris cupidior est quàm vulgus, interdũ in vituperio, vt si magis quàm oportet, cupiat. Quoniam autem mediocritas vacat nomine: idcirco extrema de ea quasi deserta regione disceptãt. Sed quibus in rebus nimiũ & parũ reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimiũ expetunt, & parum. Expetunt igitur vt expetendus est. Quare laudatur habitus, qui modum adhibet in expetenda gloria, etiamsi vacet nomine: hoc autem àpparet, si virtus hæc cum ambitione cõparetur, fore, vt honoris contemptus nimij.: sin cum honoris nimium remisso studio, ambitionis speciem præ se ferat: si autem cum vtraque, vtranque quodammodo imitari videbitur. Quod in reliquis etiam virtutibus cernitur. Sed quoniam mediocritas nomen non habet, contrarij esse hic extremi inter se videntur.

Mansuetudo autem seu clementia, mediocritas quædam iræ est. Sed quoniam medium vacat vero proprióque nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clementiam transferimus, quæ ad id quod parum est deflectit, quod etiam nomine vacat. Exuperantia autem iracundia appelletur: ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus, variísque gignitur. Atque iis quidem qui quibus de rebus, quibúsque hominibus debet, irascitur, quíque id facit quemadmodum, quando & quandiu decet, is laudibus afficitur, quem eundem clementem & mansuetum appellari licet. Si quidem in laude clementia est. Nam is ferè solet πρᾶος, id est mansuetus videri, qui animi agitatione & velut turbatione careat, non à perturbatione rapiatur & distrahatur, sed vt ratio præscripserit, sic & his de causis, & tandiu succenset. Peccare autem in eam potiùs partem videtur, quæ modum deserit. Neque enim vlcisci cupit clemens, sed ignoscere. At verò defectio, siue lentitudinem, siue alio quouis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minùs succensent ob eas causas, ob quas decet succensere, ij stulti videntur, & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec propulsant iniuriam. Quinetiam contumelias & conuitia æquo animo ferre, ac in propinquis negligere, seruile est. Exuperantia verò illa quidem in omnibus existit (nam & quibus hominibus, & quibus de causis non est irascendum & irasci possumus, & vehementius aut celerius ac diutius, quàm ratio postulet) sed tamen non in eodem hæc quidem insunt omnia: neque enim possunt. Cùm enim per se omne malum labefactat, tum si integrum, & omni ex

parte absolutum sit, intolerabile existit. Ac iracundi quidem celeriter commouentur, & in quos non decet, & quibus de causis, & vehementius quàm sat sit: sed facilè ac citò etiam eorum ira desistit, quòd in illis quidem est optimum. Idque eis propterea accidit, quia iram non retinent, sed statim animum explent, eò quòd aperti sunt, ob acutam illorum commotionem: hinc finem faciũt. ἀκρόχολοι autem, id est extremæ bilis homines, nimium procliues sunt, & omni re facilè concitantur ad iracundiam, & quauis de causa: vnde etiam traxere nomen. At acerbi ægrè placantur, diúque irati sunt: nam iram retinent, & cùm iniuriam vlti sunt, tum sedatur ira. Vltio enim modum finémque iræ adhibet, pro dolore voluptatem adferens. Quod si id minùs fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minùs apparet, nemo ad eos placandos se applicat ad mitigandam autem & quasi concoquendam apud se ac per se iracundiam, tempore opus est. Cùm autem hoc hominum genus sibi molestissimum est, tum amicis maximis. Infensos autem ac difficiles homines appellamus eos, qui quibus de causis minùs rectum est, irascuntur, & vehementius & diutius quàm ratio postulare videatur: & qui non redeunt in gratiam, nisi vltio, vel animaduersio sit consecuta. Clementiæ autem repugnat magis vitium, quod modum transit, ob eam causam quia sæpius accidat. Nam vlcisci iniuriam, magis naturam attingit humanam: & qui sunt infesto infensóque animo homines, minùs apti sunt ad vitæ communionem. Hoc autem & suprà dictum est, & ex iis quæ docemus nunc, perspici potest, non est dictu facile, quo modo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, &

quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulùm aliquid modum, vel in eo quod plus est, vel in eo quod minus excedit, vituperari non solet. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserunt, clementésque dicimus: & iracundos virili animo esse dicimus, quasi ad imperandum idoneos. Ergo quantum quisque vel quo modo modum egressus vituperandus sit, non est facilè explicare oratione. In rebus enim singulis, atque in sensu positum iudicium est. At illud quidem certè perspicuum est medium habitum esse laudabilem, quo quibus rectum est irascimur, quámque ob causam & quomodo oportet, & sic alia generis eiusdem. Illæ verò affectiones quę modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: ac si parum medium deserant, leuiter, si aliquanto maiore interuallo, grauius: in magno quodam insignique spacio vehementer sunt reprehendendæ. Hoc igitur perspicuum est, medium in his habitum obtinendum. Ac de his quidem animi affectionibus, quæ in ira versantur, hactenus.

In consuetudine autem vitæ, sermonúmque ac factorum communione ἄρεσκοι, id est obsequentes, & nimium faciles & blandi videntur ij, qui ad voluptatem laudant omnia, nec vlla in re aduersantur, quinetiam putant se iis quibúscum viuũt, nullo loco molestos esse oportere. Alij contrà & in omni re aduersantur, nec de cuiusquam offensione ac molestia laborant, qui difficiles, fastidiosi ac morosi vocantur. Non est quidem dubium id, quin hi, quos modò diximus, habitus sint in vitio: medius autem horum sit in laude, quo ea omnia quæ recta sunt, vtque ratio præcipiet, probabuntur, respuentúrque contraria. Nomen aútem ei Græcum nõ Cap. 6.

eſt impoſitum, quanquam φιλίας, id eſt, amicitiæ ſimilis párque videatur. Qui enim ea animi affectione præditus eſt, quæ medium locum tenet, non abſimilis ei eſt, quem nos commodum & facilem amicum vocamus, adiuncto amãdi affectu. Hoc autem differt ab amicitia, quòd affectu, eorúmque vacat amore, quibuſcum ipſe verſatur. Neque enim amore vel odio ductus probat, vt decet, omnia, ſed quia ita animo eſt conſtitutus. Æquè enim hoc erga ignotos ac notos: erga familiares æquè, ac erga eos quorum non eſt implicatus conſuetudine, præſtabit, niſi quòd in omnibus id faciet pro dignitate. Neque enim eodem modo decet familiares atque exteros obſeruare, nec rurſus offendere. Atque hoc quidem generaliter dictum eſt, eum talem hominem in quotidiana vitæ conſuetudine, ſe ita eſſe geſturum, vt ratio poſtulabit. Semper autem honeſtatis vtilitatíſque rationem habens, inueſtigabit inibítque rationem qua non poſſit offendere, aut certè delectare poſſit. Nam is in iucunditatibus moleſtiíſque cernitur, quæ ex vitæ conſuetudine naſcuntur. Harum autem ſi quæ ſunt, quibus ipſi minùs honeſtum eſt, aut etiam incommodum delectationem adferre, eas ita reſpuet, vt etiam malit eſſe moleſtus. Quòd ſi qua res ſit eiuſmodi, quæ turpitudinem facienti, eámque non paruam afferat, vel incommodum, ſed in qua ſi aduerſetur, ſit allaturus leuem moleſtiam, non probabit, ſed aſpernabitur. Aliter autem cum iis verſabitur, qui auctoritate & dignitate aliqua præditi ſunt, aliter cum quolibet, magíſque aut minùs notis. Itémque aliis hominum differentiis ſuum cuique tribuet decorum. Ac per ſe quidem placere volet, ac gratus eſſe, moleſtus au-

tem esse verebitur. Semper tamen euentus, honestatem dico & vtilitatem, si plus valere debeant, spectabit, & sequetur: magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet. Ac medius quidem talis est, nec vllo appellatus est proprio Græco nomine, Latini facilem & comẽ appellant. Qui autem aliis affert delectationem, in eóque nihil aliud sequitur, nisi vt gratus sit, obsequens, blandus, nimiúmque facilis dicitur. At qui id facit, vt adiumentum ad opes adipiscendas, eáque omnia quæ pecuniis parantur, nanciscatur, is assentator est habendus. Eum verò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iam difficilem ac morosum appellandum diximus. Contraria autem esse inter se videntur extrema, quod medium nomen habet.

Idem ferè in rebus arrogantiæ mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum disputare. Nam faciliùs ea quæ ad mores pertinent, intelligemus, si de singulis disseruerimus: & virtutes mediocritates esse tũ maximè credemus, cùm ita esse in omnibus perspexerimus. Iã de iis qui in vitæ societate voluptatem vel molestiam spectant, diximus. Nunc de iis qui verum vel falsum enuntiant, ac præ se ferunt, seu dictis, seu factis, & simulatione disseramus. Igitur arrogans appellatur is, qui sibi res magnas & præclaras sumit & vendicat, cùm nõ insint, vel maiora, quàm quæ insunt. Dissimulator contrà qui quæ insunt, negat inesse, aut extenuat. At verò medius vir sui semper similis, verax est & vita & oratione: ea in se inesse confirmans, quæ insunt, nec maiora, nec minora. Licet autem quanque harum rerum, & rei alicuius, & nullius causa facere: qualísque est quisque, talia sunt Cap. 7.

eius & facta, & oratio, & vita, nisi rei alicuius agat gratia. Ac per se quidem omne in malo vitióque mendacium est, veritas honesta & laudabilis. Ita verax, quoniam mediũ locum obtinet, est laudabilis. Qui autem mentiuntur, utrique sunt illi quidem vituperandi, sed maiore quadam ratione arrogans. De quorum utroque ita disseremus, si prius de veraci pauca præponamus. Non enim de eo instituimus dicere, qui in pactis, rebúsque contrahendis verus est, aut in omnibus quæ ad iniustitiã iustitiámve pertinent (sunt enim hæc alterius virtutis) sed de eo, qui in quibus rebus nil tale postulatur & agitur, se & vita & oratione veracem præstat, hoc ipso, quod tali habitu animi præditus, quem eundem probum virum appellari licet. Nam qui veri cupiditate ducitur, quíque tum verum enunciat, cùm nihil interest, is multò etiam potiùs verax futurus est cùm aliquid interest. Mendacium enim, ut turpe aliquid, vitabit, quod quidem etiam per se ipse fugiebat. Atqui talis vir laudandus est. Sed ad id potius quod minus est, ac inferius vero deflectit: id enim magis decet, quoniam quicquid modum finémque transit, nimiúmq; est, id omne molestum odioſúmque est. At verò qui maiora sibi quàm quę insunt, vendicat & sumit, rei nullius causa, est ille quidem improbo similis (neque enim mendacio delectaretur) sed tamen stulti vanique hominis potiùs, quàm mali nomen mereri videtur. Qui autem alicuius rei causa id facit, si gloriæ vel honoris, non est ille quidem admodum vituperandus: qualis est arrogans. At qui pecuniæ, vel earum rerum causa, quæ pecuniæ locum tenent, is multò deformior est. Nec verò facultate ac potestate arrogans, sed agendi

consilio cernitur. Ex animi enim habitu, & quia talis sit omnis arrogans, iudicatur, vt & mendax: qui duplex est, alius mendacio ipso delectatur, aliis glorię aut quæstus causa mentitur. Atque ij quidem qui cupiditate gloriæ sibi aliquid arrogant, ea sibi vendicant omnia, quæ vel ad laudẽ, vel beatæ vitæ opinionem pertinent. Qui autem spe quæstus sibi aliquid arrogant, ea sibi vendicãt, quæ etiam vsui sunt proximis, quæq; si minùs adsint, celare & occultare licet: velut medicũ & vatem sapiẽtem esse. Ob eamq; causam huiusmodi artes sibi plerique sumunt & arrogãt, quòd in eis insunt illa quæ diximus. In dissimulatoribus autem, cùm sua ipsorum illi extenuant, lepidorum morum species apparet: quippe qui non videantur quæstus causa dicere, sed quòd fastidium aliis adferre molestiámq; fugiãt. Atque hi ea sibi detrahunt maximè quæ sunt glorioſa, vt Socrates faciebat. Qui autem exiguas res paruíque momẽti, quæq; perspicuæ sunt omnibus, dissimulant, veteratores dicuntur, iiq; facilè ac iure contemnuntur. Id quòd etiam arrogantiæ datur interdum, qualis est vestitus Lacædemoniorum. Nam & sua extollere nimium, & valde extenuare, quandã speciem fert arrogantiæ. At verò qui moderatè vtũtur dissimulatione, & in iis, quę minus ãte oculos posita patent omnibus, ij politi homines atq; vrbani viaẽtur. Sed arrogans quoniam deterior est, veraci videtur opponi.

Sed quoniam requieti quoque in vita loci aliquid relictum est, in eáq; aliquid iocis & hilaritati conceditur temporis, efficitur vt hîc quoq; decora quædam, & apta consuetudo, congressióq; ea & dicendi & audiendi, quæ, & quẽadmodũ decet & dicere & audire vigere videatur. Ma- Cap. 8.

gnopere etiam refert, vt personarum habeas, tum dicendo, tum audiendo rationem. Ex quo perspicuum est, & transiri in iis medium, & deseri. Atque illi quidem, qui risu ac facetiis vltra modum prodeunt, scurræ ac impotuni habendi sunt, præsertim cùm omni ex parte ridiculorum affectatione ducti, dent operam potiùs vt risum moueant, quàm vt quæ honesta sunt dicant, aut ne eum, in quem se omnia iaciunt, offendant. Qui autem nec facetũ quid dicunt ipsi, & tamen eos qui dicunt, permolestè ferunt, agrestes & duri videtur. At verò qui salibus & facetiis modum quendam adhibẽt, ij ὠπεράπλοι Græcis vocantur (vrbanos Latini, facetos & festiuos vocãt) quasi ὤπεροποι, id est qui faciles habent cõuersiones. Morũ enim hæ sunt motiones. Vt enim corpora, sic mores ex motionibus iudicãtur. Quoniã autem facetiæ ac sales patent latissimè, complureſq; ludicris ac dictis plus capiuntur, quàm ratio postulat: factũ est vt scurræ, vrbani & faceti, quasi elegantes & politi homines appellarentur. Sed tamen ex iis perspicuũ est, quæ dicta sunt, inter eos magnas esse dissimilitudines. Huic autẽ mediocritati finitima dexteritas est. Dextri verò est, ea & dicere & audire omnia, quæ probo viro ac libero digna sunt. Eũ enim talẽ hominẽ, quædam & ioco dicere decet & audire. Magna etiam est distinctio inter iocos ingenui & illiberalis hominis, eius etiã, qui eruditus est & indocti: quod ex antiquis nouísque comœdiis perspicere licet. Illis enim facetũ erat, verborum obscœnitas: his verò, suspicio & significatio obscœnitatis satis habet ridiculi: quibus in rebus multũ est discriminis ad vetustatem seruandam. Vtrũ igitur qui rectè iocatur, salesq; iacit ex eo statuendus sit, quòd ea dicat quæ libero homine

digna sunt, an quòd eum qui audit, minimè offendat, aut delectet potius, an ne hoc quidem certum est? Alios enim alia offendunt atque delectant. Idem etiam talia audiet libentius. Quæ enim quisque audire ab altero vellet, eadem etiam facere videtur. Non igitur omnia faciet. Scomma enim quod nos cauillum ac salse dictum interpretamur, conuitiũ & maledictũ quoddam est. Et legislatores quædam iactari conuitia prohibent: æquũ autem erat idem de dictis cauere. Quocirca politus & liberalis homo ita animo affectus erit, vt sibi ipse lex esse videatur. Atque is quidem, qui medium locum obtinet, eum se ipse præstabit, siue dexter, siue vrbanus nominetur. At verò scurra à risu lõgè multũq; superatur, qui nec sibi parcit, nec ceteris, modò vt risum cõcitet: atq; idem eiusmodi cõmemorat, quæ homo politus nolit vnquam dicere: nonnulla etiam quæ ad aurium comprobatione abhorreant. Rusticus autem omnino ad has congressiones inutilis est. Nam cùm nullũ ipse ridiculũ iaciat, offenditur omnibus. Atqui videtur in hominum vitam requies & iocus inuectus necessariò. Tres igitur, quas dixi, versantur, in hominum vita mediocritates, quæ omnes in quorundam dictorum, factorúmque societate consistunt. Hoc autem differunt, quòd vna in veritate, aliæ in vitæ iucunditate cernuntur. Earum autem quæ in iucunditate positæ sunt, vna in iocis, altera in aliis vitæ societatibus congressionibúsque consistit.

De verecundia autem non est quod, vt de aliqua virtute, dicendum esse videatur: siquidem perturbationi est, quàm habitui similior. Itaque definitur esse metus quidam dedecoris & infamiæ: eodémque modo nascitur, quo me- Cap. 9.

tus is qui in rebus asperis formidolosisque cernitur. Nam & erubescunt, qui pudore afficiuntur: & qui mortis metu exhorrescunt, terrore pallescunt. Quare ad corpus vtrumque quammodo pertinet, quod perturbationi magis videtur, quàm habitui proprium. Nec verò omni ætati, sed adolescentiæ conuenit hæc perturbatio. Ea enim ætate qui sunt homines, verecundos prudentésq; putamus esse oportere: idque ob eam causam, quòd cùm perturbationibus multũ ducantur, peccatis multis contaminari solent, à quibus pudore deterrentur ac reuocantur. Ac adolescentes laudamus verecundos: senem autem quòd pudore afficeretur, nemo laudauit vnquam. Nihil enim eum existimamus facere oportere, eorum ex quibus pudor nascitur. Neque enim hominis probi est verecundia affici: siquidẽ propter mala oritur, quæ nequaquam facienda sunt. Quòd verò aliæ res per se turpes sunt, aliæ opinione; nihil refert: quandoquidẽ neutræ faciendæ sunt, vt non sit pudori locus. Est autem improbi, ita animo affectum esse, vt quod turpe fœdúmque sit velit facere. Absurdum verò sit, eo esse animo, vt si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te probum iudices. Pudori enim est locus in rebus voluntariis. At vir probus nunquam voluntate sua quæ praua sunt faciet. Sed tamen potest ex hypothesi probitatis esse verecũdia. Nã si turpe aliquid gesserit, ex eo pudore afficietur. Atqui hoc nusquam reperitur in virtutibus. Quòd si impudentia in malis est, & nullo pudore affici ex turpibus factis, malum: nihilo magis eum qui hęc faciat, pudore affici probitatis est. Nec verò continẽtia virtus est, sed mediæ ac mixtæ naturæ, de qua postea disseremus. Nunc de iustitia dicamus.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber V.

ARGVMENTVM.

QVATVOR in partes diuiditur: primùm enim agitur de iuſtitia, deinde de iure, tum de æquitate: poſtremò explicatur quæſtio, an quis ſibi ipſi inferre poſſit iniuriam. Iuſtitia veluti ius ſtatuens eſt habitus animi, quo ſumus apti ad iuſtas actiones, volumúſque iuſtè agere, & agimus. Diſtribuitur in generalem & particularem. Generalis refert omnes omnium virtutum actiones ad bonum commune. Eſtque reipſa idem atque vniuerſa virtus, ratione autem ab ea diſtinguitur. Quoniam iuſtitia ad alterius commodũ refertur, virtus in eo, cui ineſt, abſolutè conſideratur. duplex eſt, alia legitima iuſtè agens per legum obſeruationem, alia æquitas legalem iuſtitiam emẽdans. Particularis iuſtitia reddit vnicuiq; quod ſuũ eſt pro dignitate. Quã dignitatẽ alij æſtimãt virtute, alii doctrina, alii diuitiis, alij nobilitate, aut potẽtia aut libertate. Hæc iuſtitia duplex eſt, altera diſtribuẽs, altera cõmutãs: diſtribuẽs, quę honores & pecunias cõmunes ꝑ dignitate ac meritis perſonarum æquo iure diſpenſat. Nam in diſtributione rerum ita habenda eſt ratio dignitatis perſonarum, vt ſicuti vna perſona ſuperat aliam dignitate, ita res quę digniori perſonę tribuitur, rem ſuperet quæ indigniori confertur: ſiq̃ pares ſint perſonæ, paria præmia ferant. Aliter hinc querela, criminationes, pugnæq̃ naſcuntur. Commutans iuſtitia eſt, quæ ſeruat iuſtum æquale in pactis contrahendiſque negotiis. Quæ æqualitas intelligitur ſecundum parem quantitatem rerum, quæ inter ſe commutantur. Vt ſi quis mutuas dedit coronas, decem totidem recipiat: ita fieri cõſueuit in venditionibus, locationibus, ſponſionibus cæteriſque bonæ fidei contractibus. Lex talionis non eſt ius ſimpliciter, quo (ſicut ſtatuebant Pythagorei) rependitur abſolutè idem ſpecie ei qui malum alteri importauit: vt animam pro anima, oculum pro oculo. Quoniam neque eſt ius diſtribuẽs, in quo habetur ratio dignitatis ac meriti perſonarum, neque omnino eſt commutãs, quo tantummodo idem ſpecie recipiat is, qui egit (vt illi volunt) quoniã res etiam diuerſi generis inter ſe permutantur, vt calceus frumento vel pecunia, quæ ad faciliorem rerum permutationem prudenter eſt excogitata. Veruntamen lex talionis eſt quoddam ius, iuriſque fundamentum, quo ciuitates, amicitiæ ac ſocietates conſeruantur, nempe commutans dum par pari viciſſim refertur ſecundum æqualitatem quantitatis, vt tantum quis recipiat quãtum egit, ſiue illud ſit idem ſpecie, ſiue diuerſum: vt in illatis iniuriis vindicandis is qui aliquem læſit, pro læſione corporis aut famæ non ſemper læſione pari mulctetur, ſed in pecunia boniſque externis plerunque ſoluat tantum ei qui læſus eſt, & tantum Regi. Ac aliarum quidem virtutum duo ſunt extrema vitioſa: iuſtitiæ verò vnum reipſa duntaxat vitium, id eſt iniuſtitia, aduerſatur, ratione tamen duo, hoc eſt plus & minus quàm æquum patiatur: quoniam aliarum virtutum extrema contraris actionibus admittuntur. Extrema iuſtitiæ vnica actione perpetrantur. Qui enim plus commodi vſurpat ſibi, is alteri cui aufertur, minus relinquit: & qui minus incommodi accipit ſibi, is in alterum plus transfert. 2. pars iuſtorum aliud politicum, de quo propriè loquitur Ariſtoteles, aliud per ſimilitudinem. Iuſtum ſeu ius ciuile eſt, quod inter ſocios ęquales natura vel inſtituto conſiſtit. Cuiuſmodi ſunt ciues, inter quos eſt legis communio & æquabilis quædam imperã-

di parandíque viciſſitudo. Duplex eſt aliud naturale, quod eandem vim habet apud omnes, non quod ita ſtatutum ſit aut ſecus. Aliud legitimum, quod initio mihil interfuit ſic an ſecus fieret, cùm autem poſitum eſt, iam intereſt. Iuſtum per ſimilitudinem iuris ciuilis eſt, quod inter inæquales cernitur, quorum vnus alteri natura vel inſtituto ſubditus eſt, vt ius domini in ſeruum, patris in filium, viri in vxorem. 3. pars. Equitas eſt iuſtitia generalis, quæ legem communem emendat ad mentem legiſlatoris: qui ſi adeſſet, ita decerneret, de eóque ſi præſciuiſſet, legem tuliſſet: aut ſi præſciuit, nec tulit, is conſultò ſuis poſteris prudentibus ac bonis ſuam legem interpretandam reliquit. Vir æquus & bonus eſt, qui æquitatem meliorem iuſtitiæ partem ſequens de ſuo iure decedit, etiam ſi legis habeat præſidium. Nam ſi legem tum ſequeretur veluti iudex durior, exorietur ſummum ius, in quo eſt ſumma iniuria, interdúmque Reip. vehementer pernicioſa. 4. pars. Nemo propriè ſibi infert iniuriam. Quia tum idem eſſet agens & patiens iniuriam. Quandoquidem iniuriam facere propriè eſt ſponte aliquem lædere contra eius voluntatem. Et pati eſt iniuſtum perferre itidem contra patientis voluntatem. Quæ duo licet mala ſint: tamen deterius eſt facere quàm pati iniuriam, tametſi ex accidente nihil prohibet interdum hoc eſſe, quàm illud grauius. Quare ex definitione poſita de inferenda accipiendáque iniuria ſatis conſtat eum, qui ſeipſum interficit propriè non ſe afficere iniuria. Afficit verò ciuitatem, cuius eſt pars: quæ eum propterea mulctat communíque aliorum ſepultura iuſtè prohibet. Aliquis tamen ſibi ipſi inferre poteſt iniuriam, iniuſtitia per tranſlationem dicta, quæ inter inæquales iniuſtum exercet, veluti quando appetitus ſentiens imperat & ratio ei paret, perinde ac ſi ſeruus hero dominetur. Sibíque ipſi quiſpiam iuſtum præſtare poteſt, & præſtat iuſtitia per ſimilitudinem, quæ inter inæquales iuſtum ſeruat, vt cùm ratio ſentientem appetitum affectionéſque regit, veluti ſeruũ dominus ſuo imperio moderatur.

Cap. 1.

E iuſtitia & iniuſtitia hoc cognoſcendum eſt, quibus in actionibus cernantur. & iuſtitia quænam mediocritas ſit, quarúmq; in rerum medio ius iuſtúmve ipſum cõſiſtat. Qua in explicatione eandem quam in ſuperioribus viam & rationẽ ſequemur. Videmus igitur huiuſmodi quãdam habitũ omnes iuſtitiã dicere, quo apti ſunt ad res iuſtas gerendas, quoq; iuſtè agunt, & quæ iuſta ſunt, volũtate amplectuntur. Eodémque modo de iuſtitia ſentiũt, qua iniuſtè faciunt, & res iniquas iniuſtáſque volunt. Itaque hæc primùm quaſi prima quædam lineamenta ſint à nobis propoſita. Neque enim eodem modo ſe res habet in ſcientiis & facultatibus, vt in habitibus. Facultas enim & ſcien-

tia contrariorum eadem videtur esse: habitus autem contrarius contrariorũ non videtur, vt à valetudine non efficiuntur contraria, sed solùm quæ valetudini consentanea sunt. Ambulare enim quempiã valenter dicimus, cùm ambulat vt valens. Contrarius ergo habitus ex cõtrario sæpe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus subiectis. Etenim si firma corporis affectio nota sit, infirma quoq; nota constitutio est: ex iisq; rebus quæ firmam affectionẽ efficiunt, firma affectio, & ex hac ipsa quæ ad firmã constitutionẽ pertinẽt. Si enim bene constitutũ corpus positũ est in carnis crassitudine, necesse est malè constitutũ affectúmq; corpus in carne tenui cõsistere, quodq; ad bene cõstituendum corpus cõducat, carnis efficere crassitudinẽ. Cõsequitur etiam ferè, vt si alterũ multis modis dicatur, multi etiã modi sint alterius: veluti si quod iustũ est, variis modis dicatur, & iniustum: porrò autem multis modis dici, iniustitia & iustitia videntur. Sed quia vicina est, ac finitima eorũ nominum homonymia, id obscurũ est: nec sic perspicuũ vt in iis quorũ magnæ sunt dissimilitudines: in quibus magna est in specie differẽtia: veluti statim apparet clauiculã homonymos dici, cùm pars corporis appellatur, quæ sub collo animalium est, & cùm ea qua ostia clauduntur. Hoc igitur intelligendum est, quot modis iniustus quis dicatur. Videtur autem iniustus esse & is qui leges violat, & πλεονέκτης, id est, qui semper maiorem sibi partem aufert: adéoque iniquus est, vt perspicuũ sit, iustum esse eũ, qui pareat legib', & qui æquus sit. Iustum ergo id erit quod leges iubẽt, & quod æquum est: & iniustũ id, quod cõtra leges est, & quod iniquũ. Et quoniã qui iniusti sunt, πλεονέκται etiam sunt, id est, qui meliorẽ ad se partem tranferũt,

versabuntur in bonis, non omnibus quidem, sed in iis tantũmodo, in quibus res aduersæ prosperæq; consistunt. Quę simpliciter bona sunt, semper illa quidem, sed alicui non semper. Atq; hæc optãt homines, ac persequũtur, nec debent: sed optare debẽt potiùs, quę verè bona sũt, ea sibi bona esse, ea autem sequi quæ sibi bona sint. Verùm iniusti nõ semper, vt in duobus per se ac simpliciter malis, maius, sed etiã minus eligũt. Sed quia minus malũ, etiam boni speciẽ gerit quodammodo, ipsáque πλεονεξία in bonis versatur, idcirco πλεονέκται omnino esse vidẽtur, id est, omnia sibi præcipua semper auferentes. At certè iniqui sunt omnes iniusti: hoc enim verbo cõtinetur vtrũque, & commune vocabulum est. Continet enim quod iniquũ est & plus & minus. Sunt etiã παράνομοι, hoc est, legũ violatores: quoniã hoc ipsum violare leges, iniustitiã omnem complectitur, fusúmque est per omnem iniustitiã. Quoniam autẽ omnis est, qui contra leges facit, iniustus, & omnis iustus qui paret legibus: perspicuum est ea omnia quæ legitima sunt, in iustis esse quodãmodo numerãda. Quæ enim à disciplina legum ferendarũ constituta sunt, ea legitima habẽtur, eadémq; omnia iusta dicemus. Leges autẽ de omnibus præcipiunt, in eóq; vel communem omniũ vtilitatem exquirunt vel optimorum, vel principũ: ídque vel actionibus virtutis, vel alia huiusmodi ratione. Quocirca iusta appellamus vno modo ea quæ beatam vitam, & eius partes in ciuili societate afficiunt ac tuẽtur. At lex quidẽ & forti suũ officiũ præscribit, vt nõ deserere ordinẽ, nec fugere, nec arma abiicere: & tẽperato, vt nõ adulterari, nec vi constuprare: & clemẽti, vt nõ verberare, neq; cõuitiari: itémq; in cæteris virtutib' & vitiis, illa iubet, hæc vetat. Ac salu-

taris quidẽ habetur ea quæ rectè lata est: quæ inconsultè & incõsideratè, perniciosa. Atque hęc iustitia, absoluta est illa quidem virtus & perfecta nõ illa quidem per se ac simpliciter, sed quatenus alterius cõmoda & vtilitates respicit. Ob eamq; causam iustitia sæpe videtur omnium virtutum præstãtissima, neq; Hesperus aut Lucifer tãtã sui excitãt admirationẽ. Ex quo factũ est iã tritũ sermone omniũ prouerbiũ,

Iustitia in sese virtutes continet omnes.

Eadẽque, virtus perfecta est ob id maximè, quòd inest in ea vsus virtutis vndiq; perfectę. Perfecta est autẽ propterea, quòd qui ea præditus est, is etiã erga alios, nõ in se modò virtutẽ exercere ac excolere potest. Pleriq; enim in suis reb' virtute vti possunt, in iis quæ sibi cum aliis intercedũt, nõ possunt. Quocirca præclarè dictũ est illud à Biãte, magistratũ virũ ostẽdere. Qui enim magistratũ gerit, is iam res curat aliorũ, & in hominũ societate versatur. Ob eámq; causam omniũ virtutũ sola iustitia, in bonis alienis ducitur, quia nõ ad suũ cõmodum, sed aliorũ omnia confert: totáque se ad alienas vtilitates porrigit atq; explicat. Aliorũ enim cõmodis vtilitatíq; seruit, nẽpe aut principis, aut Reip. At sceleratissimus quidẽ est habẽdus is, qui malitiã & ad suã & amicorũ perniciẽ exitiũq; conuertit. Optimus autem is, qui virtutẽ non ad suã sed aliorum vtilitatẽ refert. Est enim hoc arduũ opus. Atq; hęc ipsa iustitia, nõ pars virtutis est, sed virtus vniuersa: & iniustitia ei contraria, non par vitij est, sed vniuersum vitiũ. Qualis autem sit differentia virtutis & huius iustitiæ, perspicuũ ex iis est, quæ dicta sunt. Est enim re idẽ, ratione autẽ nõ idẽ: sed quâ ad alterũ refertur iustitia: quâ habit' est talis, absolutè cõsiderat', virt' nominatur.

Cap. 2. *At enim quærimus iustitiam, quæ pars subiecta est virtuti (est enim quædã, vt diximus) & iniustitiã eam quæ par est. Aliquã autẽ esse eiusmodi, ex hoc velut signo intelligi potest. Nã qui agit eorũ aliquid quę cæterorũ vitiorũ sũt propria, is facit ille quidẽ iniustè, attamen non plus æquo sibi auferre dicitur. Velut si quis abiiciat clypeũ propter ignauiã aut maledixerit per excãdescentiã, aut pecuniis nõ iuuerit propter auaritiã. Cùm autem plus sibi sumit quis, sæpe ad nullũ ex illis singulis vitiũ illud, nec ad vniuersa, sed ad certum iam aliud pertinet: vituperam' enim tãquã iniustitiã. Est igitur aliud genus iniustitię, quę vt pars subiecta est generali, itẽq; aliud quoddã iniustũ subiectũ toti iniusto, quod est cõtra leges. Præterea si quis quæstus causa stuprũ inferat, quæstũq; inde faciat, aliter cupiditate incẽsus idẽ de suo largiẽs, & cũ damno rerum suarum faciat: hic intemperans potiùs quàm πλεονέκτης, id est, ad rẽ plus æquo auidus esse videatur: ille iniustus, intemperans nõ itẽ. Perspicuum igitur hoc propter quæstũ cõtingere. Iam verò cæteris sceleribus ac iniuriis omnibus si peccetur, id sẽper ad certũ aliquod vitij genus refertur, & pertinet: velut si adulteratus est, ad libidinem & intemperantiã: si in acie commilitonẽ deseruit, ad ignauiã: si pulsauit, ad iracundiam: at si quæstum fecerit, ad nullum vitium refertur, nisi ad iniustitiam. Quare perspicuum est, esse præter generalem, certã quandam iniustitiam, quæ illi subiecta sit, eodem nomine appellatam, quoniam in eodẽ genere posita est definitio. In rebus enim quæ nobis cũ alio intercedũt, vtraque vim suã obtinet. Sed hęc in honore, aut in pecuniis, aut in salute, aut si quo vno nomine hęc cõplecti omnia possumus, & in voluptate ea quę ex quæstu percipi-*

tur:illa in iis ſpectatur omnibus, in quibus qui omnino virtute præditus eſt. Hoc ergo iã apparet, iuſtitiæ plura eſſe genera, aliúdq; eſſe preter generalẽ virtutẽ iuſtitię genus. Quę autem, qualíſque ſit, deinceps explicandũ eſt. Partitio à nobis poſita eſt rerũ iniuſtarum, alias eſſe cõtra leges, alias iniquas. Et iuſtarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniuſtitia quidẽ, de qua ſuprà dictũ eſt, in eo poſita eſt & cõſiſtit, quod ſit contra leges. Quoniam autem quid iniquum eſt & quod ſit cõtra leges, non ſunt eadem, ſed alterũ alteri, vt pars generi ſubiicitur (quod enim iniquũ eſt, id omne cõtra leges eſt: quod autem contra leges, non omne etiã iniquũ) efficitur, vt quæ iniuſta ſint & iniuſtitia, nõ ſint idẽ, quod illa, ſed aliud omnino. Atq; hęc tanquã partes ſunt, illa tanquã genera: ſiquidẽ hęc ipſa iniuſtitia pars eſt iniuſtitię generalis: itẽq; iuſtię ſubiecta eſt iuſtitia. Quare & de iuſtitia & de iniuſtitia, quę vt partes ſubiectæ ſunt generi, nobis dicẽdũ eſt, & de iuſto & iniuſto eodẽ modo. Prætermittẽda eſt igitur nobis iuſtitia ea que generali virtuti attributa eſt, iniuſtitia: quarũ in altera vſus virtutis vniuerſæ erga alterũ cernitur, in altera vitij. Ex quo etiã perſpicuũ eſt, iuſta & iniuſta quæ ab iis proficiſcũtur, quo pacto ſint explicãda. Pleraq; enim eorũ quę legibus comprehẽdũtur, ea ſunt quę ab vniuerſa virtute preſcribuntur. Nã & ex quaque virtute vitam degere, preſcribit lex: & ex vitiis, vetat. Efficiẽtia autẽ virtutis generalis, ſunt ex legitimis ea omnia, quæ de diſciplina publica cauta sũt legibus. Nã de ea diſciplina quę priuatim ad ſingulos pertinet, ex qua abſolutè ac ſimpliciter boni viri exiſtũt, vtrũ ad ciuilẽ ſciẽtiã pertineat, an ad aliã, poſtea diſputabimus. Aliud eſt enim fortaſſis virũ bonũ eſſe, aliud ciuem

bonum. Sed iustitię quæ tanquã pars subiecta est generi, iustíque eius quod ab ea ducitur, vnũ genus est, quod in distribuẽdo honore, vel pecuniis cernitur, cæterísve rebus omnibus, quæ diuidẽda inter eos sunt qui in ciuili societate & cõmunione versãtur, ea enim possunt vel ęqualiter inter ciues diuidi, vel inæqualiter. Alterũ genus est, quod in pactis cõtrahendisq; rebus tanquã regula adhibetur. Cuius sunt duę partes. Nã contractuũ alius volũtatis est, alius fit nobis inuitis. Volũtarij sunt, vt vẽditio, emptio, mutuatio, sponsio, locatio, conductio: voluntarij propterea dicuntur, quod à voluntate nostra principium eorum proficiscatur. Eorum autem qui sunt præter volũtatem, partim clandestini sunt, vt furtum, vt adulterium, vt beneficium, vt lenociniũ, vt seruorum solicitatio, vt cędes dolo facta, vt falsum testimonium: partim vi fiũt, vt verba, vt vincula, mors, rapinę, membrorum debilitatio, conuicium, contumelia.

Cap. 3. Quoniã autem iniustus iniquus est, & quod iniustũ, idem iniquum: perspicuum est, quoddam esse medium eorum quæ iniqua sunt, id scilicet quod æquum est. In quacunque enim actione plus & minus versatur, in eadem etiã quod æquale est cernitur. Quòd si quod iniustum est, idem inæquabile est: profectò quod iustum est, idem sit ęquabile necesse est. Quod quidem omnes etiam si non afferatur ratio, intelligũt. Quoniam autem quod æquabile est, idem medium quoddam est ius, ídque adeò quòd iustum est, medium quiddam sit necesse est. Quod autem æquabile est, id in duobus minimum cernitur. Necesse est igitur quod iustum sit, medium quidam esse & æquabile, referríque ad aliud, & quibusdam tribui. Et quatenus medium est, aliquorum est, quæ plus minúsve no-

minamus. Quâ æquabile est in duobus spectatur: quâ ius est quibusdam tribuitur. ita necesse est ius in quatuor rebus vt minimum consistere. inter quos enim ius est, duo sunt: in quibus cernitur, res duæ. Eadémque erit æquabilitas, & eorum hominum inter quos ius est, & earum rerũ in quibus ius spectatur. Vt enim inter se affectæ sunt res eæ, in quib' ius positum est: sic etiam ij inter quos ius est, inter se affecti. Neq; enim si pares non sint, paria ferent. Aliter pugnæ hinc, criminationes, querelæque nascuntur: si qui pares sunt, non æqua auferũt: aut qui pares non sint, paria accipiãt. Quod etiam ex eo perspici potest, quod cuiq; tribuitur pro dignitate. Nã quod ius positũ est in distribuendo, id omnes confirmant pro dignitate esse oportere. Dignitatem autẽ non eandẽ omnes dicunt: sed in libertate eam ponunt, qui eam formam Reip. sibi proposuerũt, in qua populus præest: in qua pauci præsũt, in diuitiis, alij in nobilitate generis, qui optimatum Reipub. statum sibi constituerũt, in virtute. Quod ergo ius est, id pro portione quadã constat. Neq; enim solùm numeri, quo quid numeramus (μοναδικὸς Græcè dicitur) sed omnino numeri propria est proportio & comparatio. Est enim proportio paritas similitudóq; rationis quæ minimum in quatuor reperitur. Ac deiunctam quidem proportionem perspicuum est in quatuor consistere. Attamen & coniuncta non minùs in iis consistit. Vnum enim in hac pro duobus adhibetur, bísq; dicitur: velut quemadmodum A ad B, sic B ad C. bis igitur B dictum est Quocirca si bis ponatur B, quatuor erũt analoga, id est proportione inter se collata. Ius igitur in quatuor rebus minimũ cernitur, eadémq; eius ratio erit. Distincti enim sunt similiter ij quibus tribuendum est, & ea quæ tri-

buẽda. Ergo vt est A extremũ ad B, sic C ad D: vicissimq; vt est A ad C, ita B ad D. Ergo ad tota, quæ ipsa distributione iunguntur. Quod si ita composita sunt, iustè copulantur. Ipsius ergo A extremi cum C, & ipsius B cum D coniunctione, ius quod tribuẽdo cernitur, omne cõtinetur, estq; ius in medio eius, quod à proportione est alienũ. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, mediũ est analogon. Hanc proportionem vocant Mathematici geometricam, quòd in ea contingit vt tota sit cum totis, quẽadmodum vtraq; cum vtrisque conferantur. Non est autẽ cõiuncta hæc analogia, propterea quòd non vsuuenit vt sit, vnum numero extremum cui tribuitur, & quod tribuitur. Atq; hoc quidem ius analogon est: quod autem iniustum est, id contra proportionẽ est. Existit ergo hîc plus & minus: quod quidem etiam in factis accidit. Qui enim alteri facit iniuriã, boni plus adipiscitur: cui verò fit iniuria, minus. Cõtrà fit in malis propterea quòd leuius malum speciem quandã fert boni, si cum maiore cõferatur. Est enim minus malũ potiùs, quàm maius eligendũ. Quod autem eligendũ est, id bonum est: & quod maius eligendum est, id maius bonum est. Ac vnum quidem iuris genus huiusmodi.

Cap. 4. Alterum ac reliquum genus est quod velut regula adhibetur contractibus, & voluntariis & non volũtariis. Huius autẽ generis alia quędã forma est atque superioris. Nam quod ius in diuidẽdis tribuẽdisque cõmunibus inter ciues rebus cõsistit, semper ea quam dixi proportione constat. Nã si diuidendæ sunt publicæ pecuniæ, eadem ratio seruanda erit, quam habent inter se pecuniæ in publicũ collatę: eáque iniuria quę huic iuri cõtraria est, ab ea proportione est aliena. At

verò ius id quod in cõtrahẽdis negotiis cernitur, quædã pars est æquitatis, & iniuria iniquitatis: sed tamen non ad illam analogiã seu comparationem, verùm ad arithmeticã pertinet. Nihil enim attinet, vtrũ probus improbũ fraudauit, an probũ improbus: nec vtrũ probus, an improbus adulteratus sit: sed lex dãni solùm spectat dissimilitudinem, vtitúrq; pro paribus, si alter iniuriam fecit, alter iniuriam passus est. Et si hic damnũ dedit, ille accepit. Ideóq; iniuriam hãc, quoniã inæquabilis est, ad æquabilitatem iudex conatur reducere. Nã cùm hic verberatus sit, aut interfectus, ille verberarit, aut etiam interfecerit, diuisa in inæquabilia perpessio & actio est: sed ea ad æqualitatem, multa imposita, iudex redigere conatur, detrahẽdo aliquid de lucro. Vocatur enim (vt id semel dicam) in rebus eiusmodi, etiam si minus aptũ quibusdam nomen videatur, in eo qui verberauerit, lucrum, emolumentũ & quæstus: in eo qui violatus est, detrimẽtum & damnum. Cùm autem perpessio ad æquabilitatem reuocata est, hoc damnum, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, medium æquabilitas est. In lucro autem & damno contrario modo plus & minus cernuntur. nam plus boni, minus mali lucrum est, cuius contrarium est damnum. quorum quidem medium æquabilitas est, quam eandem ius esse dicimus. Ergo ius illud quod ad emẽdandum valet, medium damni & lucri, detrimenti & emolumenti sit necesse est. Itaque cùm orta controuersia est, confugiunt ad iudicem: confugere autem ad iudicem est ad ius confugere. Profitetur enim se iudex velut animatum ius esse. Conquirunt iudicem omnes, qui medius sit, quem eundem nonnulli μεσόδικοι,

id eſt quaſi mediatorem appellant, quaſi ſi quando medium conſequentur, ius ſuum ſe putant obtinere. Medium ergo quiddam ius eſt, ſi quidem etiam iudex. Et iudex quidẽ ad æquabilitatem reuocat: ſimilitérque facit, vt ſi linea in partes non æquas ſecta ſit, & detrahat particulam qua maior præſtat dimidiatam, eámque ad breuiorem addat. Cùm autem in duas partes æquas totum ſectum eſt, tum ſuum quiſq; tenere ſe prædicat, cũ id quod eſt æquabile obtinuit. Æquabile autem in medio poſitum eſt eius, quod maius minúſque eſt proportione arithmetica: ob eámque cauſam δικαιον *Græcis vocatur, quod* διχα, *id eſt, bipartito diuiſũ ſit: vt ſi quis, vocet* δικαιον. *&* δικαστὴς *vocatur quaſi* δικαστὴς. *Si enim res duæ pares ſint, ab earúmque altera detrahatur quippiam, quod ad alterum addatur, duabus his partibus præſtabit alteri. Etenim ſi detracta fuiſſet, non etiam addita, profectò vna modò parte ſuperaret. Medium ergo vnò ſeparatur: & medium id ſuperat, vnde detractum eſt vno. hinc ergo perſpicere poſſumus, & quid ei adimendum ſit, qui plus eſt conſecutus, & quid addendum ei, qui minus. Qua enim re medium præſtat, ea addenda illi eſt, qui minus tulit: & qua ſuperatur, à maxima auferenda. Ponamus tres eſſe lineas æquas inter ſe, A A, B B, C C, ab A A linea detracta, pars A E addatur ad C C lineam, appelletúrque C D. Ita tota linea D C C, lineam E A vincit parte C D, & parte C F. Ergo lineam B B parte C D vincit. Quod etiam in aliis artibus contingit. Tollentur enim funditus, niſi, & quantum & quale opus artifex efficit, tantundem ac tale is qui accipit accipiat. Profectò ſunt autem damni & lucri nomina à contractu voluntario: Nam vendendo, emendo, aliíſque*

omnib[illegible]tractibus qui lege conceſſi ſunt, ſi plura auferas quàm quantum erat, id demum lucrum dicitur: ſin minus, quàm apud te fuit, à principio auferas, damnum. At verò ſi neque plus neque minus abſtuleris, ſed eadem pro iiſdem acceperis: tum ſe ſua quiſque habere confirmat, vt nec damnũ acceperit, nec lucrum fecerit. Quare in damni lucríque medio ac moderatione ius poſitum eſt, id quidem quod in iis cernitur quæ ſunt præter voluntatem, cùm & antè quàm res contrahatur, & poſtquam contracta eſt quod æquum eſt obtinetur.

Cap. 5.

At in lege talionis videtur quibuſdam ius eſſe omnino poſitũ: in qua ſententia Pythagoræi fuerũt. Definiebant enim omnino ius eſſe, talionis reciprocationẽ. Atqui lex talionis, nec ad ius quod in tribuendo cernitur, nec ad id quod emendandi cauſa comparatũ eſt, accommodatur: tametſi volunt hoc quidem etiam à Rhadamantho profectum ius dicere, Si quod quiſque alij facit, hoc patiatur, erit ius. Multis enim id locis alienum eſſe videatur: veluti, ſi quempiam magiſtratus verberauerit, non eſt referiendus. Etſi quis magiſtratui manus attulerit, non ſolùm referiendus, ſed ſupplicio etiam coërcendus eſt. Præterea permultum intereſt, vtrum voluntate ac ſponte noſtra, an inuiti quid faciamus. Attamen in communicatione quæ rebus contrahendis cernitur, hoc ipſum ius talionis pro portione, nõ æquabilitate, hoc de quo agimus iure concluditur. Viciſſitudine enim factorum, quæ proportioni congruat, reſp. continetur ac permanet. Aut enim nocendi quærunt occaſionem ij ſcilicet quibus facta eſt iniuria: quod ſi minus contingat, ſeruitus videtur eſſe, ſi minus, par pari referre liceat: aut bene-

merendi cùm beneficium scilicet acceperunt: sin [illegible], non extat ciuium cum ciuibus res suas communica[illegible] voluntas. Atqui societate & suarum inter homines vtilitatum communicatione stat ciuitates. Itaque Gratiis deluba media vrbe consecrantur, vt referatur gratia. Hoc enim gratiæ est proprium. est enim ei qui gratificatus est referenda gratia: & rursus qui beneficium acceperat, alterum officiis prouocare debet. Facit autem per diametrum extremorum coniunctio, proportionẽ constãtem renumerationem: veluti esto architectus A, sutor B, domus C, calceus D. Architectum igitur necesse est à sutore ipsius opus sumere, eique vicissim suum communicare. Si ergo primùm æquabilitas proportione constans extiterit, deinde vicissim inter se res suas communicẽt, tum quod dixit, extabit omnino. Sin minus nec æquabilitas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim prohibet, vnius opus præstantius esse, quã alterius, oportet igitur illa adæquari. Quod etiam in aliis fit mutabus. Tollantur enim omnes funditus, nisi quanti precij & quale opus artifex affecerit, tantidem & tale emat qui accipit. Neque enim ex duobus medicis constat ciuilis societas, sed ex medico & aratore, atque iis omnibus qui diuersas inter se ac dissimiles artes exercent: quos tamen oportet paria reddere & adæquare. Itaque oportet res omnes, quarum est permutatio, quodammodo inter se esse comparabiles. Ad quem vsum comparatus est numus. Qui quoniam omnia metitur: idcirco mensura quodam modo efficitur. Quocirca quod pluris est, & quod minoris metitur: vt quod tandem calcei, domus & alimenti precium possint adæquare intelligatur. Æquum est igitur, vt architectus est, aut

Cur gratiarum deluba in celebri media

[agri]cola ad ſutorem, tot eſſe ad domum, aut alimẽtum calceos [illu]m ſi id minus fiat, nec inter illos pactum interce[da]t communio. Illud verò, ſi non ſint quodam mo[do] eſſe non poterit. Ergo vna re aliqua metiẽda ſunt & æſtimanda omnia, quemadmodum ſuprà dictum eſt. Ea autem eſt re quidem vera indigentia, qua omnia continentur. (Etenim ſi nullo indigerent homines, aut ſi non pariter indigerent, profectò aut nullum, aut certè non idem inter eos pactum conuentúmque intercederet.) Verùm introductus eſt numus, vt eſſet indigentiæ velut ſubſidiaria permutatio: idque ex pacto & hominum inſtituto. Ob eámque cauſam νόμισμα appellatur: [non] non natura, ſed νόμῳ, id eſt, lege numus valeat, in no[ſtra] re id ſit, vt mutetur & reddatur inutilis. Erit igitur tum demum locus legi talionis, quando ita res exæquatæ fuerint: vt quod eſt architectus ad ſutorem, hoc ſit ſutoris opus ad architecti. Non ſunt autem ad formam ac ſpeciem proportionis deducendi tum, cùm iam rem inter ſe contraxerint, alioqui extremum alterum vtranque præſtantiam obtinebit, ſed cùm adhuc ſua quiſque tenebit. Si pares futuri ſunt, réſque ſuas viciſſim inter ſe communicabunt: propterea quòd tum inter ipſos hæc ipſa æquabilitas poſſit intercedere. Eſto agricola A, alimẽtum C, ſutor B, opus illius adæquatum D. Quòd ſi minus hoc modo viciſſim darent & acciperent, nunquam vlla ſocietas rerúmque communicatio intercedet. Indigentia autem ſocietatem hãc velut vno quodam vinculo contineri hinc intelligi poteſt, quòd cùm vterque altérve nihil alterius deſiderat, contractus inter eos nullus ſolet interuenire. Quemadmodum cùm alicuius, verbi cauſa, vini

penuria quis laborat, quo alter abundat, datur exportandi frumenti potestas. Hæc ergo exæquenda sunt. Futuræ autem permutationis, si fortè nulla re nunc nobis opus est, eius tum cùm opus erit nobis facultatem futuram [illegible] velut fideiussor quidam datur. Etenim qui illum portat, facultatem accipiendi id quo indiget fieri oportet. Ac numus quidem patitur idem quod indigentia: neque enim semper æqualis precij est: sed tamen permanere solet diutius. Itaque debent rerum omniũ certa esse precia: sic enim contractus futuri sempiterni sunt: qui quandiu futuri sunt, tandiu futura est hominum inter ipsos societas & communio. Numus igitur tanquam norma & regula, rebus inter se aptè comparatis & dimensis, eas exæquat. Neque enim sublato contractu consistere societas vllo modo potest, neque contractui locus relinquitur sublata æqualitate: neque æqualitati, sine apta quadam rerum inter se mensura & compositione. Ac verè quidẽ vt dicam, non possunt res tam inter se dissimiles aptè inter se comparari: sed quantum satis sit ad vsum necessitatemque, possunt. Vnum ergo aliquid necesse est adhiberi: idque hominum conuentione & instituto. vnde etiam νόμισμα, id est, numus vocatur. Hic enim res omnes facit comparabiles: siquidem numo omnia æstimamus ac metimur. Esto domus A, libræ decem B, lectus C. atque A sit ipsius B dimidium, vt domus quinque libras aut tandidem æstimetur. C autem, id est lectus, pars sit decima ipsius B. Num igitur perspicuum est lectos quinque domus æquare precium? Hoc etiam apparet, hanc rerum contrahendarum rationem, antequam numus inuetus esset, fuisse seruatam. Quid enim interest, vtrùm lecti

quinque pro domo, an quanti lecti quinque valent, dentur? Atque iniuria quidem quid sit, & quid ius, diximus. Quibus expositis, perspicuum est, iustè agere, medium esse, inter facere & accipere iniuriam: quoniam illud est plus habere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, non tamen quomodo superiores virtutes: sed quia est medij, hoc est eius quod æquabile est. Iniustitia verò extremorum est. Ac iustitia quidem virtus est, qua quis aptus est & propensus ad ea consulto & certo animi iudicio præstanda quæ iusta sunt: & ad res ciuibus inter se communes ita distribuendas, & sibi, si cum altero, & alteri, si cum altero conferatur, vt non sibi plus emolumenti, proximo minus, damni autem contrà: sed quod æquum est sibi atque alteri proportione tribuat: itémque alij ad alterum. Iniustitia verò contrà eorum est quæ iniusta sunt, quæ sunt detrimenti & emolumenti excessus & defectus, præter iustam proportionem. Itaque iniustitia est nimium & parum, propterea quòd vtrumque & quod nimium est & quod parum efficiat. Ac in sua quidem causa, si agatur vtilitas, plus accipit: sin detrimentum, minus. At si res aliorum agatur, in vniuersum quidem similiter facit: quod verò attinet ad extrema, quæ sunt extra proportionem, citra vllam rationem temerè in vtrunque declinat, ita vt modò plus, modò minus tribuat. Quod verò ad iniuriam attinet, accipere iniuriam, est habere id quod minus est: facere autem iniuriã, est habere id quod plus est. Ac de iustitia & iniustitia quæ tandem vtriusque vis sit & natura: itémque de toto genere iuris & iniuriæ hoc modo dictum sit.

Quoniam autem fieri potest, vt quis iniuriam faciat, Cap. 6.

nec ſit ipſe iniuſtus: quam tandem iniuriam inferendo in quoque iniuſtitiæ genere, iam iniuſtus habeatur? verbi gratia adulter, fur, latro? An ne ſic quidem quicquam intereſt? Nam qui non conſilio & certo animi iudicio, verùm animi perturbatione cũ muliere rem habuerit, quam etiam nouerit quæ ſit: faciat ille quidem iniuriam, ſed tamen nondum ſit iniuſtus: quemadmodum nec fur, qui tamen furatus eſt: nec adulter qui adulteratus eſt, itémque in cæteris. Ac iam quidem ſuprà, quam rationem lex talionis ad ius haberet, explicauimus. Verùm hoc ignorare non debemus, hoc ius quod quærimus, & omnino ac ſimpliciter ius eſſe, & ciuile ius eſſe. Ius autem ciuile eſt inter ſocios vitæ, vt abundè omnia ſuppetant, eóſque liberos & æquales vel proportione vel numero. Itaque inter quos hoc non eſt, inter eos ius ciuile non eſt, ſed quoddam par ac ſimile. Inter eos enim iuris communio eſt, inter quos. eſt legis cõmunio. Legis porrò cõmunio inter eos eſt, inter quos iniuſtitia. Iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio eſt. Inter quos autem iniuſtitia eſt, inter eos iniuriæ faciendæ locus eſt. Sed inter quos iniuriæ faciendæ locus eſt, non eſt etiam inter eos omnes locus iniuſtitiæ: quæ quidem tum eſt, cùm ſibi ipſi plus eorum quæ ſimpliciter bona ſunt, tribuit, & eorũ quæ ſimpliciter mala ſunt, minus. Idcirco non hominem imperare ſinimus, ſed rationem quòd hæc ſibi ille ſumit, ſitque tyrannus. Eſt autem cuſtos, conſeruatórque iuris, magiſtratus: quòd ſi iuris, & æquabilitatis. Quoniam autem ſi iuſtus ſit quiſpiam, nihil ſibi plus æquò ſumit & attribuit (neque enim ſibi vnquam plus tribuit, quàm aliis, eorum quæ ſimpliciter bona ſunt, niſi penes eum ſit

quæ proportione ſpectatur maior dignitas) idcirco quæcunque agit, ad aliorum commoda refert. Ob eámq; cauſam in bonis alienis (vt ſuprà diximus) iuſtitiam numerant. Danda igitur merces aliqua eſt: quæ cùm ſint honos & gloria, quibus hæc non ſint ſatis magna præmia, tyranni efficiuntur. Ius verò domini in ſeruos, & patris in liberos, licet ſimile ſit, non idẽ eſt quod illa. Neq; enim in res ſuas locus eſt iniuſtitiæ, quæ ſimpliciter ira dicitur. Atqui poſſeſſio cuiuſque, ac liberi quoad adoleuerint, & de patris poteſtate exierint, quaſi partes quædam ipſius cenſetur: ſibi autem nemo de induſtria vult obeſſe: ideóque non eſt cuiquam erga ſeipſum iniuſtitiæ locus. Quare nec ius ciuile, nec iniuria. Hæc enim lege dicebamus conſtare, intérque eos omnino locum habere, inter quos naturâ legis communio eſt. Qui quoniam ſunt ij inter quos æquabilis quædam eſt imperandi parendíque viciſſitudo, idcirco inter virum & vxorem potiùs, quàm inter patrem & liberos dominum & ſeruos communio iuris eſt. Nam hoc ius eſt, quod domeſticum & familiare dicitur: quod aliud eſt atque ciuile.

Ciuile autem ius aliud naturale eſt, aliud legitimum. Cap. 7.

Naturale eſt, cuius vis eadem eſt apud omnes, non quòd ſic videatur, aut ſecus. Legitimum autem id appellatur, quod initio nihil interfuit, ſic an ſecus fieret: cùm autem latum poſitúmque eſt, iam intereſt. Veluti captiuos mina redimi, aut capram immolare, non duas oues: præterea quæ lege cauta ſunt de rebus ſingulis, vt Braſidæ ſacra facere: & quæ publicis decretis ſancita ſunt. Atque omnia iura, quorundam quidem opinione, in hoc ſecundo genere ſunt, propterea quòd ea quæ naturalia ſunt, immutabilia ſunt,

& vbique idem valent (vt ignis & hîc & apud Persas vrit) iura autem mutari conſpiciuntur. Sed non ita eſt omnino, verùm quodammodo. Nam apud deos quidem certè nuſquam mutabile eſt, quòd natura eſt inſitum: apud nos autem quædam certè à natura inſita & tributa mutantur, etiam ſi non omnia. Nec minus tamen aliud natura conſtat, aliud non natura. Quæ verò cenſenda ſint naturæ, eorum quæ ſecus etiam atque ſunt, euenire poſſunt, quæque non natura, ſed pacto & lege conſtare (ſiquidem vtraque pariter ſunt mutabilia) hinc perſpici licebit, atque ad cætera omnia eadem diſtinctio accommodabitur. quòd cùm robuſtior ſit dextra natura, tamen fieri poteſt, vt omnes ſint, vt ſic dicam, ambidextri. Porrò quæ iura hominum inſtituto conſtant, & vtilitate diriguntur, ſimilia ſunt mẽſuris. Neque enim vbique terrarum pares ſunt vini tritici que menſuræ: ſed quo in loco emuntur, maiores: vbi venduntur, minores. Itémque iura non naturalia, ſed humana, non idem vbique valent: quando ne ciuitatis quidem regẽdæ vna ſeruatur apud omnes ratio: tametſi vna quædam ſit quæ vbique optima ſecundum naturam ducitur. Iura autem & legitima quæque eandem ad ſingula quæ aguntur, habent rationem, quàm res vniuerſæ ad ſingulas: Quæ enim geruntur, multa ſunt: illorum vnũquodque eſt vnum, quoniã vniuerſum quid & totum eſt. Differt autem ab eo quod iniuſtum eſt, iniuria, & iure factum à iure eóve quod iuſtum eſt. Quod enim iniuſtum eſt, omne eſt vel natura vel inſtituto: quod ipſum poſteaquam factum eſt, iniuria dicitur: prius quàm geſtum ſit, nondum iniuria eſt, ſed iniuſtũ: quod quidem cùm factum eſt, iniu-

ria est. Eadémque ratio est in eo quod iure factum est, quod Græcis est δικαίωμα. Sed tamen quod commune est, magis διαγραφάγμα dicitur: δικαίωμα autem, iniuriæ emendatio. Quorum omnium quæ, quótque sint genera, quibúsque in rebus versentur, postea videbimus.

Sed cùm ea quæ iusta sunt, quæque iniusta, ea sint quæ exposuimus: tum quisque facit iniustè aut iustè, cùm voluntate sua facit: cùm inuitus, nec iniustè, nec iustè facit, nisi ex accidente: quòd ea gerat, quibus vt iusta sint aut iniusta accidit. Voluntate igitur, eóque quod fit præter voluntatẽ, iniuria, & iustè factum definita sunt. Cùm enim à voluntate proficiscitur, tum & in vitio est, & simul iniuria est. Ergo aliquid iniustũ est, quod non idem iniuria est, nisi voluntas accesserit. Dico autem voluntarium id quod in sua quisque (vt antè diximus) potestate positum, sciens agit: nec eũ ignorans, in quo versetur actio, nec quo instrumento agat, nec finem ipsum: vt verbi causa, quem verberet, quo instrumento, & qua de causa verberet: atque illa non ex accidente, aut vi faciat: veluti si quis arrepta manu alterius alium pulset, non faciat ille sua voluntate: quãdoquidem in eo id situm non est. Potest autem accidere, vt pater sit qui pulsetur, cùm tamen is qui pulsat, hominem esse cognoscat: aut quẽpiam eorum qui adsunt, patrem autem esse nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione considerandum est. At quod quisque ignorans facit, aut si minus ignorat, non est in eius potestate, aut vi cogitur: id demum est quod quis inuitus facere dicitur. Multa enim eorum etiam quæ naturæ necessitas adfert, scientes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec voluntarium est, nec præ- Cap. 8.

ter voluntatem: vt seneſcere aut mori. Cadit autem pariter in iusta & iniusta illud per accidens. Etenim si reddat depositum quis inuitus aut metu coactus, is non est dicendus res iustas facere, nec iustè agere, nisi ex accidẽte. Itémque qui coactus aut inuitus depositum non reddiderit, non est dicendus iniuriam facere aut agere quæ iniusta sunt, nisi ex accidente. Eorum autem quæ volũtaria sunt, quædam consultò agimus, quædam inconsultò. Consultò, cùm antecessit deliberatio: inconsultò, cùm non præcessit deliberatio. Cùm autẽ in vitæ humanæ societate tria sint noxarum genera, quæ per imprudentiam geruntur, peccata sunt: cùm admiserit in eum, de quo nihil tale cogitarat, nec quo id instrumento ageret, neque quid, quáque de causa faceret. Aut enim voluit non pulsare, aut non quo pulsauit, aut non eum quem pulsauit, aut non ea de causa quam putabat: sed fortè fortuna accidit secus quàm putarat: veluti non vt vulnus infligeret, sed vt pungeret, aut non quem putarat, aut non quemadmodum volebat. Cùm ergo inopinatò nocetur, infortunium dicitur. Cùm autem non inopinatò, sed tamen absque dolo & malitia, peccatum nominatur. Tum enim peccat quispiam, cùm in eo positum est causæ principium. Infortunio autem agit, cùm extra est principiũ. At cùm sciens quidem, sed re minus deliberata, iniutia dicitur. Quo in genere sunt ea quæ per iram fiunt, aut aliis animi perturbationibus, quæ cùm necessariæ sint, aut naturales, in hominem cadere solent. Nam qui iis incitati, nocent aliis ac delinquunt, faciunt illi quidem iniuriam, ac rectè iniuriarum nomine dicuntur quæ ita fiunt: nec tamen sunt propter hæc iniusti nec improbi habendi.

Neque enim malitiosè damnum illatum est. At cùm cogitatò & consultò nocetur, tum iniustus & improbus habendus est. Itaque rectè ea quæ per irã fiunt, iudicantur non fieri de industria: quippe cùm non is author & caput mali sit, qui ira incitatus facit, sed qui incitauit. Præterea non id quæritur, cùm quis iratus nocuit, vtrum factum sit nec ne, sed vtrum iure: quoniam ira non nisi ex obiecta iniustitiæ specie nascitur. Neque enim hic de facto controuersia est, sicut in hominum conuentionibus inter se: in quibus necesse est alterum improbum esse, nisi id per obliuionem faciant, sed concesso facto, omnis de iure controuersia est. At qui dolũ adhibuit, non facit imprudẽs. Quocirca alter sibi factam iniuriam putat, alter nõ putat. Quòd si consultò noceat, iniustè agit: & qui huiusmodi tandem iniurias infert, iniustus est habendus: quando à iusta proportione, aut æquitate discesserit. Itémque iustus is, qui cõsultò rem iustã gerit: iustam autem rem gerit, iustéve agit, si modò sponte. Eorum autẽ quæ fiũt nobis inuitis, alia venia digna sunt, alia non digna. In quibus enim homines non modò imprudentes, sed etiam per ignorationem delinquunt, in iis veniæ locus esse debet. Quæ autem non per ignorationem agunt, sed imprudentes propter animi perturbationem nec naturalem nec humanam, iis nullo modo ignoscendum est.

Sed hic quærat aliquis, satísne accuratè de accipienda faciendáque iniuria disseruerimus? Ac primùm, vtrum sic est, vt Euripides absurdè dixit, Cap. 9.

Quid fit cur natus matrem occíderim meam?
Breuis quidem non longa fit defenfio,
Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum inquam fieri possit, vt sua quis volũtate iniuriam accipiat, an non possit: sed totum hoc præter voluntatem sit, quemadmodum facere iniuriam, voluntatis? Et vtrum totum est huius vel illius generis, quemadmodum omnis iniuriæ voluntaria est illatio: an verò partim voluntatis est partim non est? Quod idem de obtinendo iure quæri potest: nam iustè agere, omne à voluntate proficiscitur. Itaque consentaneum est eodem modo ista duo iniuriam accipere, & ius suum obtinere, respicere sua contraria, vt sit vtrunque voluntatis, vel neutrum. At enim ius suum obtinere, omne voluntarium esse, absurdum est. Sunt enim quibus inuitis ius suum tribuitur. Alioqui hoc etiam cuipiam dubium videatur, vtrum qui iniusti aliquid tolerat, etiam accipiat iniuriam? An verò vt in faciendo, sic etiam in perferendo res se habet? fieri enim potest, vt ex accidente sit quispiam iuris & agendo & patiendo particeps, quod idem in rebus iniustis posse accidere planum est. Neque enim idem est, quæ iniusta sunt facere, quod iniuriam facere: nec quæ iniusta sunt ferre, quod accipere iniuriam. Eadémque est ratio tribuendi obtinendíque iuris. Vt enim iniuria accipi non potest, nisi sit qui inferat: sic nec ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quòd si simpliciter iniuriam facere, est alicui sua sponte nocere: ac sponte quidem ita, vt sciat & cui noceat, & quamobrem, & quo quasi instrumento noceat: impotentes autem sponte ac voluntate sua de se ipsi malè merentur: efficitur vt sponte accipiatur iniuria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc vnum eorum quæ quærebamus, vtrum fieri possit, vt quis sibi ipse faciat iniuriam. Iam verò sponte etiam

aliquis per impotentiam damno affici ab alio volente possit. Ergo fieri potest, vt voluntate sua quis iniuriam accipiat. An non rectè explicata definitio est, addendúmque est præter illa (obesse quempiam scientem cui noceat, quare, quoq; modo noceat) contra illius cui obsit voluntatem. Læditur ergo quis sponte sua, & rem iniustam perfert: ac iniuriam nemo sua sponte accipit. Nemo enim vult, ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne contrà ac vult, faciunt. Neque enim vult quisquam, quòd bonum esse non arbitretur. Impotens verò facit, quod sentit non esse faciendum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodum Homerus ait de Glauco, qui cum Diomede permutauit.

Ære laboratis auro radiantia: nouem
Æstimata bobus pro fortè valentibus centum

iniuriã accipit: quãdoquidem vt det, in ipsius situm est potestate. At non est in cuiusquam situm potestate, vt iniuriam accipiat, sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iã appareret iniuriam sua sponte neminem accipere. Iam verò hic explicare liceat duo ex eis quæ ad hoc nostrum institutum pertinent, vter tandem iniuriã facit, ísne qui plus tribuit contra dignitatem, an is cui tribuitur? Et vtrum fieri potest, vt quispiam sibi ipse iniuriã inferat. Si enim ita sit illud quod prius dictum est, atque adeo is qui tribuit, non qui plus accipit, facit iniuriam: si quis alteri plus tribuat, quàm sibi sciens & volens (id quod vsuuenit modestis: siquidem vir probus de iure suo decedere solet) is profectò sibi ipse facit, iniuriam. An ne hoc quidem simplex est? plus enim sibi sumit alterius boni, vt gloriæ, si ita res ferat, vel eius quod simpliciter honestum est. Adde quòd solui etiam illud po-

teſt per definitionem eius quod eſt inferre iniuriam. Nihil enim ei accidit contra ipſius voluntatem. Ergo nõ ſi minùs ſumat, idcirco accipiat iniuriam, ſed id modò dici poteſt quod damno afficitur ac læditur. Hoc verò etiam apparet, eum qui diuidit ac diſpertit, inferre aliis iniuriam. non eum ſemper ad quem peruenit quod plus eſt. Neque enim in quo ineſt quod iniuſtum eſt, is iniuriam facit, ſed is qui hoc efficit ſua voluntate. Hoc autem eſt vnde ſumit initium actio, quod in eo eſt qui diuidit, non in eo qui accipit. Præterea ſi facere multis modis dicatur, fieri poteſt, vt & res inanimæ, & manus, & ſeruus iuſſu domini interficiant, nec tum faciant iniuriam: cùm interim res iniuſtas faciant. Præterea ſi quis imprudens ignarúſve iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam, nec iniuſtum ſit iudicium: eſt tamen alio quodam modo iniuſtum. Aliud enim eſt ius legitimum, aliud primum. Sin autem ſciens & prudens iniuſtè iudicauit, iniuſtus habendus, quòd ad eum plus peruenerit vel gratiæ vel vindictæ. Perinde igitur ac ſi in partem venerit ſceleris & iniuriæ, qui etiam his de cauſis iniquum fert iudicium, plus adipiſcitur. Nam qui illis inductus agrum adiudicauit, non agrum accepit ſed argentum. Homines autem in ſua poteſtate eſſe putant, vt faciant iniuriam: ideóque facile eſſe, iuſtum eſſe: ſed non ita eſt. Nam & cum vicini vxore concumbere, & verberare proximos, & largiri manu argentum, facile eſt, & in eorum poteſtate ſitum: at verò ita animo affectos hæc ipſa præſtare omnia, nec facile, nec in eis ſitum eſt. Similiterque iuſta quæ ſunt cognoſcere, & quæ iniuſta, in nulla parte ſapientiæ ponunt: propterea quòd non ſint difficilia cognitu

quæ leges iubent aut vetant. Sed hæc non sunt in iustis numerenda, nisi ex accidente: verùm ita demum iusta sunt, si quodam modo agantur, certóque quodam modo tribuantur. Quod quidem præstare multò maioris negotij est, quàm quæ salubria sunt, tenere & comprehendere. Nam illic quoque mel, vinum, veratrum, adustionem, incisionem nosse facile est: at ea quemadmodum accommodatè ad sanitatem adhibenda sint, scire, & cui, & quando, tam difficile est, quàm verè medici nomen obtinere. Ob eámque causam iusti hominis aiunt esse nihilominus facere iniuriam: quòd nihilominus iustus vir, immò verò magis possit horum vnum quodque agere. Etenim & alienam vxorem stuprare, & alium verberare posse: & fortem, clypeum abiicere, & dato tergo quo libuerit, fuga elabi. At ignauum esse, & iniuriam facere non est illa quidem facere nisi ex accidente: sed si quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Vt mederi & sanare, non est incidere aut non incidere, potionem dare aut non dare, sed certo quodam modo hæc ipsa præstare. Inter eos autem iura locum habent, inter quos eorum quæ simpliciter bona sunt, communio est, vt interim locum in iis habeat exuperantia & defectio. Nam quibusdam, vt certè in diis, non est eorum bonorum immoderata copia. Aliis autem, vt insanabilibus & deprauatis hominibus, nulla ex parte sunt vsui, sed obsunt omnia, aliis prosunt aliqua ex parte: ob eámque causam humanum appellatur.

Sequitur vt de æquitate, æquoque & bono disseramus: quam tandem æquitas ad iustitiam rationem, quam æquum & bonum ad ius habere videantur. Nam qui hæc volet Cap. 10.

diligenter exquirere, nec idem esse omnino, nec genere diuersa esse videbuntur. Atque interdum quidem æquum & bonum laudamus, & hominem qui eo præditus est, laude prosequimur. Vnde etiã ipsum in laude solemus interim in aliis rebus pro bono vsurpare: idque adeò quòd æquius est, melius iudicamus. Aliàs iis qui rationẽ consectantur, alienum videatur æquum & bonum, quòd ab eo quod iustum est, diuersum sit, laudabile esse. Aut enim ius virtuti consentaneum non est, aut æquum & bonum, si à iure aliud est: aut si ambo sunt virtuti consentanea, idem sunt. Atque ex his quidem omnis nascitur dubitatio, quæ est de æquo & bono. Quæ consentanea sunt omnia quodam modo, nec vlla ex parte inter se pugnant. Nam æquum & bonum: cùm sit aliquo iure melius, tum ius ipsum est: nec iam quasi genus quoddam aliud, iure est præstantius. Idem ergo est ius & æquum & bonum. Etenim cùm ambo virtutis sint, tamen præstat multo æquum & bonum. Sed hoc dubitationem adfert, quòd cùm æquum & bonum ius sit, non tamen ius legitimum est, sed iuris legitimi emendatio. In causa est, quòd lex est generalis omnis, quædam verò sunt de quibus non potest in genere rectè constitui. In quibus ergo est necesse de toto genere dicere, nec id effici rectè potest, id vnum accipit & designat lex: quod plerunque solet contingere, non ignara peccati, & tamen rectè lata est: quippe cùm culpa non sit legis aut legislatoris, sed rerum agendarum naturæ, quæ statim est huiusmodi. Cùm ergo de toto genere lex dicit, atque aliquid in iis rebus contra generalem legis comprehensionem existit, tum percommodè accidit, vt qua parte scriptor legis aliquid

prætermiſit, ac peccauit generaliter locutus, id quod prætermiſſum ſit, corrigatur. Quod etiam legiſlator ſi adeſſet, pronunciaret, de eóque ſi præſciuiſſet, legem tuliſſet. Itaque eſt ius illud quidem, & quodam iure præſtantius: non eo tamen quod omnino ac ſimpliciter ius eſt, ſed eo quòd propter ſermonem generalem à perfecto aberrat. Atque in eo vis omnis æqui & boni poſita eſt, vt correctio ſit legis qua ex parte in ea aliquid deſideratur propter generalem ſine exceptione comprehenſionem. Cur enim lege non caueantur omnia, hæc etiam cauſa eſt, quòd de quibuſdam omnino lex fieri non poteſt. Quocirca decretis pòpulíve ſcitis opus eſt. Incertæ enim rei ac infinitæ, incerta ſemper & infinita quærenda regula eſt, vt Leſbiæ ſtructuræ plombea norma ſolet accõmodari. Vt enim pro varia lapidis figura mutatur, nec manet regula: ſic rebus vt quæq; interueniunt, accõmodata eſſe debent decreta. Ac iam quidem illud perſpicuum eſt, quid ſit equũ & bonum, quídque ius, & quo iure ſit præſtantius. Ex quo etiam apparet, quis ſit æquus & bonus vir. Nam qui conſulto & obfirmato animi iudicio hæc ſequitur gerítque omnia, quíque non eſt in malam partem iudex durior, ſed de ſummo iure decedit, etiam ſi habeat legis præſidium, is æquus & bonus eſt habẽdus. Et huiuſmodi habitus æquitas bonitáſque nominatur, quæ eadem iuſtitia quædam eſt, non alius animi habitus.

Ex iis quæ dicta ſunt, perſpicuum eſt, vtrum quis ſibi ipſe iniuriam facere, nécne poteſt. Ea enim iuſta ſunt habenda, que in omni virtute lege ſunt conſtituta. Vt non iubet lex mortem ſibi quenquam conſciſcere: quæ verò non iubet, ea profectò vetat. Præterea cùm quis contra leges Cap. II.

nocet cuipiam non lacessitus, is sponte sua infert iniuriam, hoc verò est sponte facere, si sciat & cui iniuriam faciat, & quomodo. Qui autem ira incitatus se ipse interimit, is sponte contra legem rectam facit, quod lex non permittit. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? an Reipublicæ, non sibi? quandoquidem sponte sua mortem perfert: nemo autem sua sponte accipit iniuriam. Quapropter multa etiã à Repub. constituta est, & ignominia quædam comparata in eum qui se ipse interfecerit, tanquam violarit Rempub. Iam verò in eo iniuriarum genere, ex quo iniustus modò quis habetur, non omnino improbus, fieri non potest vt sibi quis faciat iniuriam (est enim hoc genus ab illo diuersum: quandoquidem vir iniustus certo quodam genere improbus sit, vt ignauus ac non vt is qui omni scelere sit contaminatus) in illo inquam iniuriarum genere non facit sibi quispiam iniuriam, alioqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri non potest, sed inter plures iuris & iniuriæ necesse est semper esse communionem. Præterea iniuriam facit quisque, cùm & sponte lædit, & consulto, & prior: nam qui ab altero iniuria affectus, par refert, is iniuriam minimè facere videtur. At qui sibi ipse faciat iniuriam, simul eadem & faciat & patiatur. Præterea fieret alicui sua voluntate iniuria. Ad hæc nemo quenquam afficit iniuria, quin illa iniuria vno quodam genere ex iis quæ singulatim appellãtur suo quodam nomine, contineatur. At qui nemo vxori suæ stuprum inferre dicitur, nemo parietem suum perfodere, nemo sua furari. Postremò, vt rem vno verbo finiam, hoc ipsum sibi aliquem facere iniuriam, dilui ac refelli potest ex ea definitione quæ

tradita est de accipienda sponte iniuria. Illud autem etiam perspicuum est, cùm vtraque mala sint, facere scilicet iniuriam & accipere (hoc enim est plus, illud minus obtinere, quàm quod medio continetur: quod est veluti in medicina salubre, in gymnastica id quo bona corporis habitudo continetur) tum verò deterius esse facere iniuriam. Etenim facere iniuriam, cum scelere coniunctum esse, & vitio dandum esse dicebamus: cum scelere inquam vel summo & absoluto, vel ei proximo: neque enim quicquid voluntarium est, omne cum iniustitia coniunctum est. At verò iniuriam accipere, scelere vacat & iniustitia. Est igitur per se leuius malum, iniuriam accipere, quàm inferre: ex accidente nihil prohibet esse grauius. Verùm quod tale est, omne ars negligit. Veluti grauiorem esse morbum pleuritidinem statuit, quàm pedis offensionem, quanquam possit hæc fortuito maior existere. Vt si quempiam acciderit ob pedis offensionem accidisse, & in manus hostium venisse, & interfectum esse. Porrò autem per similitudinem & translationem quandam, ius quoddam esse dicitur, non nobis in nos ipsos, sed aliquarum partium in alias nostri partes: neque id ex omnis iuris similitudine ducitur, sed ex herili aut domestico. His enim ipsis rationibus differt pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. In quæ intuentibus, videbitur posse iniustitia in seipsum locum habere, quòd in iis partibus contra suas appetitiones aliquid perferre, vsuuenire potest: quare inter eas, vt inter eam que imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse communionem. Ac de iustitia quidem, cæteríque virtutibus, quæ ad mores pertinent, hoc modo explicatum sit.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber VI.

ARGVMENTVM.

QVATVOR hoc libro traduntur. primò de facultatibus animi, deinde de quinque habitibus rationis, tũ de prudentię partibus, poſtremò de vtilitate & dignitate prudentiæ ac ſapientiæ. Duæ nanque ſunt animi facultates, vna rationis particeps, altera rationis expers: & rationis participes itidem ſunt duæ, prior ſciendi, qua cognoſcimus neceſſaria, poſterior conſultandi, qua cognoſcimus cõtingentia. Tria ſunt in animo, ſenſus, mens, appetitus, quorũ ſenſus non eſt cauſa actionis humanæ, vt argumento ſunt belluæ, quæ ſunt illæ quidem ſenſus, non autem actionis moralis capaces, ſed mens & appetitus ſunt cauſæ eiuſmodi actionis. Intellectus eſt duplex, contemplans qui in contemplatione veritatis cernitur, agens qui ad agendũ refertur. 2. habitus ſunt quinque, ars, prudentia, ſcientia, intelligentia, ſapientia, quorum ars & prudentia ſunt animi agentis rerúmque fortuitarum. Reliqui ſunt animi ſpeculantis rerúmque neceſſariarum. Ars eſt habitus aliquid vera cũ ratione efficiẽdi. Prudẽtia habitus eſt vera cũ ratione agẽdi in iis, quæ hominibus bona ſunt & mala. Scientia habitus eſt demonſtratiuus concluſionũ. Intelligentia eſt habitus certiſſimáque primorum principiorum notitia. Sapientia eſt ſcientia & intelligentia eorũ, quę ſunt natura pręſtãtiſſima, qualis eſt Deus, aliæque cœleſtes intelligentiæ. 3. pars. Tres ſunt prudentiæ ſpecies monaſtica, quæ vnum hominem, œconomica, quæ domum & familiam, politica, quæ ciuium multitudinem in rebus agendis rectè dirigit. Tres ſunt partes integrantes prudentiæ, memoria præteritorum, intelligentia præſentium, prouidentia futurorũ. Quibus adduntur docilitas, habilitas diſciplinæ ab alio percipiendæ, ſolertia, prompta medij in rebus agendis inuentio, circumſpectio vt negotium debitis ſuis circunſtantiis peragatur, cautio ne mala eueniant, quæ poſſent reuera vel boni ſpecie accidere. Quatuor ſunt veluti virtutes, quæ adiunctæ ſunt prudentiæ. Eubulia bona conſultatio, quæ de bonis mediis in bonum finem propoſitum rectè deliberat. Syneſis perſpicacia, quæ bonum eſt iudicium ſecundum legem communem de rebus agendis. Gnome ſententia eſt bonum iudicium ſecundum rationem naturalẽ in his quæ præter legem ſunt æquo & bono æſtimanda. Prudentia præcipiens quæ rectè deliberata iudicatáque, & decreta præcipit, & in actionem redigi mandat. Ordo prudentis in conſultando eſt, in primis finem bonum intueri, deinde de mediis legitimis ad eum finem conſultare, tum de inuentis rectè iudicare, & ſi plura ſint ex his aptiora, vel aptiſſimum deligere. Poſtremò rectè inuenta, iudicatáque præcipere & exequi per ſe & alios, qui ad ſuſceptum finem aſſequendum tempore & loco & modo poſſunt adiuuare. 4. pars. Sapientia & prudentia ſunt per ſe neceſſariò expetendæ. Nam ſunt animi perfectiones, illa quidem ſpeculantis, hæc agentis: & ſapientia dum habetur & agit, beatum efficit, prudentiâq; & virtute morali actio bona perficitur. Siquidem morum virtus finem honeſtum proponit amplectendum, prudentia rectas vias & rationes elargitur, quæ ad eum bonum finem comparandum poſtulantur. Quo fit vt nemo queat eſſe prudens, qui bonus non ſit, nec quiſquam bonus niſi prudens. Neque enim illud acumen ingenii & ſolertia, qua quis agere poteſt & adipiſci qualibuſcumque mediis etiam malis finem propoſitum eſt vera prudentia, ſed callidĭtas & verſutia potius nominanda. Nec virtus nobiſcum nata ad virtutéſque propenſio eſt virtus, ſed ea quæ bene agendi conſuetudine comparatur, quæque recta ratio-

ne dirigitur, quæ recta ratio est prudentia, cuius vinculo omnes vetæ perfectæque virtutes sunt inter se connexæ, vt qui vnam habeat, possideat omnes. Neque eas ob res prudentia sapientiam antecellit, quoniam sapientia est animi contẽplantis qui per se ab aliis annexis sibi facultatibus separatus operatur, in rebúsque necessariis ac diuinis occupatur, sibíque pro fine contemplationem habet propositam. Prudentia verò est animi agentis, qui in agendo facultatibus ratione carentibus vtitur, in rebúsque contingentibus & humanis consistit non solùm vniuersis sed magis etiam singulis, quæ in deliberationem cadunt, finémque sibi proponit actionẽ. Nec prudentia sapientiæ dominatur. Quandoquidem illa huius gratia laborat, vnúmque maximè studet consultando, iudicando, præcipiendo, vt sapientia diuinorum contemplatrix & cultrix in singulis hominibus familia, ciuitate, regnóque semper vigeat, beatéque Deus quem contemplatur & colit, in cœlo atque in terra perpetuò adoretur, qui est benedictus & laudabilis in secula.

QVONIAM *autem suprà à nobis dictum est, medium tenendum esse, non exuperantiam & defectionem: mediũ porrò est, vt recta ratio præscribit: de hoc ipso sequitur vt disseramus. Est enim in omnibus quos dixi habitibus, haud secus quàm in aliis, scopus quidam propositus: quem is intuens qui ratione ducitur ad agendum, aut contentionem aut remissionem adhibet: ac terminus quidam est mediocritatum, quas nos inter nimium & parum sitas ex rectę rationis præscripto dicimus. Quæ vera est illa quidem oratio, sed parum aperta & explicata. Etenim in aliis studiis, in quibus cernitur scientia, hoc verè licet dicere, non plus minúsve laboris, quàm sat sit, suscipiendum esse, nec laborem etiam & industriam remittendam: sed modum in iis tenendum esse, & omnia conuenienter rectæ rationi facienda. Verùm qui hoc solùm teneat, nihilo sit doctior futurus. Non magis quàm si dum quæruntur quænam corpori alimenta sint exhibenda, aliquis respondeat, ea omnia quæ medicina iubeat, atque is qui sit ea præditus. Quapropter & in habitibus animi non solùm opor-* Cap. 1.

tet id verè dictum esse, sed explicatum etiam quænam sit recta ratio, & quis eius terminus. Animi igitur virtutes diuisimus, aliásque morum esse diximus, alias rationis cogitationísve. Ac de iis quidem, quæ ad mores pertinent, disseruimus. Nunc de cæteris dicemus, cùm pauca de animo dixerimus. Suprà dictum est duas esse partes animi: vnam rationis participem, expertem alteram. Nunc eodem modo pars ea quæ compos est rationis, distribuenda est. Atque nobis illud initio subijciendum, duas esse rationis participes. Vnam, qua res contemplamur eas, quarum principia secus euenire non possunt. Alteram, qua ea quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt, intelligenda, partes animi genere differentes rectè attribuuntur: siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam & conuenientia. Appelletur autem altera vis sciendi: ratiocinandi, colligendíque altera: quoniam deliberare & ratiocinari idem valent, nemo verò de iis consultat, quæ secus accidere non possunt. Est igitur ratiocinandi facultas, vna quædam pars illius partis animi quæ rationis particeps dicitur. Videndũ ergo est, quis tandem sit vtriusque optimus habitus: quoniam in eo vtriusq; virtus cernitur. Virtus autem ad suum quæque opus officiúmque accommodatur.

Cap. 2. Sunt autem in animo tria, quæ in actione ac virtute dominantur. Sensus, mens, appetitus: quorum sensus nullius est initium actionis. Quod ex eo intelligitur, quia belluæ sunt ille quidem sensus participes, actionis non sunt. Quòd autem sunt in mentis actione affirmatio & negatio, hoc sunt in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniam virtus quæ ad mores pertinet, habitus est agendi consilio constans:

agendi autem consilium appetitio est, quam antegressa est deliberatio: necesse est ob eam causam & veram esse rationem, & rectum appetitum: siquidem probum sit agendi institutum, ac eadem quæ ratio iudicarit, appetitionem persequi. Atque illa quidem est mentis actio, & veritas quæ ad actionem pertinet. At verò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione aut effectione, omnis est in falso & vero posita & præstantia & vitiositas. Omnis enim cognitandi facultatis hoc opus proprium est. Illius verò rationis cogitationísve quæ ad agendum pertinet, propria est appetitioni rectæ congruens veritas. Est igitur consilium, agendíve propositum, omnis actionis principium, vt ex quo motio nascitur, non vt finis, & id cuius gratia res agitur. Consilj autem principium, appetitio est, atque ea ratio quæ ad finem aliquam pertinet. Quocirca nec sine mente & cogitatione, nec sine appetione quæ moribus sit confirmata, esse agendi propositum vllo modo potest. Sublatis enim mentis actione & more, rectè factis & contrariis inter actiones humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ipsa mentis actio cogitatióve commouet, nisi ea quæ ad finem spectat, & ad res agendas pertinet. Nam ei etiam, quæ in faciendo occupata est, hæc imperat. Alicuius enim gratia faciunt omnes, qui opus aliquod effectum reddere volunt: nec finis in eo statuitur omnino, quod sub effectionem cadit, sed ipsum alio semper refertur, estque semper alicuius, id quod effectum est. At quod sub actionem cadit, non item. Hic enim non alius finis spectatur, quàm ipsa recta actio: appetitio autem est ipsius finis. Quapropter ipsum agendi consilium, aut mens est atque ratio

appetens, aut appetitio à mente & ratione profecta. Atque illud principium eſt, à quo homo maximè eſt homo. Eorum verò quæ præterita ſunt, omnino nihil conſilio ſuſcipitur. Veluti nemo conſiliũ capit Ilium expugnaſſe. Neque enim quiſquam de præteritis deliberat, ſed de futuris, iiſque adeò quæ fieri poſſunt. Quod autem factum eſt, ac præteriit, non poteſt eſſe non factum. Itaque præclarè hoc Agatho:

Tantùm dei illud eſt negatum numini,
Quæ facta ſunt ſemel, non facta reddere.

Vtriuſque ergo partis ratione vtentis & cognitione proprium opus eſt veritas. Vnde fit, vt quibus habitibus vtraque pars verum maximè enunciat, virtutes ſint vtriuſque habendæ. De quibus repetito altiùs principio diſſeremus.

Sint igitur quinque numero, quibus animus verùm enunciat, vel affirmando vel negando. Ars ſcientia, prudentia, ſapientia, intelligentia. Fieri enim poteſt vel etiam falſum exiſtimatione & opinione dicatur. At ſcientia quidem quid ſit, hinc perſpicuum eſt (ſi accurarè ac ſubtiliter rem exquirere, non conſectari ſimilitudines placet) quòd omnes exiſtimamus, quæ ſcimus, ſecus, euenire non poſſe. Quæ autem aliter poſſunt, ea cùm abſunt à contemplatione, & deſierunt animo cerni & conſiderari, ſint, nécne ſint, incertũ eſt. Quod ergo ſub ſcientiam cadit, id omne neceſſarium eſt & ea re æternum. Quæ enim ſunt planè & ſimpliciter neceſſaria, ſunt ſempiterna omnia. Quæ autem æterna ſunt, eadem nec oriri nec interire poſſunt. Præterea ſcientia omnis doceri videtur poſſe, & quicquid ſub ſcientiam cadit, perdiſci. Atqui ex anteceptis animo rei informationibus (quemadmodum in Analyticis docuimus) omnis do-

ctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione comparatur. Ac inductione quidem principia & res uniuerſæ colliguntur. Ratiocinatio verò à rebus generalibus & uniuerſis progreditur. Sunt ergo principia, ex quibus conſtat ratiocinatio: quæ eadem concludi ratiocinatione non poſſunt. Ergo inductione poſſunt. Eſt igitur ſcientia, habitus demonſtratiuus, & cætera omnia quæ in Analyticis in definitione adiecimus. Cùm enim aſſentitur quiſque certo quodammodo, habetque penitus cognita principia, tũ ſcire rem dicitur. Etenim ſi ea nõ habeat magis cognita quàm concluſionem, incertam ac fortuitam habebit ſcientiam. Ac de ſcientia quidem ſic dictum ſit.

Quod autem aliter cadere poteſt, eius eſt aliquid quod ſub effectionem, & aliquid quod ſub actionem cadit. Eſtque aliud effectio, aliud actio. Quorum probatio etiam ex diſputationibus ἐξωτερικοῖς petenda eſt. Itaque habitus etiam is, qui in agendo cum ratione poſitus eſt, ab eo differt, qui ratione adhibita in efficiendo occupatus eſt: & neuter ab altero continetur. Neque enim actio effectio eſt, neque effectio eſt actio. Et quoniam architectura, quædam ars eſt, nec aliud omnino quàm habitus quidam cum ratione efficiens: neque ars ulla eſt, quæ nõ ſit habitus in faciendo cum ratione poſitus neque habitus huiuſmodi ullus, qui ars non ſit, efficitur ut ars & habitus cum ratione vera in faciendo poſitus idem ſint. Porrò ars omnis in ortu verſatur, idque unum molitur & ſpectat, quemadmodum efficiatur quicque eorum quæ & eſſe & nõ eſſe poſſunt: quorúmque principium ſitum eſt in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Non enim tractat ars ea, quæ ſunt vel fiunt neceſſario, nec Cap. 4.

in iis quæ sunt, secundum naturam versatur. Continent enim principium hæc in seipsis. Quoniam autem effectio & actio inter se diuersæ sunt, necesse est autem effectionis esse, non actionis. Quodam etiam modo in eisdem rebus ars & fortuna versatur, vt placet Agathoni.

» Fortuna chara est arti, ars fortunæ quoque.

Est igitur ars, habitus, vt dictum est, aliquid vera cum ratione efficiendi. Inertia contrà, habitus cum ratione falsa faciendi quippiam, quod aliter euenire potest.

Cap. 5. *Prudentia verò quid sit, ita intelligemus, si quos nominamus prudentes, cognorimus. Ac prudentes quidem videntur esse, qui rectè consilium in iis capere possint quæ sibi bona atque vtilia sunt, non id quidem in parte aliqua veluti quæ ad valetudinem aut vires, sed omnino ad bene viuendi rationem. Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia prudentes in re aliqua dicimus, cùm rationem bene ineunt, quo ad bonum aliquem finem perueniant, in iis quidem quæ arte non efficiuntur. Quocirca prudens omnino erit, qui in consilij capiendi deliberatione plurimum valet. Porrò autem nemo deliberat de iis quæ aliter euenire non possunt, neque de iis quæ à se præstari non possunt. Itaque si scientia omnis demonstratione acquiritur, demõstratio autem ad ea nulla adhibetur, quorum principia secus possunt euenire (ea enim omnia etiam euenire aliter queunt) quæ autem necessariò eueniunt, non cadunt in deliberationem: efficitur vt nec scientia, nec ars possit esse prudentia. Scientia quidem, quia quod subiectum est sub actionem, aliter euenire potest. Ars verò quia alius actioni, alius affectioni finis est propositus. Relinquitur ergo, vt sit habitus ve-*

rus cum ratione agendi in iis quæ hominibus bona sunt & mala. Nam effectioni alius est quidem propositus finis: actioni non item. Est enim ipsa honesta actio, finis. Ob eámque causam Periclem cæterósque tales homines prudentes existimamus, quòd suæ aliorúmque vtilitati consulere possunt. Ex hoc porrò genere esse & rei familiaris, & Reipub. administrandæ peritos homines arbitramur. Vnde etiam σωφροσυνὴ Græco nomine (Latini temperantiam vocant) sic appellata est, ὡς σωζουσα τὴν φρόνησιν, id est, quasi conseruatrix prudentiæ. Conseruat autem hanc ipsam illa animi comprehensionem. Neque enim omnem animi comprehensionem labefactat, neque peruertit voluptas aut dolor, vt hanc, Triangulum duobus rectis pares angulos habere, sed eas duntaxat, quæ in eo quod sub actionem cadit versantur. Rerum enim agendarum principia sunt, ipsi fines, quorum causa res aguntur. Cuius autem à voluptate aut dolore corruptus est, & deprauatus animus, ei statim principium non apparet, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetenda gerendáque omnia. Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudentiam habitum esse vera cum ratione in bonorum humanorum actione versantem. Sed est arti sua quædam virtus: prudentia non est. Et qui in arte sua sponte aberrarit, præstantior est, in prudentia minùs, quemadmodum etiam in virtutibus contingit. Perspicuum est igitur virtutem eam esse, non artem. Cúmque animi partes duæ sint rationis participes, erit ipsa prudentia alterius virtus: nempe eius in qua ineſt opinandi facultas. In iis enim quæ secus cadere possunt, opinio versa-

tur & prudentia. Neque verò est tantùm habitus cum ratione coniunctus: idque potest ex eo intelligi, quòd huiusmodi habitus obliuione deletur, prudentia non deletur.

Cap. 6. *Quoniam autem scientia, rerum est vniuersarum comprehensio, earúmque quæ sunt necessariæ: quoniámq; principia quædam sunt eorum quæ demònstratione concluduntur, atque adeò omnis scientiæ (ratione enim progreditur omnis scientia) profectò necesse est principium eius rei quæ sub scientiam subiecta est, neq; scientia, neq; arte, neque prudentia comprehendi. Nam quod scientia comprehenditur, demonstratione cõcluditur. Illæ verò in iis rebus versantur, quæ aliter euenire possunt. Nec sapientia ergo est quæ in iis principiis cernitur: quandoquidem in nonnullis rebus vtitur sapiens demonstratione. Si ergo scientia, prudentia, sapientia & intelligentia ea res sunt, quibus verum enunciamus, nec vnquam mentimur, in iis rebus quæ vel possunt, vel non possunt aliter cadere: eorum autem trium nulli principiorum cognitio tribuatur (tria dico, scientiam, sapientiam & prudentiã) relinquitur vt principiorum intelligentia sit.*

Cap. 7. *Sapientiam verò in ipsis quidem artibus, iis tribuere solemus, qui in quaque arte excellunt maximè. Vt Phidiam sapientem, lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem nominamus. In quo sapientiæ nomine nihil aliud significamus, quàm artis virtutem & excellentiam. Verùm quosdam omnino sapientes esse existimamus, non aliqua ex parte, nec aliqua alia in re sapientes, vt loquitur Homerus in Margite,*

A diis nec fossor factus nec durus arator,
Nec re alia sapiens.

Quapropter perſpicuum eſt omnium ſcientiarum accuratiſſimam ac certiſſimam eſſe ſapientiam. Ergo ſapientis eſt non ſolùm ea intelligere quæ ex principiis concluduntur, ſed etiam principiorum veritatem exquirere, ac de iis verè loqui: vt ſit ſapientia, intelligentia & ſcientia: atque adeò ſcientia quæ velut capitis locum obtinens, in iis verſatur quæ ſunt in rerum natura præſtantiſſima. Abſurda enim ſit illius ſententia, qui ciuilem ſcientiam, aut prudentiam omnium optimam eſſe exiſtimet: niſi homo dicatur res præſtantiſſima omnium quæ in mundo ſunt. Quòd ſi ſalubre & bonum hominibus, aliud eſt atque piſcibus: album autem & rectum idem eſt ſemper: certè omnes idem ſemper eſſe conſtituent, quod ſapientis nomine appellatur: quòd verò prudentis nomine dicitur, aliud atque aliud. Quicquid enim eſt quod rectè rebus rationibúſque ſuis conſulit, & ſingula quæ ad ſe pertinent, rectè proſpicit, id omnes prudentis nomine appellant: ac prudenti hæc vna datur velut prouincia, vt illa ipſa rectè proſpiciat. Idcirco belluas etiam quaſdam prudentes eſſe dicunt: eas ſcilicet omnes quæ videntur vi quadam præditæ ea prouidendi, quæ ad ſuam vitam tuendam pertinent. Ciuilem igitur ſcientiam non eſſe idem quod ſapientiam perſpicuum eſt. Nam ſi eam ſapientiam ſtatuant, quæ ſuis cuiuſque emolumentis vtilitatibúſque ſeruiat, multæ ſunt futuræ ſapientiæ. Neque enim vna eadémque in commodis procurandis occupata eſt omnium animantium, ſed alia atque alia in vnoquoque genere. Niſi fortè vna etiam medicina ſit omnium rerum. Neque verò quòd homo præſtantiſſimum eſſe omnium animalium dicatur, quicquam intereſt. Sunt enim homine alia

multò diuiniora naturâ: quo in genere sunt ea quæ maximè collucent, ex quibus constat mundus. Ex iis ergo quæ dicta sunt, apparet sapientiam esse & scientiam & intelligentiam eorum quæ sunt naturâ præstantissima. Quocirca Anaxagoram, Taletem, cæterósque tales sapientes nominant, prudentes non item: cùm eos cernant quæ ipsis vtilia sunt ignorare. Quos eosdem tenere ac scire aiunt res singulares & eximias illas quidem & admirabiles & arduas & diuinas, sed inutiles, quòd ea non quærant quæ hominibus bona sunt. At prudentia in bonis humanis occupata est, iisque omnibus quæ in deliberationem cadunt. Prudentis enim maximè propriũ munus esse dicimus bene deliberare. De iis autem nemo deliberat, quæ secus cadere non possunt: neque de iis quæ ad finem aliquem non referuntur, atque hunc bonum quoddam quod sub actionẽ cadat. Omnino autem ac simpliciter is consultus homo est, qui ratione potest, quod homini in rebus agendis sit optimum, exquirere. Neq; verò in vniuersis modò rebus prudentia versatur, sed notæ etiam esse debent res singulæ: quippe cùm in agendo posita sit. In rebus autem singulis omnis actio consistit. Vnde etiam fit, vt ad res agendas nõnulli sint inscij, scientibus instructiores: vt cæteris etiam in rebus vsuperiti. Nam qui sciat carnes leues esse ad concoquendum faciles & salubres, is si quæ sint leues ignoret, nunquam bonam valetudinem efficiet: sed is potius qui auium carnes leues esse & salubres intelligat. Est autem in agendo sita prudentia. Vtraque igitur habenda cognitio est, aut hæc potiùs. Est verò & hîc quoque quædam quasi architectonice, hoc est, princeps quædam scientia & veluti dominatum ac principatum obtinens.

Sunt autem ciuilis scientia & prudentia idem habitus: iis tamen non est eadem essentia. Eius verò quæ in publicis rebus versatur, una pars quæ quasi architectonice prudentia est, legum ferendarum facultas dicitur: altera quæ in singulis rebus versatur, commune ciuilis scientiæ nomen obtinet: cuius omne opus est in agendo & consultando. Nam quæ publicæ statuuntur decreta quasi extremæ res quędam, in rebus agendis numerantur. Itaque hos aiunt solos administrare Rempub. quòd quasi operarij, soli rem gerant. Videtur autem etiam ea potissimùm esse prudentia, quasi vni sibi quisque, rebúsque suis consulit. Atque illa iam commune nomen prudentiæ obtinuit. Aliarum autem una est, quæ ratio rei familiaris, alia quæ legum ferendarum facultas, alia ciuilis facultas, dicitur. Atque huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidem cognitionis in eo quoddam est, vt sibi rebúsq; suis sciat quisque consulere. Verùm huius multæ sunt differentiæ. Ac videtur sanè is demum prudens qui sibi sapit, ac rebus rationibúsque suis prospicit, in iísque curandis occupatus est. Qui verò in Republica versantur, πολυπράγμονες, id est negotiosi & curiosi dicuntur. Vnde Euripides,

Qui namque pudens sim? licebat cui procul
Negotiis remoto, sic numerarier
In militum turba rei, qua sortem parem
Vt obtinerem vel cum sapientissimo?

Et illud,

Nam curiosos atque agentes plurima
Odere diui.

Consulunt enim omnes suæ quisque vtilitati: ídque se vnū

agere putant oportere. Qua ex opinione natum est illud de prudentibus. Quanquam suis rebus quisque consulere, sublata rei familiaris disciplina & Reip. fortasse non possit. Iam verò sua cuique res quemadmodum administrãda sit, incertum est: idque cuique est etiam atq; etiam considerandum. Cui rei hoc satis signi est, quod & geometræ, adeóque mathematici adolescentes fiunt, rerúmq; huiusmodi sapientiam consequũtur, prudentes non fiũt. Hoc causæ est, quòd in rebus singulis prudentia cernitur, quarum cognitio vsu comparatur & experientia. At vsu peritus non est adolescens: facit enim diuturnitas temporis experientiam. Nam & hoc quærat aliquis, quid sit causæ cur puer mathematicus effici potest, sapiens vel physicus non potest? An quòd illa abstractione constant, horum verò ab experientia principia oriuntur? Et quòd hæc non quasi sibi certa credunt, sed quasi historiam recitant adolescentes, illorum non sunt obscuræ definitiones. Præterea in consultando peccatur vel in rebus singulis, vel vniuersis. Aut enim omnes aquas graues, insalubres esse nesciunt, aut hanc vel illam, grauem esse. Prudentiam autem non esse scientiam hinc perspici potest, quòd hæc rerum, vt dixi, extremarum est. Quod enim sub actionem cadit, ex eo genere est. Itaque locum ex aduerso intelligentiæ sibi desumpsit. Intelligentia enim est rerum extremarum, quarum nulla est probatio, hæc verò rerum extremarum est, quarum non est scientia, sed sensus: non is quidem in rebus suis ac propriis versatur, sed is quo triãgulum sentimus in mathematicis esse in extremo: quoniam illic quoque consistitur. Sed tamen in hoc sensus potiùs cernitur, quàm prudentia: illius, aliud genus est.

Discrepat autem à deliberando quærere: quoniam quis- Cap. 9.
quis deliberat. Verùm de εὐβουλία, hoc est bona de-
liberatione, & bene ineundi consilij ratione intelligen-
dum est, quidnam sit. Vtrùm scientia aliqua, an opinio,
an bona coniectura, an aliud aliquod genus. At scientiam
quidem non esse hinc perspici potest, quòd homines de iis
non quærunt, quæ sciunt. At bona deliberatio, quædam
est deliberatio: & quisquis deliberat, quærit ac ratiocina-
tur. Nec verò recta coniectura esse potest: quoniam recta
coniectura fit & celeriter & sine ratione. Ad deliberan-
dum autem multum temporis sumitur: atque adeò celeri-
ter aiunt esse agenda quæ deliberauimus, lentè deliberan-
dum. Iam aliud sagacitas est, aliud bona deliberatio. Nam
sagacitas est recta quædam coniectura. Neque ergo opi-
nio est bona deliberatio. Sed quoniam qui malè deliberat,
peccat: qui verò bene, idem rectè deliberat, perspicuum est
bonam deliberationem esse rectum quiddam: non scientiæ
tamen neque opinionis. Nam in scientia non spectatur quid
rectum, cùm ne prauum quidem. Et opinionis rectitudo,
veritas est. Præterea iam definitum est & decretum, id
omne de quo est opinio. At sine ratione ac velut subduc-
tione, non est bona deliberatio. Quo fit vt cogitatione sit in-
ferior: nondum enim est enũciatio. Etenim opinio non quæ-
stio est, sed iam pronunciatum aliquod. Qui autem deli-
berat, siue bene, siue malè id faciat, is quærit aliquid &
ratiocinatur: sed bona deliberatio, est rectitudo quædam
deliberationis. Quocirca primùm quærendum est quid sit
deliberatio, & qua in re versetur. Quoniam autem recti-
tudo multifariam dicitur, perspicuum est, bonam delibe-

rationem non esse id omne quod rectum sit. Nam impotentes & improbi homines quod sibi suaue & iucundum proposuerunt, ratiocinatione consequi possunt: quare rectè eos consilium cepisse verum est: sed magnum tamen aliquod malum acceperunt. Atqui in bonis bene deliberasse numeratur. Talis igitur deliberationis rectitudo, bona deliberatio est, quæ scilicet ad bonum aliquod pertinet. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: atque ad id quod faciendum sit, non qua ratione æquum est, sed falsa via media peruenire. Bona igitur deliberatio esse nullo modo potest, qua ad id quidem peruenitur quod oportet, sed non qua ratione oportet. Præterea accidere potest, vt alius deliberandi longo tempore adhibito, id quod velit consequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondum erit illa quam dixi bona deliberatio: sed recta via & ratio deliberandi, quæ ad id quod vtile sit, idque adeò quod oportet spectans, eò perducit, & quomodo, & quanto tempore oportet. Iam verò licet & simpliciter bene deliberare, & ad hunc vel illum finem. Ac simpliciter quidem & genere ipso erit bona deliberatio, quæ ad finem omnino ac simpliciter bonum dirigitur: quæ autem ad finem certum quendam spectat, ea quod ad illud quidem attinet, bona: at non simpliciter bona deliberatio erit dicenda. Quòd si prudentis est, bona consilia inire, bona deberatio sit necesse est recta via & ratio, quæ singulis in rebus quid vtile sit, spectans, ad eum finem perducit, cuius sit vera existimatio in prudentia.

Cap. 10. *Est autem perspicacia & habitudo, ex quibus perspicaces & hebetes nominantur. Nec omnino idem perspi-*

cacia est, quod scientia vel opinio (omnes enim perspicaces essent) nec vna aliqua singularum scientiarum: vt nec medicina. In rebus enim salubribus versaretur, nec geometria, quæ magnitudines tractat. Neque enim in rebus cernitur perspicacia quæ æternæ sunt & immutabiles: ne in iis quidem quæ quomodocunque gignuntur: sed in iis quæ dubiæ & incertæ alicui, dignæque deliberatione esse videantur. Quocirca in iisdem rebus, quibus prudentia versatur. Non tamen idem est perspicacia quod prudentia. Præcipit enim prudentia: quippe cùm finis eius sit, præscribere quid agere aut non agere oporteat. Ac perspicacia in iudicando tantùm posita est. Nam Græcis idem valet ξυνέσις & εὐξυνεσία, hoc est, perspicaciæ nomine tantundem dicimus, quàm cùm appellamus veram rectámque perspicientiam: nam & ξυνετοὶ & εὐξυνετοὶ pro eodem accipiuntur hoc est perspicaces, & præstantes perspicacitate. Nec verò esse perspicacem, est esse prudentem, aut acquirere prudentiam, sed vt omnes qui discunt, tum perspicere aliquid dicuntur, cùm scientia vtuntur: sic cùm adhibetur opinio & sententia ad ea iudicanda quæ prudentiæ subiecta sunt alio loquente: adeóque ad præclarè iudicandum (quoniam bene & præclarè idem valent) tum illud idem verbum perspiciendi vsurpatur. Hinc natum est nomen τῆς ξυνέσεως, id est perspicaciæ, ex qua perspicaces nominantur, & perspicientes ex ea quæ in discendo consistit. Sæpe enim τὸ μανθάνειν ξυνιέναι, id est, discendi pro intelligendi ac perspiciendi verbo vtimur.

Quæ autem γνώμη, hoc est, sententia vocatur, ex qua

εὐγνώμονες, id est, bene sentientes & sententia præditi appellantur: est rectum iudicium æqui & boni viri, & rei hoc indicium est, quòd virum probum συγνωμονικὸν, hoc est, ad ignoscendum propensum facilémque dicimus: ipsámque probitatem æquúmve & bonum nihil aliud esse, quàm in quibusdam συγνώμην ἔχειν, id est, veniam dare & ignoscere. Atqui συγνώμη, id est venia, recta est in iudicando eo quod æquum sit, & bonum: γνώμη, id est, sententia. Sed ea demum recta est, quæ vera. Omnes porrò hi habitus non immeritò eodem pertinent & contendunt. Nam cùm & sententiam, & perspicaciam, & prudentiam, & intelligentiam iisdem attribuimus, tum eos & sententiæ valere facultate, ac mente & intelligentia, prudentes & perspicaces esse dicimus. Omnes enim hæ facultates rerum extremarum sunt & singularium. Atque ex eo quidem, quòd quis aptus est ad iudicandum de iis in quibus cernitur prudens, perspicax vocatur, & εὐγνώμων ἢ συγνώμων, hoc est, bene sentiens aut ignoscens, & ad veniam dandam procliuis. Commune enim est omnium bonorum æquum & bonum, qua quidem ratione alienæ vtilitatis procuratio spectatur. Res autem agendæ sunt in singulis rebus extremísque omnium, quæ debent esse prudenti cognitæ. In iísque quæ sub actionem cadunt, & perspicientia & sententia cernitur: quæ eadem extrema sunt, & intelligentia extremorum est vtrinque. Etenim primorum terminorum, quíque principiorum locum obtinent & rerum extremarum, est intelligentia, non ratio. Atque illa quidam intelligentia quæ ad demonstrationes accommodatur, eorum est terminorum qui & primi sunt

& immutabiles. Altera autem quæ ad res agendas pertinet, est rei extremæ, & quæ potest aliter euenire, atque in enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hæc principia illius cognitionis, quæ est ipsius finis. A rerum enim singularum cognitione, vniuersarum cognitio ducitur. Illarum igitur sensus est habendus, qui idem est intelligentia. Quapropter hæc etiam nobis videntur insita naturâ. Cúmque sit sapiens nemo naturâ, tamen inesse naturâ hominibus & sententiam, & perspicaciam, & intelligentiam, hinc potest intelligi, quòd has facultates sequi ætates & cum ætate accedere arbitramur, cùm scilicet ita loquimur, hæc iam ætas valet mente & intelligentia: hæc ætas iam bene sentit quasi natura sit eorum causa. Itaque & principium est intelligentia & finis. Ex iis enim oriuntur demonstrationes, de iísque conficiuntur. Quare non secus debent omnes vsuperitorum maiorúmque natu, aut prudentum fidem habere & animum applicare pronunciatis ac sententiis, iis etiam quibus probandis nulla subiicitur ratio, quàm iis quæ sunt demonstratione conclusæ. Nam quoniam vsu & experientia quasi aspectum quendam sunt adepti, facilè principia cernunt. Ac sapientia quidem quid sit, quídque prudentia, quibúsque in rebus versentur: & vtranque in alia atque alia parte animi sitam esse, satis dictum sit.

Sed de iis quærat aliquis, quam tandem vtilitatem habeant? Nam sapientia nulla in re versatur earum quæ hominem possunt beatum efficere, cùm præsertim nulla in re quæ eorum agnoscat, versetur. At in prudentia illud quidem inesse verum est, sed quam tandem ad rem ea sit opus? Siquidem res tractat prudentia iustas & honestas, quæque Cap. 12.

homini bonæ ſunt: quas gerere eius eſt qui iam bonus vir ſit. Nunc verò nihilo ad agendum aptiores paratioréſque venimus, cùm eas tenemus ac ſcimus: ſiquidem virtutes ſint habitus: vt nec ſi cognoſcamus res ſalubres, & quæ ad firmam corporis conſtitutionem valent, non eas quidem quæ quòd ſint ſanitatis & bonæ habitudinis efficientia, ita dicitur, ſed quæ in habitu cernuntur. Neque enim prædíti & inſtructi medicina & gymnaſtice, ad agendum ſumus paratiores, hoc eſt, nihilo propterea ſumus meliore corporis aut valetudine aut habitudine. Quòd ſi non ob has cauſas prudentia requiratur, ſed vt boni efficiamur, profectò vſus illius iis quidem qui iam virtute prædíti ſunt, nullus eſt futurus. Atqui ne iis quidem, qui non ſunt prædíti, deſideranda videtur: quoniam nihil intererit, ipſíne eam habeant, an aliis qui ea ſint prædíti, obtemperent. Hoc enim ſatis ſit nobis, non ſecus, quàm in curanda valetudine. Neque enim medicinam diſcimus ipſi cùm valere volumus. At hæc abſurdum ſit, cùm ſapientia ſit melior ac præſtantior prudentia, eam tamen quoddã habere maius illa imperium. Nam quæ operi manum admouet, illa imperat preſcribítque omnia. Quibus argumentis nobis occurrendum eſt: adhuc enim de iis ſolùm dubitantes diſputauimus. Ac primùm quidẽ hoc diximus, quia vtraq; virtus eſt vtriuſque partis animi, eas neceſſariò eſſe propter ſe expetendas, etiam ſi neutra quicquam efficiat. Deinde efficiunt illæ quidem, non vt medicina ſanitatem, ſed vt ſanitas ea quæ ſunt bonæ conſtitutionis corporis propria, ſic efficit beatitudinem ſapientia. Quoniam enim vniuerſæ pars eſt virtutis, poſſeſſione vſúque efficit beatam. Prætera pru-

dentia, & ea virtus, quæ in moribus consistit, officium reddunt omni ex parte absolutum. Propositum enim virtus rectum efficit: ea quæ ad illud ipsum propositum spectãt, prudentia. Quartæ autem parti animi, cui inest vis alẽdi, nulla talis virtus attributa est: cùm præsertim agamus, vel non agamus, non sit in ea situm. De eo autem quod obiectum est, nos nulla ex parte ad res honestas & iustas agendas paratiores fieri prudentia: paulò altius repetendum videtur, sumpto inde initio. Vt enim aliquos dicimus nondum iustos esse qui res iustas faciant, quales ij sunt qui quod leges iubent, vel inuiti faciunt, vel per imprudentiam, vel propter aliud quidvis, non propter se, etiam si ea agant quidem quæ agenda sunt, & quæ agere eũ oporteat qui sit virtute præditus: sic contrà (vt par est) fieri potest vt quis ita animo affectus agat singula, vt planè bonus sit censendus: nempe si agat cõsilio adhibito, eorúmque causa quæ agãtur. Ac consilio quidem agendi, virtus rectum afficit, quod autem illius causa agi solet, hoc iam in virtute non est, sed in alia vi, & facultate positum. De quibus singulis attentè perquisitis differendum nobis est apertiùs. Est igitur facultas quædam, quam ingenij acumen & solertiam vocant: quæ eiusmodi est, ea vt agere possit & adipisci, quæ ad propositum scopum pertinent. Ac si scopus quidem honestus est, laudanda: sin malus, calliditas versutiáque est nominanda. Itaque prudentes, eosdem cautos, callidos, versutósque dicimus. Neque verò hæc vis idem valet quod prudentia, tametsi sine illa vi esse nullo modo possit. Habitus autem huic quasi oculo animi innascitur, non sine virtute, vt diximus: ídque hinc perspici potest, quod rerum, quæ sub actio-

nem cadunt, principium, ratiocinationes continent: talem ſcilicet finem, & id quod eſt optimum, quale id cunque ſit (ſit enim verbi cauſa quod occurrerit) talis autem finis, niſi ei qui ſit virtute præditus, apparet nemini. Peruertit enim iudicium vitioſitas: principiorúmque inducit errorem eorũ vnde actiones & officia proficiſcuntur. Ex quo perſpicuum eſt, non poſſe quemquam prudentem eſſe, qui bonus non ſit.

Cap. 13. Quocirca hîc rurſum de virute nobis conſideradum eſt. Quandoquidem quam habet rationem prudentia ad ingenij acumen & ſolertiam, cui ſimilis eſt, non eadem: habet eandem vera virtus & quæ propriè ſic dicitur ad eam virtutem quæ innata eſt nobis. Omnibus enim à natura videntur quodã modo tributi cuiuſque generis mores. Natura enim & iuſti, & temperantes, & fortes gignimur: reliquarúmque virtutũ principia & ſemina, ſimul atque in lucem æditi ſumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud quoddam genus quærimus, quo quis propriè bonus eſſe dicitur: & quæ ex eo genere ſunt, aliter ineſſe. Nam & pueris & belluis à natura tributi ſunt habitus, qui ſine intelligentia & ratione obeſſe videntur. Veruntamen eatenus valere aſpectu videntur, quòd quemadmodum robuſto corpori contingit, vt ſi moueatur abſque oculorum ſenſu, grauiter offendat hoc ipſo, quod caret aſpectu: ſic res hîc ſe habet. Quòd ſi intelligentiæ ſplendor acceſſerit, iam agendo magnopere excellit: habitúſque prioris illius ſimilitudinem referens, tum deniq; virtutis nomen propriè, veréque obtinebit. Quocirca quemadmodum duæ ſunt ſpecies quæ inſunt in ea animi parte, in qua ſedes eſt opinionis, ſolertia & prudentia: ſic duæ ſunt in ea quæ ſedes eſt morum, virtus inge-

nita, & vera virtus: quarum quæ propriè virtus vocatur, esse sine prudentia nullo modo potest. Itaq; omnes virtutes prudentias appellant. In quo Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. Nam quòd virtutes omnes prudentias putauit esse, errauit: quòd autem eas non sine prudentia esse censuit, præclarè dixit. Quòd ex eo velut signo intelligi potest, quia nunc omnes qui virtutem definiunt, cùm habitum eam esse dixerunt, & in quibus cernatur, tum adiungunt, qui rectæ rationi sit consentaneus. Atqui ea demum recta ratio est, quæ prudentiæ congruit. Ergo hoc omnes quodammodo diuinare & augurari videntur, habitum eum virtutem esse qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua facienda mutatio est. Neque enim solùm virtus est habitus, qui secundum rectam rationem sit, sed qui est cum recta ratione. Recta autem in huiusmodi rebus ratio prudentia est. Socrates ergo virtutes omnes, rationes esse putabat: vt qui omnes scientias esse affirmaret. Nos eas non rationes, sed cum ratione esse dicimus. Perspicuum igitur est, ex iis quæ dicta sunt, nec quenquam verè ac propriè probum hominem esse posse absque prudentia, nec quemquam prudentem absque virtute morali. Sed hinc etiam dilui ac dissolui potest ratio, quam quis adferre disputando possit, dicens seiungi ac separari virtutes posse. Neque enim idem est ad omnes accipiendas aptissimus: quare hanc iam, illam nondum erit assecutus. Nam in iis quidem virtutibus quæ naturales sunt, hoc potest vsuuenire: in iis autem, ex quibus verè ac simpliciter vir bonus nominatur, non potest. Etenim si prudentia vna adsit, iam continuò vnà cum ea omnes aderunt. Illud quoque planum est, etiam si in actione non cerneretur,

ad agendúmque non adhiberetur, eam tamen desiderandam esse hoc ipso, quòd partis animi virtus est: & quod sine prudentia atque virtute propositum rectum esse non possit. Nam & hæc vt finem, & illa vt ea quæ ad finem spectãt, agamus, efficit. Nec verò imperium habet in sapientiam, nec partis est melioris: quemadmodũ nec medicina sanitati dominatur. Non enim ea vtitur quidem, sed vt in ciuitate adsit, prouidet. Ita illius causa imperat, non illi. Iam simile hoc est, vt si quis ciuilem scientiam imperare dicat diis, quòd de iis præcipiat omnibus, quę ad Rempublicã pertinẽt.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber VII.

ARGVMENTVM.

HOC libro dicendum est primùm de heroica virtute, deinde de continentia, tum de voluptate. Heroica virtus est diuina virtus, omnes humanas virtutes perfectione ac dignitate superans, hac qui sunt præditi heroas, & diuinos & deo simillimos appellamus: vtpote, qui non tam ex mortali quàm ex deo sunt prognati. Heroica virtus non differt ab humanis virtutibus præterquam sola excellentia. Quamobrem tot sunt species heroicarum virtutum, quot sunt humanarum. Est enim heroica fortitudo, temperantia, castitas, iustitia, sapientia. Heroici viri apud Homerum sunt Hector & Achilles, apud Christianos quàmplurimi quos in litaniis veneramur, de quibus dictum est, Ego dixi dii estis, & filij excelsi omnes. Huic optimæ virtuti vitium pessimum aduersatur, quod belluina feritas & immanitas nominatur. Feritas namque est vitiũ immane, omnia vitia humana turpitudinis magnitudine superans. Hoc progignitur ex malitia, ex viuendi inter barbaros consuetudine, ex morbo, ex naturali corporis constitutione. Quorum morũm primus conuenit ei qui est omnium improbissimorum improbissimus, qualis fuisse dicitur Nero, & illi quos D. Paulus ait fuisse traditos in reprobũ sensũ. 2. Continentia est affectio qua quis rationi parens delectationes tactus, & gustatus, quæ in eo vehementes existunt, superat, à quibus plerique superantur. Differt à temperante. Siquidem temperans ita voluptatum motus edomuit, vt quasi nullos aut leues persentiat. Continens incitatos voluptatum motus experitur, quos tamen ratione vincit. Constans est qui tactus superat dolores, à quibus non pauci vincũtur. Incontinens est, qui quidem tactus & gustus voluptatibus resistit, sed tamen ab iis superatur, quas plerique superant. Mollis qui à tactus doloribus vincitur, quas plerique vincunt. Incontinens distinguitur ab intemperante, quoniam ille resistit voluptatibus, à quibus tamen vincitur: hic autem eas vltro & cum electione con-

ſectatur. 3. Aliis de voluptate opinionibus confirmatis, & aliis improbatis declarat duplices voluptates animi, quæ ex actionibus honeſtis proficiſcuntur, quæque ſunt adiunctæ fœlicitati. Corporis, quæ ſi honeſtæ ſunt cadunt etiam in fœlicem virum. Nulla autem res eadem nos ſemper delectat: nam quoniam ex animo & corpore ſumus compoſiti, id quo oblectatur animus, plerumque eſt corpori moleſtum: & contrà id quod iucundum corpori, eſt moleſtum animo. Quando animus & corpus æquè delectãtur aliqua re, illud ferè accidit, vt dum agitur, neque iucunda ſit neque moleſta. Quòd ſi quis ſit natura ſimplici donatus, ſemper ex actione ſua honeſta iucundiſſimam perſentit voluptatem. Vt deus opt. max. dum in ſeipſum conuertitur, ſeque ipſum intelligit ac contemplatur.

HIS *expoſitis, alius faciamus dicendi initium. Eorum quæ in moribus fugienda ſunt, tria eſſe genera, vitioſitatem, impotentiã, & feritatem: quorum perſpicuum eſt, quæ ſint duorum contraria: alterum enim virtutem, alterum vocamus continentiam. Immanitati autem ac feritati licet eam virtutem ponere contrariam, maxime quæ ſupra nos eſt: quæ eadem heroica ac diuina virtus dicitur: vt Homerus Priamum de Hectore loquentem inducit, quoniam excellenti virtute eſſet.* Cap. 1.

Non hic mortali eſt, ſed diuûm ſemine natus.

Itaque ſi, vt aiunt, ex hominibus propter excellentiam præſtantiamque virtutis, efficiuntur dij, profectò ea potiſſimum erit animi affectio quæ feritati contraria eſt. Etenim vt beſtiarum nullum vitium eſt, nullaque virtus, ſic nec dei: ſed in hoc quippiam virtute præſtabilius, illarum aliud quoddam genus à vitio. Et quoniam rarò contingit, vt aliquis homo ſit diuinus, quemadmodum Lacones ſolent appellare hominem diuinum eum, cuius excellentem virtutem admiratur: ſic in ſpecie humana rarò aliquis ſumma quadam feritate præditus cernitur. Sed id maximè inter Barbaros

existit: in nonnullis etiam ex morbis & membrorum debilitationibus oritur. Eos etiam homines qui alios vitiis flagitiisque superant, hac infamia notamus. Sed de hac quidem animi affectione postea mentionem aliquam faciemus: de vitiositate suprà diximus. hic locus postulat, vt de incontinentia & mollitie & luxu dicamus: itémque de continentia & constantia. Neque enim de iis vt de habitibus, qui idem sint quod virtus atque vitium: neque vt de genere differentibus existimare debemus. Verùm oportet, quemadmodum in aliis facimus, ita hîc primùm adferre ea quæ iis habitibus conuenire perspiciuntur, & in vtramque partem disputare, tum deinde ad docendum venire: ea præsertim omnia quæ de iis animi affectibus probabilia feruntur: aut certè plurima, & quæ præcipua sunt. Nam si ea dissoluentur quæ difficultatem habent, & relinquantur probabilia, satis erit à nobis explicatum. Ac illud quidem primùm videtur, continentiam & constantiam in bonis esse & laudabilibus, impotentiam & mollitiem in malis & vituperandis. Tum eundem esse continentem & eum qui permanet in sententia: incontinentem & eum qui desistat à sententia & rationis iudicio. Et impotens quæ mala sunt, sciens mala esse, agit tamen victus perturbatione. At continens, quoniam malas esse cupiditates intelligit, eas ratione ductus non sequitur. Et temperantem quidem, continentem & constantem appellant: talem autem hominem alij temperantem omnem esse aiunt, alij negant. Itémque intemperantem pro incontinenti & incontinentem confusè ponunt pro intemperanti: Alij eos aiunt esse inter se diuersos. Pru-

dentem verò interdum negant impotentem effici posse, interdum eos qui sint prudentes & solertes, acutíve homines, impotentes putant. Præterea dicuntur & iræ impotentes & honoris, & lucri. Atque hæc quidem sunt quæ feruntur, hominúmque sermone de his dici solent.

Sed hoc quærat aliquis, quo modo rectè quis sentiens, ab animi libidine vincatur, & incontinenter viuat? Scienti quidem id accidere posse negant nonnulli. Absurdum nanque sit Socratis sententia, cùm in aliquo est scientia, aliud quiddam vincere ac trahere eum quasi mancipium. Socrates enim nullam esse impotentiam, omnino cum ratione pugnans, ostendere conabatur. Neminem enim putabat, qui rectè existimaret, contra id quod optimum iudicasset, quicquam esse gesturum: sed per ignorantiam, omnem facere, qui ita faceret. Atque ea quidem quæ perspicua sunt, hæc in controuersiam reuocat oratio: quærendúmque nobis est, si hæc animi perturbatio ab ignoratione nascatur, quis eius ignorationis sit modus. Nam illud quidem planum est, hominem impotentem non putare quę agat esse agenda, priusquam sit in perturbatione. Sunt verò nonnulli qui hæc partim concedant, partim non concedant. Nam & nihil esse scientia firmius fatentur: & neminem facere contra id quod melius esse opinatur, non fatentur. Ob eámque causam impotentem hominem aiunt non scientia quidem, sed opinione præditum, vinci à voluptatibus. Atqui si opinio quidem insit, ac non scientia: nec firma & vehemens existimatio sit quæ obsistat, sed leuis & infirma, vt iis contingit qui ambigunt, distrahuntúrque variis sententiis, profectò venia danda est, si Cap. 2.

aduerſus vehementes cupiditates in tali ſententia non permaneat. At improbitati non eſt ignoſcendum, neque vlli eorum quæ vituperanda ſunt. An prudentia eſt quæ obſiſtit, cùm ſit potentiſſima? At hoc abſurdum eſt. Sic enim vnus & idem ſimul prudens & incõtinens eſt futurus. Atqui nemo dicat, prudentis eſſe ſua ſponte agere quæ ſint flagitioſiſſima. Præterea ſuprà docuimus, qui prudens ſit, eum, quoniam in extremis, hoc ex ſingulis rebus cerneretur, ad agendum eſſe paratum: & cæteris virtutibus omnibus inſtructum ac ornatum eſſe. Iam verò, ſi in eo continens ſit poſitus, quòd cupiditatibus agitetur & vehementibus & malis: profectò temperatus nemo futurus eſt continens, neque continens vllus moderatus. Neque enim cupiditates vehementes, neque malæ ſolent exiſtere in temperante. Atqui ita rem habere oportet. Etenim ſi bonæ atque honeſtæ ſint cupiditates, vitioſum neceſſe eſt eſſe eum habitum, qui impedimento ſit, quo minùs eas ſequamur. Ita non eſſet in bonis omnis continentia. Quòd ſi infirmæ ſint, nec improbæ, nihil in eo ſplendidum ac glorioſum erit: ſin improbæ & imbecillæ, nihil magna laude dignum. Iam ſi nos vt in omni opinione perſiſtamus, impellit continentia, mala ſit aliqua continentia neceſſe eſt: veluti ſi in falſa opinione nos retineat. Et ſi de omni opinione impotentia deducat, aliqua bona ſit futura incontinentia: qualis eſt illa Neoptolemi Sophoclei, in Philoctete: Eſt enim iure laudandus, quòd iis minimè ſteterit, quæ Vlyſſes ei perſuaſerat, quia illi graue eſſet mentiri. Præterea Sophiſtarum ratio fallax ancipitem curam adfert cogitandi. Nam quia volunt ea potiſſimum ſuis reprehenſionibus efficere, quæ ſint præter

communem hominum opinionem, quò videantur cùm id assecuti fuerint, argutiores, quæ conficitur ratiocinatio, dubitationem adfert. Victa est enim mens quodam modo cùm non vult illa quidem consistere, quia minùs probet quòd sit conclusum: sed tamen progredi longius non potest hoc ipso, quòd rationẽ nequeat dissoluere. Porrò autem potest quadam ratione accidere, vt imprudentia cum impotentia coniuncta, virtus sit. Contrà enim facit ac sentit propter impotentiam: Per imperitiam autem & imprudentiam existimat, quæ bona sunt, mala esse, & nec agenda esse. Quare quæ bona sunt, faciet, non quæ mala. Præterea qui agit & persequitur ea quæ voluptatẽ adferũt consultò, & hoc ipso, quòd sibi ita persuasit, melior videatur eo qui non de industria, sed ob impotentiam id faciat, quo facilius curari potest, si animum tantum contrà inducat. At verò impotens is est, in quem quadrare posse videtur id prouerbium,

Cùm præfocat guttur aqua, quid bibere attinet?

Etenim si persuasione animi ea faceret quæ facit, profectò statim dissuasus à sententia desisteret. Nunc absque vlla persuasione, nihilominus ita agit. Denique si in rebus omnibus versatur continẽtia & incontinentia, quis tandẽ est simpliciter impotens, cùm præsertim nemo omni genere impotentiæ sit cõstrictus. Atqui nõnullos absolutè, ac simpliciter impotentes vocamus. Atque ea quidẽ quæ hoc loco dubitationem adferunt, talia sunt. Quorum alia tollẽda sunt, alia relinquenda. Dubitationis enim dissolutio, inuẽtio est.

Ac primùm quidem illud videndum est, vtrùm scientiam habeant impotentes, nécne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & conti- Cap. 3.

nens ponendus ſit: vtrum, inquam, in omni voluptate & dolore, an in certis quibuſdam. Et continentes & conſtantes, vtrùm iidem ſint, ánne diuerſi? Itémque de cæteris quæ ſunt huic diſputationi coniuncta. Exordium autem hinc capiat diſputatio, vtrum continens homo & impotens ex iis ſtatuantur diuerſi, in quibus verſantur, an ex eo, quemadmodum in iis ſpectentur. Hoc dico, vtrùm impotens homo ex eo, ſolùm, quòd in his vel illis cernatur, intelligatur impotens, nécne: ſed potiùs ex eo quod ſic in iis verſetur: an ne hoc quidem ſed potiùs ex vtroque. Deinde quærendum eſt, vtrùm in omnibus continentia & incontinentia nécne verſentur. Neque enim cernitur in omnibus iis quæ abſolutè eſt impotens, ſed in quibus intemperans. non quòd in iis ſimpliciter & quomodocunque verſatur (eſſet enim idem intemperantia quod impotentia) ſed quòd certo quodam modo ſit affectus. Nam intemperãs cõſulto trahitur, quòd ſemper præſentem voluptatem putet ſequi oportere. Impotens non putat, cùm interim perſequatur. Nam quòd aiunt quidam, veram quidem eſſe opinionem, ſed non ſcientiam, præter quàm agunt impotentes, id profectò ad rationem nihil intereſt. Sunt enim quidem eorum qui ſunt in opinione, qui non pendent animi, ſed certò ſe rem ſcire exiſtimant. Ita ſi ij qui ſunt in opinione potiùs, quàm quirẽ ſciunt, contrà ac ſentiunt, faciunt propter leuem & imbecillam aſſenſionem, nihil inter ſcientiam intererit & opinionem. Nonnulli enim ſunt qui non minùs habent fidei his quæ opinantur, quàm alij iis quæ ſciunt, id quod Heraclitus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid ſcire dicimus, (nam & is in quo ſcientia eſt, nec ea vtitur: & is qui vti-

tur, ſcire dicuntur) permultum intereſt, íſne qui præditus eſt ſcientia, nec contemplatur & conſiderat, ea quę non ſunt facienda faciat: an is qui præditus eſt, atque contemplatur & conſiderat. Hoc enim abſurdum videatur, illud non item: nempe ſi agat tum, cùm vſum non exerit ſcientia, & cùm non conſiderat. Iam verò cùm ſint propoſitionum genera, nihil prohibet, eum, qui vtrumque genus teneat, contrà ac ſciat, facere, ſi ea vtatur quæ eſt de toto genere, non ea quæ de parte enunciat: quæ enim ſub actionem cadunt, in rebus ſingulis numerantur. Atqùe etiam eius quod vniuerſum ac generale eſt, ſunt quædam differentiæ: nam aliud in ſeipſo vertitur, aliud in rebus. Veluti omni homini ſicca prodeſſe, &, hunc eſſe hominem: vel ſiccum eſſe hoc, vel illud. Verùm taléne hoc ſit, aut non habet ſcientiam, aut ea vſum non exerit. Tanta igitur ex iis generibus exiſtet diſſimilitudo & differentia, vt impotentem ſic ſcire non ſit abſurdum, alio modo admirabile. Præterea ſcientiam habere in hominibus, ſuas habet quaſdam differentias, ab iis etiam diuerſas, quas modò commemoraui. Nam ex eo, quòd tenetur animo comprenſa, vſus autem eis non adhibetur, adeò diſſimilem habitum cernimus, vt & habere quodammodo, & quodam modo non habere videatur: vt videre eſt in dormientibus, furioſis & violentis. Atqui eodem modo, quo illi, affecti omnes ſunt qui in aliqua ſunt animi perturbatione. Nam & ab ira, & à Veneris cupiditate, & à quibuſdam eius generis nõ ſolùm animi perturbantur, ſed etiam corpora: nonnulli etiam ad inſaniam adiguntur. Perſpicuum igitur eſt, ita vt illi ſunt, affectos eſſe impotentes. Nec verò verba ſententiáſque proferre quæ ſint

propriæ ſententiæ, ſatis habet argumenti, quemquã conuenienter ſcientiæ agere, & vſum ſcientiæ adhibere. Nam & qui illis perturbationibus æſtuant, demonſtrationes, & carmina Empedoclis proferunt: & qui primùm diſcunt, orationes illi quidem connectunt, ſed non intelligunt. Debent enim hæc animo penitus inſidere: quod vt fiat, tempore opus eſt. Quocirca qualis hiſtrionem, talis iudicanda eſt impotentium oratio. Iam verò hoc etiam modo ex natura cauſam intueri licet, quòd cùm opinionũ aliæ in vniuerſis rebus, aliæ in ſingulis, quarum ſenſus dominus eſt, cernantur: ſi ex iis fiat vna neceſſe eſt in hoc quidem genere animum, id, quod ex illis concluditur, decernere & affirmare: in rebus verò quæ affectioni ſubiectæ ſunt, ſtatim ſe applicare ad faciendum. Vt ſi quod dulce eſt, omne guſtandum: hoc autem dulce eſt, quod ſit vna quædam rerum ſingularum: neceſſe eſt eum ſimul agere qui poſſit, nec prohibeatur. Cùm ergo ineſt generis vniuerſi opinio quæ guſtare vetat: alia autem dulcia eſſe ſuauia omnia: tum verò hoc dulce eſſe: profectò hæc actum exerit, quæ tum fortè erat cupiditas. Ergo illa hoc fugiendum monet, cupiditas contrà ad ſe rapit: vt quæ poteſt omnes animi partes commouere. Quo fit vt à ratione quodam modo & opinione naſcatur incontinentia: non ea quidem per ſe contraria, ſed ex accidente. Non enim rectæ rationi opinio contraria eſt, ſed cupiditas. Quocirca non ſunt belluæ impotentes, propterea quòd rerum vniuerſarum non habent comprehenſionem: ſed rerum modò ſingularum viſis & recordatione mouentur. Quemadmodum autem deleta ignoratione ad ſcientiam reuocatur impotens, eadem ratio eſt & ebrioſo-

rum & dormientium communis, non huius perturbationis propria: quæ ab iis peterda est, qui naturas rerum inuestigant. Quoniam autem extrema enunciatio est eius quod sub sensum cadit opinio, actionúmque domina est, eam aut non habet is qui in perturbatione est, aut sic certè eam habet, vt sic habere non sit scire, sed more vinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniam non sunt de toto genere extremę enũciationes, neque sub scientiam eque cadunt vt vniuersę: illud profectò quod Socrates querebat, contingere non immeritò videtur. Neque enim tum cùm adest, quæ verè ac propriè scientia dicitur, animi perturbatio nascitur, aut ea à perturbatione conuellitur ac distrahitur, sed cùm ea adest quæ sensu percipitur. Ac hominem quidem scientem ac non scientem incõtinenter viuere, quóque modo quis in scientia possit esse impotens, sit dictum satis.

Deinceps dicendum est, vtrùm sit aliquis simpliciter impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum si est aliquis, qualibus in rebus versetur. Illud igitur perspicuum est, continentes & constantes, itémque incontinentes & molles homines in voluptatibus doloribúsque versari. Eorum autem quæ voluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia propter se sunt illa quidem expetenda, sed in iis perfruẽdis modus excedi potest. Necessaria sunt quæ ad corpus pertinent: quo ex genere sunt ea omnia quæ ad victum, & quæ ad vsum venereorum referuntur: & huius generis cætera ad corpus pertinentia, in quibus temperantiam & intemperantiam locauimus. Alia non sunt illa quidem necessaria, sed per se expetenda: vt victoria, honor, opes, & quæ bona sunt & iucunda eiusdem generis. Ac eos quidem Cap. 4.

qui in iis perfruendis contra rectæ rationis, quæ ineſt in ipſis, præſcriptum, modum ſuperant, non ſimpliciter impotentes vocamus, ſed cum adiunctione pecuniarũ, quæſtus, gloriæ, & animi impotentes: ſimpliciter impotentes nunquam: quaſi ſint ab illis diuerſi, & ex ſimilitudine ita nominentur. Qualis fuit ἀνήρωπος, nomine, qui ludis Olympicis victor fuit: in quo à propria ratione paulum admodum differebat communis ἀνθρώπου ratio: ſed tamen diuerſa erat. Illud verò ita ſe habere, vt dixi, hinc perſpici poteſt, quòd impotentia vituperatur, non vt peccatum tantùm, ſed vt vitium quoddã; idque aut ſimpliciter, aut quadam ex parte: quod illorum contingit nemini. Eorum autem qui ſe corporis voluptatibus perfruendis dedunt, iis in quibus temperantem & intemperantem verſari dicimus, qui non conſilio ac de induſtria, ſed præter inſtitutum ſuſceptúmque conſilium immoderatas voluptates ſequitur, doloréſque nimios fugit, vt famis, ſitis, caloris & frigoris, eorúmque omnium quæ in tactu & guſtu conſiſtunt, is non cum adiunctione, vt cùm impotentem iræ dicimus, ſed abſolutè impotens nominatur: Quod ex eo velut ſigno intelligi poteſt, quia in his eiſdem intemperantes dicuntur, in illis nequaquam. Ob eamque cauſam in eodem impotentem & intemperantem, continentémque & temperatum ponimus: illorum verò neminem: quòd in iiſdem quodammodo voluptatibus & doloribus cernuntur. Ac in iiſdem quidem illi verſantur, ſed non eodem modo: ſed illi conſultò hi inconſulto. Itaque potiùs intemperantem appellari licet eum qui nullo aut certè leui cupiditate incitatus, immodicas ſequitur voluptates, aut mediocres dolores fugit: quàm eum qui idem faciat, magnis

& vehementibus cupiditatibus impulsus. Quid enim ille faciat, si iuuenilis libido exarserit, & in rerum necessariarum indigentia vehemens ægritudo? sed quoniam cupiditates & voluptates quædam sunt in rebus genere ipso honestis & bonis: ex iis enim quæ delectant, quædam sunt suapte natura expetenda, alia his contraria, nonnulla media, quemadmodum suprà diuisimus: vt pecuniæ, quæstus, victoria, gloria: omnibus certè quæ sunt illius generis, & mediis: non quia eorum studio, cupiditate & amore tenentur homines, vituperantur, sed quòd certo quodem modo, hoc est, quia modum transeunt ac superant. Itaque omnes vituperantur, qui præter rationem ac modum aut vincuntur eorum aliquo, quæ suapte natura honesta sunt & bona, aut eadem sequuntur, veluti qui nimium gloriæ student, aut plus æquo sunt liberorum ac parentum studiosi (nam & hæc in bonis sunt, & qui ea studiosè colunt atque obseruant, laudantur: sed tamen in iis quoque est nimiũ quiddam, si quis, vt Niobe, vel cum diis pugnet: aut quemadmodum Satyrus ille qui φιλοπάτωρ, id est, amans patris cognominatus est, insano amore afficiatur in patrem. nimium enim insanire videbatur. Improbitas igitur in iis nulla est: propterea quòd (vt dixi) vnumquodque eorum in iis est quæ natura sunt propter se expetenda: sed eorum nimiæ ac immodicæ cupiditates, praua sunt & fugiendæ. Itemque ne impotentia quidem est in illis. Est enim non modò fugienda, sed etiam vituperanda impotentia. Verùm ob similitudinem perturbationis cum adiunctione, vnicuique nomen impotentiæ attribuunt, vt cùm malum medicum malúmque histrionem appellant, quem simpliciter malum

nunquam dicerent. Vt igitur hic malus dicitur, non quòd sit vitium vnumquodque eorum, sed quia quadam proportione est simile: sic illic etiam existimanda est in solùm continentia & impotentia, quæ in iisdem quibus temperantia & intemperantia versatur: per similitudinem autem idem illud de ira dicimus. Idcirco cùm adiunctione impotentem iræ dicimus, sicuti honoris & quæstus.

Cap. 5. *Quoniam autem aliqua sunt iucunda naturâ, quorum alia sunt simpliciter talia, alia pro animantium hominúmque genere: alia non naturâ & per se, verùm alia ex affectis morbo aliquo partibus, quædam consuetudine, nonnulla vitiosa deprauataque naturâ fiunt iucunda: licet etiam in horum singulis persimiles habitus cernere. Ac belluinos quidem dico, qualis fuit eius mulieris, quam incisis grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt solitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quosdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne vesci confirmant, alios commodare vltrò citróque liberos ad epulandum, aut quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem sunt ferinæ ac belluinæ affectiones. Aliæ ex morbis furiáque nascuntur, vt in illo qui matrem mactauit & comedit: & in eo qui conserui iecur. Aliæ habent nescio quid morbosum: aut verò consuetudine gignuntur, vt pilorum euulsiones, & erosiones vnguium, carbonum etiam esus & terræ. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Aliis enim naturâ, aliis consuetudine eueniunt, vt si qui ita assuescant, à pueris. Ac eorum quidem, quibus earum affectionum causa est naturâ, neminem impotentem solemus dicere: vt nec mulieres quòd in re venerea non incubent, sed succubent.*

Quod idem in iis est dicẽdum, qui ex consuetudine ita affecti sunt, vt qui morbo sunt correpti. Vt igitur immanitas & belluina affectio, sic singulę hę animi affectiones sunt extra vitij metas. His verò affectum aliquem, vincere aut vinci: nõ est ea simplex absolutáq; continentia aut incontinentia, sed quædam par ac similis: non secus quam si quis sit hoc eodem modo immani iracundia præditus. Is enim huius quidem perturbationis impotens dicitur, at non simpliciter impotẽs. Omnis enim perinsignis & supra modũ excellens vitiositas, amẽtia, timiditas, intemperantia & sæuitia, vel feritati vel morbo tribuenda. Qui enim naturâ est eiusmodi, vt metuat omnia, etiam si mus strepitum edat, ferina quadam timiditate timidus est habendus. Alius quidem felem per morbum timebat. Et ex iis quidem qui amantes sunt, qui à naturá sunt rationis expertes, & solo sensu viuunt, immanes quidem, belluarúmque similes habendi sunt, vt quædam gentes barbaræ hinc procul habitantes. Atqui ex morbo vt cómitiali, vel furia, morbosi. Potest autem quis interdum horum aliquo affectu solùm incitari, neque vincetur. Vt si Phalaris pueri aut ad vorandũ, aut ad nefandã venerem cupidus, se coërceat & contineat. Fieri etiam potest, vt quis vincatur à perturbatione, non solùm sit in ea. Quemadmodum igitur improbitas ea quæ non excedit naturam humanam, simpliciter improbitas dicitur: alia cum adiunctione, ferina aut morbosa improbitas dicitur, non simpliciter improbitas: sic perspicuum est, impotentiam esse aliam belluinam, aliam morbosam: simpliciter autem ita dici eam solam quæ humanæ intemperantiæ congruit.

Illud ergo iam quidem perspicuum est, continentiam Cap. 6.

& impotentiam in iis tantùm versari, in quibus temperantia sit & intemperantia: aliúdque earum esse genus in aliis rebus, quod per translationem non absolutè dicatur. Nunc ostendamus iræ, quàm cupiditatum minùs turpem esse impotentiam. Ira enim parêre illa quidem videtur quodammodo rationi, sed non attentè eam audit more ministrorum præcelerum, qui antequam omnia quæ iubentur audierint, abeunt; deinde in officio præstando peccant: & ritu canum qui priusquam considerarint, sítne amicus qui pulsauit, allatrant. Sic ira feruore ac repentino naturæ motu incitata, audit illa quidem rationem, sed mandato non planè intellecto, ad vltionem se conuertit. Cùm enim ratio vel visio contumeliam aut contemptum subesse declarauit, hæc tanquam sit collectum ratiocinatione huic tali bellum esse referendum, repentè excandescit. At verò cupiditas, si tantùm ratio vel sensus dixerit hoc vel illud esse suaue, inflammata rapitur ad id perfruendum. Ita quodam modo sequitur rationem ira, cupiditas minimè. Est igitur turpior cupiditas: quandoquidem impotens, animi quodam modo à ratione vincitur: alius non à ratione, sed à cupiditate. Iam verò ei potius ignoscendum est, qui appetitiones sequitur naturales, quandoquidem hac ratione ignoscitur etiam cupiditatibus, quæ omnibus communes sunt, & quatenus sunt communes. At iracundia & acerbitas magis naturalis est, quàm cupiditates eæ quæ in exuperatione cernuntur, & quæ sunt minùs necessariæ. Vt ille qui, quòd patrem suum verberaret, hanc in defensione sua rationem attulit: hunc, suum: & illum, superiorem verberasse: productóque filio, hic etiam, inquit, vbi

adoleuerit, me verberabit: est enim hoc nobis gentile & hæreditarium. Et ille, qui cum à filio traheretur, eum iussit ad fores consistere: à se enim ad eum locum patrem esse tractum. Præterea quo quisque maiore fraude & ex insidiis agit, eò iustior est. Iracundus autem non est insidiosus, nec insidiosa iracundia, sed aperta. At cupiditas est insidiatrix, iuxta id quod de Venere fertur. Cyprigenam enim insidiosam vocat Homerus, baltheúmque ei tribuit, in quo doli essent.

Qua fraude omnes vel prudentes decipiuntur.

Itaque si iniustior est, & turpior erit hæc impotentia, quàm quæ in ira cernitur: atque illa ipsa est quæ simpliciter impotentia vocatur, & quodam modo malitia est. Præterea nemo dolens libidini paret. At qui per iram facit, omnis dolens facit: qui verò libidini obsequitur, libenter & cum voluptate facit. Si igitur quibus rebus iustius offendimur, eæ sunt iniustiores, profectò impotentia cupiditatum erit huiusmodi. Neque enim in ira inest per libidinem facta iniuria. Ergo hoc iam perspicuum est, impotentiam cupiditatum, iræ esse impotentiâ turpiorem: in iísque voluptatibus & cupiditatibus esse continentiam & incontinentiam, quæ ad corpus pertinent. Intelligendæ autem sunt harum ipsarum differentiæ. Aliæ enim sunt, vt initio diximus, humanæ & naturales & genere & magnitudine: aliæ belluinæ: quædam ex oblæso ac debilitato principio, morbísque gignuntur: quarum in primo genere duntaxat sunt temperantia & intemperantia. Itaque nec temperantes belluas dicimus, nec intemperantes, nisi per metaphoram: etiam si aliud animantium genus alij præstet pe-

tulantia, facilitate, & voracitate: Neque enim in belluis est vllum agendi consilium, aut vlla ratio, sed de naturæ statu dimotæ sunt, haud secus quàm homines furiosi. Minus autem mala est feritas, quàm malitia, sed terribilior tamen. Neque enim in illis quod est optimum, deprauatum ac corruptum est, vt in homine, sed ab eo discessum est, adeóque iam non inest. Perinde igitur est, ac si inanimum cum animante conferas, vtrùm sit peius. Semper enim minor est prauitas eius quod principio caret, mens autem principium est. Planè igitur simile est, vt si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet: quorum vtrunque suo quodam modo vtroque peius est. Nam homo malus plura infinitis partibus mala intulerit, quàm fera.

Cap. 7. In quibus autem voluptatibus quæ ad tactum gustatúmque pertinent, ac doloribus, cupiditatibus & fugis consistere temperantiam & intemperantiam suprà exposuimus, in iis potest quispiam ita animo affectus esse, vt ab iis vincatur, quæ etiam plerique superant: potest etiam ea vincere, à quibus plerique vincantur. Horum qui in voluptatibus quidem ita animo affecti sunt, ille impotens, hic continens nominatur. In doloribus verò hic mollis & delicatus, ille constans & patiens. Sunt autem quasi medij inter hæc habitus multitudinis: quanquam magis ad vitiosos deflectere videantur. Quoniam autem voluptates aliæ sunt necessariæ, aliæ non necessariæ, & vsque ad certum quendam modum perfruendæ, exuperationes & defectiones non probandæ: quod idem de cupiditatibus & doloribus dicendum: qui immoderatas voluptates, aut immoderatè ac suprà modum persequitur, si id facit certo animi iu-

dicio ac velut de industria, propter ipsas, non propter aliud quicquam ex iis consequens, iis intemperans habendus est. Quem quoniam necesse est facti non pœnitere, idcirco est insanabilis. Nam qui nulla ducuntur pœnitentia, insanabiles sunt. Qui autem deficit à modo perfruendæ voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius est, temperans nominatur. Eadem ratio est eius qui dolores corporis fugit, non quia vincitur, sed certo animi iudicio & consulto. Eorum autem qui non consilio ducuntur, & certo agendi proposito, alius voluptate rapitur, alius fuga molestiæ, quæ inest in cupiditate. Ita sunt inter se diuersi. Sed nemo est cui non multo deterior videatur, qui nulla aut leui cupiditate impulsus, turpe aliquid faciat, quàm qui vehementi: & qui nulla ira incitatus pulset aliquem, quàm qui idem iratus faceret. Quid enim facturus fuisse videatur, si fuisset in perturbatione? Quapropter peior est impotente intemperans. Eorum verò, quos suprà dixi, alius mollis potiùs, alius impotens appellatur. Contrarius autem est & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patientia est in resistendo, continentia in vincendo. Aliud autem est resistere, aliud vincere: vt aliud non vinci, aliud vincere. Quare optabilior est continentia, quàm constantia. Qui autem animo deficit in iis rebus, quibus plerique & obsistere possunt, & obsistunt, is mollis & delicatus habendus est: (deliciæ enim quædam animi mollicies est) vt si quis vestem trahat, ne quam in ea tollenda suscipiat molestiam. Et qui imitatur ac fingit ægrum, non se miserum esse putat, cùm sit misero similis. Similis est ratio continentiæ & inconti-

nentiæ. Neque enim mirum sit aliquem esse, qui à vehementibus & pręmagnis voluptatibus, doloribúsque vincatur: quinetiam venia danda est, si quis obsistens vincatur, vt Theodectæ Philoctetes ictus à vipera: vel Carcini Cercyon in Alope: & vt homines qui tenere risum conati, vniuersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis iis succumbat, quibus plerique possunt obsistere, id denique sit mirum, præsertim si neque natura totius generis, neque morbo impeditus non possit obsistere. Qualis est in Scytharum regibus mollities, propter genus: & qualis est mulierum ad viros differentia. Videtur autem etiam is qui ad ludum propensior est, intemperans esse: quem tamen verius est mollem esse. Ludus enim remissio ac relaxatio est, siquidem requies. Ex eorum autem numero qui in hoc modum superant, est παιδιάδης, hoc est ludibundus. Porrò autem impotentia alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alij enim postquam consultarunt, non seruant tamen, neque tenent id quod statuerant, victi à perturbatione. Alij quia nullum inierunt consilium, à perturbatione rapiuntur. Nonnulli enim sunt qui quemadmodum qui se priùs ad titillationem confirmarunt, non titillantur sic cùm præsenserunt ac præuiderunt, excitarúntque se ac rationem, nunquam à perturbatione vincuntur, siue suaue ac iucundum sit, quod obiicitur, siue asperum ac molestum. Maximè autem, acutorum & atra bili hominum est temerata & præceps impotentia: quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehementiam, rationem non expectant, hoc ipso quòd visionem & speciem obiectam animo facilè sequantur.

Quoniam autem factorum suorum, vt dixi, non pœnitet intemperantem: quippe qui permaneat in proposito susceptóque consilio: impotentem verò quodam modo pœnitet, idcirco non ita est, vt quærendo disputauimus: sed contrà, hic sanabilis est, ille insanabilis. Similis enim est improbitas morbis intercuti & tabi, impotentia morbis comitialibus: nam illa est assidua, hæc non assidua, est malitia. Omninóque ex alio genere est impotentia; ex alio vitium. Vitium enim omne suæ culpæ ignarum est, non est ignara impotentia. Atque horum ipsorum meliores ij sunt qui præcipites habent mentis impetus, quàm ij in quibus est ratio, neque in ea permanent. Hi enim à minore perturbatione vincuntur, & non inconsultò, vt illi alteri: Est enim impotens iis similis hominibus qui & citò, & pauculo vino, atque adeò pauciore, quàm plerique, inebriantur. Ac impotentiam non esse vitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspici potest, quòd illa non est cum certo agendi consilio coniuncta, vitium coniunctum est. Verumtamen actionibus similes sunt. Quale est illud Demodoci in Milesios. Milesij non sunt insipientes illi quidem, sed talia faciunt qualia insipientes. Et impotentes, non sunt iniusti, faciunt tamen quæ iniusto sunt. Quoniam autem hic eiusmodi est, qui, tametsi non sibi ita persuasit, immoderatas quasdam, & præter rectam rationem corporis voluptates persequatur, ille autem ita animum induxit, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facilè desistet de sententia, hic non facilè. Nam & virtus agendi principium conseruat, & vitium labefactat atque peruertit. In actionibus autem ipse finis principium Cap. 8.

est, vt in mathematicis, hypotheses. Neque igitur illic principia adhibita ad docendũ ratione probantur, neque hîc: sed virtus vel quæ incita est naturâ, vel amore profecta, bene sentiendi de principio auctor est. Ergo temperans huiusmodi est: cui contrarius est intemperans. Est verò etiam aliquis qui propter perturbationem à recta ratione desiscit: quem vt ne agat ex rationis rectæ præscriptione, impellit perturbatio, eadem tamen non adeò superat, vt ei certum sit ac destinatum, eius generis voluptates effusè sequi oportere. Hic impotens est. Qui melior est intemperante: nec planè improbus. Saluum enim in eo & integrum est principium, quo nihil in nobis est præstantius. Huic autem contrarius est continens, qui permanet in sententia, à qua eum nulla potest dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum, hunc bonum habitum esse, illum malum.

Cap. 9. *Vtrùm ergo continens est qui in quauis ratione permanet & in quolibet proposito, an is demum qui in recto & honesto? Et impotens vtrum is qui non in qualibet ratione & proposito permaneat, an is demum qui in falsa ratione & non recto consilio, vt initio à nobis quæsitum est? An per aliud & ex accidente in quauis, per se autem in vera ratione & recto cònsilio ille permanet, hic non permanet. Si quis enim hoc propter illud expetit, aut sequitur, per se quidem hoc persequitur & expetit, ex accidente illud superius. Simpliciter autem & absolutè dicimus esse id quod est propter se. Ita in qualibet hic sententia permanet quodammodo, ille ab eadem abducitur, at simpliciter in vera. Sunt autem nonnulli qui in sententia permanent, quos pertinaces appellant, quales sunt ij qui desistunt ægrè à sententia*

nec facilè dissuaderi possunt. Hi simile quidem habent continenti, vt prodigus liberali, audax forti, sed in multis ab eo diuersi sunt. Nam continens perturbatione & cupiditate non mutat sententiam: cùm alioqui, si ita res ferat, facilè desistat à sententia. Illi verò ne ratione quidem oblata non mutant sententiam: cùm alioqui se vltrò cupiditatibus offerant plerique, & inflammati voluptate rapiantur. Pertinaces autem sunt ij qui appellantur ἰδιογνώμονες, id est, qui suas quasdem habent sibi opiniones ac sententias, & indocti, & agrestes. Ac illi quidem ἰδιογνώμονες, huiusmodi existunt voluptate & molestia inducti. Voluptatem enim ex victoria percipiunt, si non dimoueantur de sententia: & molestè ferunt, si sua quasi decreta tollantur & infirmentur. Quare sunt illi quidem incontinenti, quàm continenti similiores. Sunt etiam qui non stant in eo quod statuerunt, neque id tamen per impotentiam, vt in Philoctete Sophoclis Neptolemus, qui propter voluptatem quidem, sed eam honestam, non permansit in sententia. Nam verum dicere, illi honestum erat: ad mentiendum autem erat ab Vlysse inductus ac persuasus. Neque enim qui voluptatis causa aliquid agunt, omnes continuò vel intemperantes, vel improbi, vel impotentes sunt habendi, sed qui turpi voluptate ducuntur. Quoniam autem est aliquis eiusmodi, qui minus quàm oportet, corporis voluptatibus oblectetur, quíque sit eiusmodi, vt non permaneat in vera ratione: fit vt inter illum ipsum & impotentem, medium locum obtineat continens. Nam & propter maiorem, quàm oportet, voluptatis oblectationem, non seruat rationem impotens: hic verò quia minus, quàm par

sit, oblectetur. Continens verò sic suum iudicium retinet ac rationem, vt à neutro se patiatur deijci. Quòd si in bonis est continentia, ambas necesse est contrarias animi affectiones esse in malis: sicuti etiam videntur. Sed quia altera in paucis, atque rarò reperitur, idcirco vt temperentia tantùm intemperantiæ aduersari videtur, sic continentia impotentiæ. Et quoniam multa dicuntur per similitudinem, continentia quoque temperantis habitum similitudine quadam consecuta est. Vt enim continens, sic temperans eiusmodi est, qui nihil quod rationi sit contrarium, faciat, propter eas quæ ad corpus pertinent voluptates. Sed hoc interest, quòd in illo insunt, in hoc nullæ sunt prauæ cupiditates. Et quòd hic huiusmodi est, qui nulla præter rationem capiatur voluptate: capitur autem ille quidem, sed non perducitur. Similes etiam sunt inter se intemperans & impotens, cùm sint diuersi: quoniam vterque voluptates corporis sequitur: sed ille putat persequendas esse, hic non putat.

Cap. 10. *Neque verò vnus, idémque vna prudens esse potest & impotens. Nam qui prudens sit, eundem etiam moribus omni virtute ornatis & instructis esse ostendimus. Præterea non ex eo solùm prudens est, quòd sciat quid agẽdum sit, sed ex eo etiam quòd vsu rerum agendarum valeat. At impotens vsu rerum agendarum non valet, neque est ad rerum actionem idoneus. Acutum certè ac solertem hominem nihil prohibet impotentem esse. Ideóque videntur etiam nonnulli prudentes esse impotentes: propterea quòd, vt superiore libro ostendimus, inter solertiam & prudentiam ita interest. Ac sunt illi quidem finitimi,*

quòd ad rationem attinet: quòd verò ad agendi consilium, longè diuersi. Nec verò impotens ita affectus est animo, vt qui scit & contemplatur, sed vt dormientes & ebrij. Idémque sponte agit (scit enim quadammodo & quid, & cuius rei causa agat) sed minimè improbus est: probum enim est in eo agendi consilium ac propositum. Itaque est veluti semiimprobus. Neque verò est iniustus, vt qui non fraude & veluti dolo adhibito agat. Impotentium enim alij non perstant in eo quod deliberatione statutum sit. Alij qui sunt melencholici, ne deliberant quidem omnino. Similis est igitur impotens ciuitati, quæ statuit illa quidem præclarè omnia, legésque habet bonas & salutares, sed earum nulla vtitur. Id quod Anaxandrides facetè dixit,

Vult ciuitas leges, quas non seruat tamen.

Improbus autem ei, quæ seruat illa quidem leges, sed malas & perniciosas. Porrò autem in eo quòd multitudinis habitum excedit, omnis & continentia & incontinentia cernitur. Nam continens magis, incontinens minus in recta ratione perstat, quàm vires ferant plurimorum. Eorum autem impotentia faciliùs sanari potest qui atra bile tenentur, quàm eorum qui initio rectè consilio non stant in eo quod sit iudicatum. Et ij qui consuetudine, quàm qui natura impotentiam compararũt. Est enim facilius consuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cùm propterea difficilè consuetudo mutetur, quòd ad naturam proximè accedat. Id quod etiam Euenus ait,

Consuetudo quidem non fit, nisi tempore multo:
At fiet natura homini, si longius ibit.

At continentia quidem quid sit, quid impotentia, quid

constantia & mollities, quámque inter se rationem habeant hi habitus, dictum est.

Cap. 11. De voluptate autem & dolore disputare philosophi est eius, qui ciuilem scientiam profitetur. Is enim est velut magister & architectus illius finis bonorum omnium, quem intuentes alia in bonis, alia in malis simpliciter esse censemus. Iam verò cùm virtutes & vitia quæ ad mores pertinent, in voluptate ac dolore cerni posuerimus, hæc nobis de voluptate & dolore etiam necessariò suscipiẽda disputatio est. Et sanè plerique fœlicitatem cum voluptate cõiunctam esse affirmant. Itaque μακάριον, id est beatum, ἀπὸ τῦ χαίρειν nominarunt. Sunt igitur qui nullam voluptatem bonum esse censent, neque per se neque ex accidente: quòd non idem sit bonum & voluptas. Alij nonnullas in bonis numerant, multas in malis. Tertia etiam est sententia eorum qui asserunt, & si omnes in bonis sint, tamen non posse voluptatem summum bonum esse. Omnino quidem non esse bonũ voluptatem propterea dicunt, quòd voluptas omnis sit ortus quidam ad naturam pertinens, quem sensus percipit. Neque enim ex eodem genere sunt ortus & finis, ut nulla ædificatio est ipsa domus. Præterea cùm voluptates fugit temperans: tum prudens non id quod voluptatem efficit, sed indolentiam sequitur. Iam verò impedimento est voluptas, quo minus sapias: eóque magis, quo maior est ut Veneris. Qui enim in ea sit, nihil agitare mente, nihil ratione explicare, nihil cogitatione consequi posse. Præterea nulla ars est voluptatis. At omne bonum, est artis opus. Postremò voluptates & pueri persequuntur & belluæ. Sed non omnes esse in bonis alij propterea dicunt, quòd aliquæ

ſunt obſcœnæ, & quæ vt probra obiiciuntur: & quod nocent. Quædam enim eorum quæ nos voluptate afficiunt, morbos adferunt. Non eſſe autem in voluptate ſummum bonum, quòd voluptas non ſit finis, ſed ortus. Atque hæc fere ſunt quæ de voluptate afferuntur.

Ex iis verò non effici, vt voluptas ne ſit bonum, neque ſummum bonum, ex his intelligi poteſt. Primùm, quia bonum dupliciter dicitur: alterum, quod ſimpliciter ac per ſe bonum ſit: alterum, quod alicui bonum ſit: efficitur vt etiam eandem diuiſionem naturæ & habitus conſequantur. Quare etiam motiones & ortus eandem admittent diuiſionem. Et quæ malæ videntur, aliæ ſimpliciter malæ, alicui non malæ ſunt, ſed expetendæ. Quædam verò nec certo quidem, ſed aliquando & perexiguo tempore, expetendæ non item. Atque hæ non ſunt voluptates, ſed videntur omnes ſcilicet eæ quæ cum dolore coniunctæ ſunt, & medendi cauſa adhibentur: quales ſunt ægrotorum. Deinde cùm bonorum aliud actu cernatur, aliud habitu: quæ voluptates ad conſtitutionem habitus naturalis pertinent, ex accidente ſuaues ac iucundæ ſunt, non per ſe: quoniam actus in cupiditatibus ſunt deficientis non ſine moleſtia habitus atque naturæ: cùm alioqui ſint & quædam voluptates quæ dolore & cupiditate vacant, quales ſunt quæ in contemplando percipiuntur, tum cùm natura nihil deſiderat. Quod ex eo velut ſigno perſpici poteſt, quia non iiſdem rebus voluptatem parientibus delectantur homines, cùm natura expleta eſt & ſatiata, & cùm adhuc expletur. Sed cùm iam contenta eſt, iis quæ ſimpliciter ac per ſe ſunt iucunda: cùm adhuc expletur, nec con- Cap. 12.

tanta est, etiam contrariis. Etenim acidis & amaris tũ delectari solent: quorum nihil natura gratum est, nec simpliciter iucundum. Quare ne voluptates quidem. Vt enim quæ iucunda sunt, inter se affecta sunt: sic eæ etiam quæ ex illis percipiuntur voluptates. Neque verò aliud quidpiam necesse est melius esse voluptate, vt nonnulli asserunt: finem scilicet ortu esse præstantiorem. Neque enim voluptates ortus sunt, neque omnes cum ortu coniunctæ, sed actus potius & finis: nec gignendo eueniunt, sed vtendo. Neque est omnium alius finis quidam quo referantur, sed earum modo quę ad perfectionem naturę perducunt. Itaque illud non est præclarè dictum, voluptatem esse, ortum quendum quẽ sensus percipiat: sed definienda potius fuit, actum esse habitus qui secundum naturam est: & pro illo, quem sensus percipit, non impeditus. Sed ortus quidam videtur esse id quod est verè ac propriè bonum: quia actum, quẽdam ortum esse putent, cùm tamen reuera sit aliud. Quòd verò aiunt malas esse, propterea quod morbos pariant nõnullæ res quę voluptatem efficiũt, idem valet contra salubria, quorum quædam rei numariæ obsunt. Ergo hac quidem ex parte, vtraque mala sunt. Verùm ex hoc profectò non sunt mala æstimanda: quoniam cõtemplatio etiam rerum nocet interdum valetudini. Neque verò prudentiam aut vllum habitum impedit, quæ ex quoque habitu proficiscitur voluptas, sed quæ sunt alienæ. Quinetiam quæ ex discendo & contemplãdo capiuntur voluptates, hoc præstant, vt magis ac magis discamus ac contemplemur. Quod autem afferunt voluptatem nullius artis opus esse, id non immerito accidit. Neque enim vllius alterius actus ars est, sed potiùs facul-

tatis ac poteſtatis. Quanquam voluptatis videtur eſſe unguentaria & culinaria. Quod verò aiunt temperantẽ fugere voluptates: prudentémque ſequi indolentiam, non voluptatem, tum pueros & belluas voluptatem perſequi: hæc una ratione omnia diſſoluuntur. Quia enim diximus, quomodo ſimpliciter bonæ, & quomodo non bonæ ſunt omnes voluptates: has pueri ac belluæ ſequũtur: prudens autem earum indolentiam, quæ cum cupiditate & dolore ac moleſtia coniunctæ ſunt; quæ eædem ad corpus pertinent (hæ enim ſunt ex eo genere) & intemperans eas nimias, ex quibus intemperans nominatus eſt. Quapropter eas fugit temperans. Alioqui ſunt & temperantis ſuæ quædam voluptates.

At verò hoc inter omnes conſtat, dolorem malum eſſe atque fugiendum. Nam alius abſolutè malum eſt, alius quadam ex parte, nempe quia impedimento eſt. Quod autem ei contrarium eſt quod fugiendum ſit, qua fugiendum eſt atque malum, omne id bonum eſt. Eſt igitur bonum voluptas. Neque enim ita procedit refutatio, vt diſſoluebat Speuſippus: Vt maior res minori contraria eſt & pari, ita voluptatem dolori eſſe contrariam. Neque enim dicas voluptatem, idem quod malum quoddam eſſe. Nec certè quicquam prohibet: quin ſit aliqua voluptas ſummum bonum, tametſi nonnullæ numerantur in malis: vt nihil vetat aliquam ſcientiam eſſe opinionem, etiam ſi malæ ſunt & perniciosæ aliquæ. Quin potiùs ſi ab vnoquoque habitu proficiſcantur ſui quidam liberi ac minimè impediti actus, ſiue in omnium actu ſit beatitudo, ſiue in eorum aliquo, ſi modò non ſit impeditus, eum profectò neceſſe eſt maximè expeti. Atqui hoc ipſum eſt voluptas. Ita erit ſummum bonum Cap. 13.

quędam voluptas, etiam ſi multæ ſint in malis, atque adeò, ſi ita vis, in malis ſimpliciter. Ob eámque cauſam, beatam vitam, etiam iucundam & ſuauem ducunt omnes. Et voluptatem certè cum beatitudine non iniuria connectunt, & veluti in beatitudine implicant. Nullus enim actus perfectus eſt, ſi impeditus ſit. Beatitudo autem vndique perfectũ quiddam & abſolutum ponitur. Quocirca corporis bonis & externis, adeóque fortuna ipſa eget beatus, vt ne eius actiones impediri poſſint. Qui autem beatum eum dicunt, qui rota torqueatur, maximíſque opprimatur calamitatibus, dum modò vir bonus ſit: ſiue ſponte ſua, ſiue inuiti ita loquentur, nihil dicunt. Quoniam autem fortuna indiget, idcirco videtur quibuſdam εὐδαιμονία, id eſt, fœlicitas, idem eſſe quod εὐτυχία, id eſt, ſecunda fortuna. At non ita eſt, quandoquidem etiam hæc, ſi eſt immoderata & immenſa, impedimento eſt beatæ vitæ: nec iam fortaſſis proſperitatem ac ſecundam fortunam appellari æquum eſt. Eſt enim eius à beata vita modus terminúſque petendus. Quod verò omnes & belluæ & homines ſequuntur voluptatem, id quoque argumento eſt, eam eſſe ſummum bonum.

Fama etenim vana eſſe nequit, quam multa per
Turba hominum celebrat. —— [orbem

Sed quoniam eadem neque eſt, neque videtur natura optima, nec habitus optimus, idcirco non eandem omnes ſequuntur voluptatem: ſed tamẽ voluptatem omnes. Fortaſſe etiam ſequuntur omnes non quam putant, aut quem ipſi potiſſimùm probarent, ſed eandem. Eſt enim natura diuinum quiddam inſitum omnibus: ſed nominis hæreditatem ſibi vendicarunt ad corpus pertinentes voluptates,

propterea quòd ſæpiſſimè iis ſe dedunt homines, & earum omnes ſunt participes. Quoniam ergo hæ ſolæ notæ ſunt, idcirco eas ſolas eſſe putant. Illud quoque perſpicuum eſt, niſi ſit & voluptas bonum & actus, non iucundè viuere beatum. Quamobrem enim eam deſideret, ſi non ſit in bonis? Quinetiam euenire poterit, vt iucundè, & cum dolore viuat. Neque enim dolor malum eſt, nec bonum, niſi etiam voluptas. Cur ergo etiam fugiat? Neque igitur iucundior ac ſuauior ſit vita hominis virtute præditi, niſi etiam eius ſint operationes huiuſmodi.

De iis porrò voluptatibus, quæ ad corpus pertinent, iam Cap. 14.
diſſerendum eſt nobis, præſertim cùm dicamus nõnullas voluptates eſſe valde expetendas, vt quæ honeſtæ ſunt: at non quæ ad corpus pertinent, & in quibus verſatur intemperans. Quid ergo eſt, quòd his contrariis dolores mali ſunt ac moleſti? malo enim quod aduerſatur bonum eſt. An ita bonæ ſunt neceſſariæ voluptates, quia quod eſt nõ malum, bonum eſt? An ad certum vſque terminum & modum bonæ ſunt? Nam quibus in habitibus, motionibúſque tranſire modum, in eo quod melius ſit, non licet: nec in voluptate quæ in illis ineſt licet: in quibus verò licet, & in voluptate. Atqui in bonis corporis eſt aliquid nimium: ac malus ea re quiſque eſt, quia ſequitur nimias voluptates, non quia neceſſarias. Omnes enim modo quodam & epulis delectantur, & vino & Venere: ſed non omnes, vt ratio poſtulat. Contrà fit in dolore. Neque enim quod hîc nimium eſt, fugit: ſed omnino dolorem fugit quiſque: non enim contrarius eſt dolor ei quod nimium eſt, ſed ei qui quod immoderatum eſt ac nimium perſequitur. Quoniam autem non ſolùm ve-

rùm dicendum est, sed causa etiam adferenda, cur quicque falsum sit (hoc enim plurimùm confert ad fidem faciendam. Cùm enim apparuit consentaneum id, propter quod verùm esse visum est, quod minimè verùm est: tum id efficit vt vero magis assentiamur) Itaque afferenda ratio est, cur voluptates corporis magis expetendę videntur. Ac primùm quidem certè, quòd depellit atque excutit dolorem, & propter dolores nimios, voluptatem quasi medicinam quādam sequuntur, voluptatem inquam immodicam, atque omnino eam quæ ad corpus pertinet. Vehementes autem solent existere omnes quæ adhibentur curationes, ideóque expetuntur, propterea quòd ad contrarium compositæ & collatæ maiorem sui speciem adhibent. Non igitur bonum videtur esse voluptas. His duabus de causis, vt dictum est, quòd aliæ sunt actiones deprauatæ naturæ, aut ab ipso statim ortu vt belluarum: aut consuetudine, vt hominum flagitiosorum. Aliæ sunt velut medicinæ quædam, quia scilicet eorum sunt qui aliquid desiderant, quibúsque aliquid deficit, & melius est adesse, quàm gigni. Hæ verò quoniam tum existunt, cùm expletur ac perficitur naturæ desiderium, idcirco ex accidente bonæ sunt. Iam verò expetuntur ab iis qui aliis oblectari non possūt, hoc ipso quòd sunt vehementes & validæ. Itaque earum velut sitim quandam sibi ipsi conciliant & comparant. Quæ si non noceant, caret reprehensione: sin noceant, est in vitio. Neque enim suppetunt alia quibus oblectentur. At verò neutro modo affici, vt scilicet neque in dolore sis, neque in voluptate, plerisque molestum est, idque ob suam cuiusque naturam. Sunt enim in perpetuo labore animantia: vt etiam testantur qui de re-

rum natura habentur ſermones: qui cernere & audire non ſine moleſtia eſſe confirmant, ſed aſſiduitate quotidiana, vt aiunt, conſuetudine ſentiendi aſſueuimus. Itémque in adoleſcentia homines ita affecti ſunt propter accretionem, vt vinolenti: atque adeò hilaris & iucunda eſt adoleſcentia. At verò qui bili atra naturâ abundant, ij ſemper requirunt deſiderántque medicinam: quòd eorum corpus continenter, aſſiduéque pungatur, propter ſuam temperationem: & vehementes ſemper habent appetitiones. Atque expellit voluptas dolorem, tum ea quę contraria eſt, tum quæuis alia, ſi modò ſit vehemens. Atque ob eas cauſas homines intemperantes fiunt & flagitioſi. Quæ autem vacant dolore voluptates, earum nullæ ſunt exuperantiæ. Quo ex genere ſunt quæ ex iis gignuntur, quæ habent ſuapte natura, non autem aduentitiam oblectationem. Dico autem aduentitiam habere iucunditatem ea, quæ medicinam faciunt, quæque curationis cauſa adhibentur. Nam quod accidit, vt naturæ deſiderio quaſi adhibita medicina ſubueniatur, cooperante eo, quod in nobis adhuc ſanum eſt, nutriendi principio, idcirco efficere videntur voluptatem. Ea verò ſuapte natura voluptate afficiunt, quæ eiuſmodi, hoc eſt, nihil deſiderantis naturæ actionem perficiunt & abſoluunt. Res autem nulla nos ſemper eadem delectat, quòd non eſt natura noſtra ſimplex, habétque in ſe quiddam admixtum diſpar ſui ac diſſimile, quod eam interire neceſſe ſit. Ita ſi quid agit pars altera, id continuò natura alterius ſit alienum. Si quando ad æqualitatem pars vtraque reuocetur, nec iucundum videtur quod agitur, neque moleſtum. Nam ſi

natura ſimplex ſit alicuius, eadem ſemper ex actione ſummam capiet voluptatem. Quapropter ſemper vna Deus, eáque ſimplici voluptate perfruitur. Neque enim motionis tantummodo eſt actus, ſed etiam immobilitatis & quietis: & magis eſt in quiete voluptas, quàm in motu. Fit autem neſcio quo vitio hominum, vt, iuxta ſententiã poëtæ, rerum omnium nihil iucũdius mutatione, nihil ſuauius eſſe videatur. Vt enim homo mutabilis & inconſtans eſt qui eſt improbus, ſic natura quæ mutationem deſiderat. Neque enim ſimplex eſt, neque proba. Dictum eſt de continentia, & incontinentia, de voluptate & dolore, tum quid ſit eorum vnumquodque, tum quomodo eorum aliqua in bonis ſint, alia in malis. Supereſt vt de amicitia dicamus.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber VIII.

ARGVMENTVM.

HOC libro in primis agitur de amicitia inter æquales, deinde inter inæquales, tum de querelis quæ inter amicos exoriuntur. 1. Amicitia eſt mutua aliquorum beneuolentia, cùm id non ignorent, & alicuius quidem boni gratia. Quod bonum & amabile, quoniam eſt triplex, honeſtum, vtile & delectabile, amicitia in tres ſpecies rectè diſtribuitur, honeſtam, vtilem, delectabilem. Honeſta virtutem: vtilis vtilitatem, pecuniam & honores: delectabilis voluptatem in amando conſectatur. Prima eſt vera & per ſe. Nam viri boni amicos diligunt, quia boni ſunt. Hæc manent quandiu amici manent boni, virtus verò ſtabilis eſt & permanet. In hanc conueniunt omnia, quæ in amicis requiruntur. Nam & probi ſunt & viciſſim inter ſe vtiles, itémque iucundi. Amicitia vtilis & voluptuaria ſicut amicitia per accidens, quoniam tales amici diliguntur boni exterioris gratia, id eſt vtilitatis aut voluptatis. 2. Amicitia inæqualium perſonarum, eſt amicitia inter perſonas, quarum altera alteram dignitate præcellit, vt patris in liberos, domini in ſeruum, viri in vxorem. Huic amicitiæ accommodatur amicitia politica, eiúſque genera. Amicitia ciuilis, eſt amicitia remp. gubernantis ratione eorum, qui eius imperio ſubſunt. Huius ſunt tres ſpecies, ſicuti ſunt tres formæ reip. Monarchia Regis poteſtas, cui tyrannis: Ariſtocratia optimatum poteſtas, cui paucorũ

poteſtas: Timocratia ex cenſu poteſtas, cui democratia popularis poteſtas opponitur. 3. Bonorum amicitia criminationibus caret, quia boni amicos ſuos diu probarunt, fidéſque inter eos maximè viget, nec vllus relinquitur iniuriæ locus aut diſſenſionis, & viciſſim de ſe bene mereri contendunt. Qui verò bona mendo ſuperior eſt, nunquam de amico qui non par referat, conqueritur: nam conſequitur quod volebat, & ſua liberalitate, quam in amicum exercuit, eſt contentus, nulla ſpe ductus recipiendi. Nec in delectabilibus amicitiis facilè incidunt querelæ, quia vterque habet quod cupit, & alter poteſt ab alterius cõſuetudine abeſſe, qui non ſatis iucundus eſſe videatur, ſed maximè reperiuntur in amicitia vtili. Nam vtilitatem ſpectantes, queruntur ſe minùs quàm deceat, habere, ſempéque poſtulant aliquid amplius. Itaque conſideranda eſt perſona datoris, vt accipias aut non accipias. In his amicitiis quæ vtilitate æſtimantur, reddendum eſt tantũ, quantum ab amico acceperis, quin etiam plus eo. Hoc enim eſt honeſtum. In amicitiis inæqualium, quorum alter alterum dignitate præcellit, ei qui alterum anteit, reddi meritó debet honor. Ei autem qui indiget, pecunia: vt hoc modo excellentiæ ratio habeatur & egenti ſubueniatur, in reddendoque ſeruetur æqualitas pro facultate & viribus.

SEquitur vt deinceps de amicitia dicẽdum eſſe videatur. Nam aut virtus eſt quædam, aut cum virtute coniuncta. Et præterea ad vſum vitæ eſt neceſſaria maximè. Quis enim eſt qui velit abſque amicis vitam degere, in ſumma etiam omnium bonorum abundantia? Etenim vt quiſque maximè opibus, imperio, & potentia excellit, ita amicis maximè indigere videtur. Quis enim eſſet tantus fructus in huiuſmodi proſperitate, ſublata benignitate ac beneficentia, quæ & in amicos extat maximè, & ibi ampliſſimis laudibus afficitur? Aut quo tãdem modo ſine amicis cuſtodiri conſeruaríque poſſit? Quantò enim amplior eſt, tantò periculis maioribus obiecta eſt. In paupertate etiam, cæteríſque aſperis rebus, amicos vnicum ac ſingulare perfugium eſſe exiſtimant. Iam & adoleſcentes in officio retinent amici: & ſenibus ad obſequium præſto ſunt, eáſque vitæ actiones ſungendas, quibus propter im- Cap. 1.

becillitatem deesse coguntur: & constanti ætati comites se ad præclara honestáque facinora præbent. Etenim

Si simul ire parent bini, — maiora mente agitare, & plura conficere possunt. Ac natura quidem videtur esse amicitia inter natos & parentes: quod non solùm in hominibus animaduerti potest, sed in auibus etiam, & plurimis animalibus: tum verò inter omnia quæ quodam velut gentilitatis iure ac societate sunt inter se coniuncta: sed hoc in hominibus est multò euidentius. Vnde ita laudibus eos afficimus, qui hominum generi consulunt, φιλανθρώπους Græcè, id est, hominum amantes, appellemus. Cernere etiam licet in peregrinationibus, quàm sit omnis homo homini propinquus & amicus. Videtur autem etiam ciuitates continere amicitia maiore, quàm iustitia in studio esse legum latoribus. Amicitiæ enim est similis concordia: hanc verò maximè appetunt illi: & seditionem, quæ inimicitia est, omni ratione exterminant. Et si amicitia quidem inter omnes esset, nihil esset quòd iustitiam desiderarent. At si iusti essent, tamen accessionem amicitiæ requirerent. Et profectò inter omnia iura, quod præstantissimum est & maximè ius, id amicitia contineri videtur. Neque verò res est solùm necessaria, sed honesta etiam atque præclara. Nam & eos laudamus qui amicos diligunt, & amicorum multitudo, præclarum quiddam videtur. Vt id quoque accedat, quòd nõnulli etiam viros bonos eosdem amicos putant. Sed de ea multa sunt quæ ambigi, & in controuersiam vocari solent. Alij enim eam similitudinem quandam esse statuũt, & amicos, similes esse. Ex quo prouerbia facta sint. Pares cum paribus, &, Graculus cum graculo. & cætera generis

eiuſdem. Alij contrà qui ſimiles ſint eſſe inimicos, & ita animatos eſſe inter ſe, vt figuli. Atq; horum cauſas longius, & magis ad naturam accommodatè, petunt. Euripides quidem, cùm ita ſcribit,

Cùm ficca tellus eſt, tunc imbrem ipſa éxpetit:
Cælúmq; ſanctum, cùm refertum eſt imbribus,
Delabi aridæ telluris in ſinum petit.

Heraclitus verò cùm ait, Contrarium vtile, & ex rebus diſparibus ac diſſimilibus pulcherrimum concentum fieri: &, diſcordia omnia effici. His cùm multi alij, tum Empedocles aduerſatur. Nam ſimile appetere ſimile. Quæſtiones igitur naturales, quoniam non ſunt huius diſputationis, omittamus: eas verò quæ naturam humanam, quæque ad mores perturbationéſq; pertinẽt, tractemus: veluti, Vtrùm inter omnes locum habeat amicitia, an inter malos eſſe non poſſit. &, Num ſit vnum tantùm genus amicitiæ, non plura. Qui enim vnum eſſe putant, ex eo quod acceſſionem & deceſſionem admittat, non ſatis firmo argumento nituntur. Acceſſionem enim & deceſſionem multa recipiunt quæ ſpecie differunt, de quibus ſuprà diximus.

Hæc autem fortaſſe planiùs intelligentur, ſi quid ſit Cap. 2.
amabile cognouerimus. Neque enim amari omnia videntur, ſed ea demum quæ amabilia ſunt: cuiuſmodi ſunt bona, iucunda, & vtilia. Vtilia autem videntur, ex quibus bonum aliquod perſpicitur, aut voluptas comparatur. Quare in eo quod amabile eſt, vel bonum, vel iucundum, vt fines quoſdam ſpectamus. Sed vtrùm id quiſque diligat, quod bonum eſt, an quod ſibi eſt bonum, quæſtio eſt. Hæc enim interdum inter ſe diſcrepant. Idém-

que de iucundis rebus quæri poteſt. Videtur autem & quiſque amare quod ſibi bonum eſt: & id quidem ſimpliciter amabile eſſe, quod verè ac ſimpliciter bonum eſt: vnicuique verò, quod cuique bonum ſit. Quod autem cuique reuera bonum ſit, non id quiſque diligit, ſed quod eſſe videatur, neque id quicquam refert: quoniam erit amabile, quod bonum eſſe videtur. Cùm autem ab illis tribus omnes cauſæ diligendi proficiſcantur, in eorum dilectione, quæ inanimata ſunt, nomen amicitiæ locum non poteſt habere. Neque enim eſt in illis mutuus amor: nec vllum eorum bonis affici volumus. Ridiculum enim ſit, ſi quem dicamus velle, vinum bonis affici, ſed integrum modò ac ſaluum omnes volunt, ad ſuos vſus. Atqui omnes aiũt oportere amicum velle bonis affici: atque id illius cauſa. Qui autem ita alius benignè volunt, eos beneuolos appellant, ſi idem ab illis viciſſim non fiat. Beneuolentiam enim in iis, inter quos eſt mutua affectio, amicitiam eſſe dicunt. Sed nunquid eò addendum eſt, ſi non ſit occulta? multi enim propter probitatis aut vtilitatis opinionem, etiam eos, quos nunquam viderunt, beneuolentia complectuntur: fierique poteſt vt viciſſim illorum aliquis in hunc ſit eodem modo animatus. Beneuolentia igitur inter ſe illi quidem coniuncti videntur eſſe. Sed quónam modo eos amicos quis dixerit, cùm quemadmodum inter ſe animati ſunt, ignorent? Amicos ergo oportet & mutua ſe beneuolentia complecti, & ſe velle vltrò citróque bonis affici, cùm id non ignorent, ídque propter vnũ aliquid eorum quæ dicta ſunt.

Cap. 3. *Quæ quoniam inter ſe ſpecie differunt, dilectiones quoque & amicitiæ different. Tria enim ſunt amicitiæ*

genera, quæ rebus amabilibus pari numero respondent. Est enim suus in vnoquoque genere mutuus amor, haud obscurus, neque incognitus. Et qui inter se diligunt, alteri alteros bonis affici volunt, hoc ipso quod diligunt. Atque illi quidem qui vtilitatis causa inter se amant, non propter se amant, sed qua bonum aliquid ipsis vtrinque redit. Eadémque est ratio eorum qui amicitias colunt propter voluptatem. Non enim facetos ac festiuos homines propterea diligunt, quia hac quadam qualitate affecti sunt, sed quia ipsos delectant. Ergo qui vtilitatis causa amant, propter sua ipsorum commoda diligunt: & qui ob voluptatem amant, propter suam ipsorum voluptatem amant. nec quem amant, qua is ipse est, amant: sed qua vtilis est aut iucundus. Sunt igitur hæ amicitiæ ex accidente: quoniam non idcirco qui diligitur, colitur: quia is ipse est, sed quia aut vtilitatem aliquam suppeditat, aut voluptatem. Quocirca facilè tales amicitiæ dissoluuntur: quippe cùm similes ij minùs permaneant. Etenim si iam amplius non sint voluptati vel vtilitati, amare desistunt. At vtilitas non permanet, aliáque alia solet existere. Quare eo quod amicitiam constituerat sublato, amicitia etiam dirimitur, quasi esset cum illis rebus contracta amicitia. Hoc autem genus amicitiæ maximè in senibus cernitur (non enim id ætatis homines voluptatem sequuntur, sed vtilitatem) tum verò in iis qui constanti sunt ætate, atque etiam in adolescentibus, quotquot sunt qui vtilitatis studio ducuntur. Cúmque non admodum eiusmodi homines familiaritate & vitæ consuetudine consociantur (interdum enim ne iucundos quidem se præbent) tum ne hanc

quidem vitę consuetudinem desiderant, nisi inde fructus vtilitásque capiatur. Manent enim iucundè tantisper, dum sperant se aliquem fructum esse facturos. Atque ad hoc genus quidem hospitalitatem referunt. At verò iuuenum amicitia voluptatis causa ferè constituta esse videtur. Cùm enim animi perturbationibus ducantur, in iísque vitam degant, tum ex quo capiant voluptatem, quódque præsens sit, id omne vel studiosissimè persequuntur. Et quia mutata ætate alia existunt, quibus oblectantur, idcirco repentè & amici fiunt, & ab amicitia desistunt. Nam eorum amicitia una cum voluptate mutatur, huiusmodi autem voluptatis cita est ac repentina mutatio. Atque etiam adolescentes ad insanum amorem propensi sunt. Nam & ex perturbatione, & propter voluptatem, insani amoris vehementia existit. Itaque & citò diligunt, & ab amore desistunt, sæpe eodem die mutata sententia. Hi vnà versari totos dies cupiunt, & vitæ societate coniungi, quòd isto modo eis adsint omnia, quæ ab amicitia expectant. At perfecta amicitia est, qua viri boni & virtute pares inter se coniuncti sunt. Hi enim vltrò citróque bonis pariter se affici volunt, quâ boni sunt. Boni autem sunt per se. Qui autem amicis benignè volunt illorum ipsorum causa, ij maximè amici habendi sunt. Sunt enim per se ita affecti animo, non per aliud, & ex accidente. Manebit igitur maximè horum amicitia, quandiu scilicet boni erunt. Ac virtus stabilis, constans, ac permanens res est. Atque etiam simpliciter vterque bonus est & amico. Viri enim boni & simpliciter boni sunt, & vicissim inter se vtiles: itémque iucundi. Qui enim verè boni sunt, iidem & simpliciter iucundæ actiones, & quę sunt eiusdem modi.

At bonorum sunt eiusdem modi, vel similes actiones. Porrò autem firma ac stabilis est nõ sine causa hæc amicitia. Concurrunt enim in ea omnia quæ amicis inesse debent. Omnis enim amicitia vel ad bonum dirigitur, vel ad voluptatem: ídque aut simpliciter, ac per se, aut eius quo cum intercedit nobis amicitia. Et omnis quadam inter amicos paritate & similitudine constat: quæ huic per se insunt omnia. In hac enim cũ sint reliqua similia, tum id adest quod per se ac simpliciter bonum est, & quod simpliciter iucundũ: quibus nihil amabilius reperiri potest. Et amare igitur in illis maximè viget, & amicitia, eáque optima. Iure autem rarum est maximè istud genus amicitiæ, quãdoquidem hominum huius generis magna est penuria: & præterea tempore ac consuetudine opus est. Verum enim est prouerbium. Multos modios salis simul edendos esse, vt inter se norint. Neque verò probari, & in amicitiã recipi possũt, nec amici esse, priusquam habeant quasi signa quædam & notas, quibus vterq; alterum amabilẽ esse cognoscat, fidéq; vltrò citroq; perspecta sit. Qui verò citò amicitiæ officia vicissim inter se præstant, volunt illi quidem esse amici, nec sunt tamen: nisi sint digni amicitia, itaque iudicent de se mutuò, exploratúmque habeant. Repentè igitur amicitiæ voluntas nascitur, amicitia non item. Atq; hæc quidẽ amicitia & tempore & ceteris rebus perfecta est: Et hęc omnia atq; adeò similia præstãtur vltrò citróq; officia: quod potissmũ in amicis requiritur.

Quæ autem iucunditatis causa conflatur, huius præ se fert similitudinem. Boni etenim vicissim se inter se oblectant. Itémque ea quæ vtilitatibus colitur: siquidem qui boni sunt, tales se alter alteri præbent. Tum verò istæ ami- Cap. 4.

citiæ permanent diutissimè, cùm ab amicis paria vtrinque præstantur ac suppeditantur. Veluti si par vtrinque voluptas præbeatur: non si ita solùm, sed si etiam ab eadem re proficiscatur, Vt inter festiuos ac facetos homines accidit: non vt in amatore & amasio. Neque enim iisdem oblectatur isti, sed ille amore huius, hic amatoris obsequio & obseruantia. Desinente autem ætatis flore, interdum etiam euanescit amicitia, cùm alteri tunc non sit iucunda facies, alter non amplius ab altero colatur. Rursum autem plerique in amicitia permanent, si moribus similes consuetudine adiuncta, mores consentientes inter se diligant. Qui autem in cupidineis amoribus non voluptatem, sed vtilitates permutant, & minùs diligunt, & minùs diu permanent in amore. Qui verò amici sunt spe quæstus & emolumenti, eorum amicitiam vtilitas commutata dissoluit: quippe qui non se inter se amarent, sed vtilitatem & fructum. Ac voluptatis quidem & vtilitatis causa comparatæ amicitiæ, & malis inter malos, & probis cum improbis, & neutris cum quolibet, intercedere possunt. At perspicuum est, solos viros bonos propter se amicos esse. Mali enim seipsis non oblectātur, nisi quid extet emolumenti. Porrò autem sola bonorum amicitia criminationibus caret. non enim facile est criminibus aliquem oblatis credere de eo quem ipse diu probauit atque perspexit. Præterea & fides inter eos viget: nec vllus relinquitur iniuriæ locus: cæteráque hic adsunt omnia quæ in vera amicitia postulantur. In aliis autem societatibus nihil prohibet hæc talia existere. Quoniam enim homines, eos etiam amicos appellant qui se vtilitatis causa inter se diligunt, vt ciuitates: in quibus societates inire videntur

vtilitatis causa: itémque eos qui voluptatis causa inter se amant vt faciunt pueri: certè hos tales nos quoque amicos appellemus. Verùm amicitiæ etiam plura genera esse dicamus. Ac primùm quidem & propriè eam quæ inter bonos est, quâ boni sunt: reliquas ex similitudine. Amici enim hoc ipso sunt, quòd boni aliquid, & simile quidpiam hîc reperitur. Etenim quod iucundum est, bonum quidpiam est iis quibus res iucundæ cordi sunt. Neque verò hæ ferè amicitiæ copulatæ reperiuntur in quoquam, nec iidem vtilitatis causa & voluptatis amici fieri solent: quod non admodum conuenire in vnum & connecti solent, quæ non per se, sed aliena vi & ex accidente constant. Cúmque in has species distributa sit amicitia, improbi quidem amici esse poterunt voluptatis causa aut vtilitatis: vt qui hac ex parte veris amicis similes sunt: at boni per se ac propter se amici sunt, nẽpe quâ boni. Hi ergo simpliciter amici sunt, illi ex accidẽte, quia his sunt similes.

Vt autem in virtutibus alij ex habitu boni nominantur, alij ex actu & effectu, sic in amicitia. Alij enim vitæ consuetudinẽ & familiaritatem adhibentes, & se vltrò citróq; oblectant, & vtilitates suppeditant. Alij dormientes aut locorum interuallo disiuncti, non vtuntur amicitiæ officiis illi quidem, sed ita tamen sunt affecti animo, vt amicorum munere fungi possint. Neque enim locorum interualla funditus amicitiam tollunt, sed officia & actionẽ. Quòd si diuturna absentia, amicitiæ quoque obliuionẽ adferre atque efficere videtur ipsa absentia. Ex quo factum est prouerbiũ, Cap. 5.

Sæpe periisse amor est per longa silentia visus.

Sed nec senes, nec seueri idonei ad amicitiam videntur:

quippe cùm in iis parum iucunditatis: & nemo possit cum eo, qui grauis ac molestus sit, familiaritatem contrahere, nec cum eo in quo nihil est iucunditatis. Nam & molestiam natura fugit, & iucunditatem expetit maximè. Qui autem alteri alteris probati sunt, nec vitæ consuetudine & familiaritate vtuntur, beneuolis sunt, quàm amicis similiores. Nihil enim est tam amicorum proprium, quàm vitæ societas & communio. Vtilitatem enim expetunt inopes: consuetudinem vitæ, etiam beati: quandoquidem eos solitarios esse minimè conuenit. Atqui vnà vitam degere non possunt qui nec iucundi sunt, neque iisdem rebus delectantur: quod sodalitas maximè videtur cõtinere. Ergo amicitia est ea maximè, quemadmodum sæpe dixi, quæ est inter bonos. Est enim amabile & optabile simpliciter, ac per se bonum est, aut iucundum: cuique autẽ quod sibi quisque tales esse arbitratur. At probus probo vtriusq; causa est amabilis. Sed amor dilectió ve perturbationi similior est, amicitia habitui: quoniam amor etiam est erga inanimata. At redamare non est sine agendi consilio: ab habitu autem proficiscitur omne agẽdi consilium. Bonis quoque affici volunt quos amant, illorũ causa: non perturbatione, sed animi affectu & habitu. Et quibus amici chari sunt, ij sua ipsorum bona diligunt. Cùm enim vir bonus, amicus fit alicui, tũ in bonis eius cui est amicus, ducitur: Quocirca vterque quod sibi bono est, amat: vicissimque reddit parem & voluntatem & suauitatem: quandoquidem amicitia, quædam æqualitas dicitur. Hæc igitur in amicitia, proborum insunt maximè.

Cap. 6. Inter seueros autem & senes eò rarius amicitia intercedit, quò morosiores sunt & difficiliores, minúsque dele-

ctantur vitæ communione & consuetudine. Nam & amicitiæ sunt hæc propria maximè, & illius hæc efficientia sunt. Itaque amicitiam citò adolescentes instituunt: senes non item. Neque enim eos charos habere possunt, quibus non delectantur. Quodidem in seueris ac tristibus dicendum. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter se coniunguntur: quippe qui & vicissim se inter bonis afficiuelint, & cùm opus est, officiosi sunt & iuuant: tamen amicitia inter eos locum non habet: quòd vnà familiariter versari nequeant, nec alter altero oblectatur. Quæ in amicitia maximè locum habere oportet. Sed cum multis perfecta amicitia esse non potest: sicuti fieri nequit, vt insano amore vnà plures colantur. Est enim hoc in quadam excellentia & exuperatione positum. Quod verò tale est, cum vno natura intercedere solet. Eidem porrò simul multos valde probari ac summè placere, non facile est: vt nec fortasse bonum esse. Experiundum etiam est, & consuetudo adiungenda: quod perdifficile est. Vtilitatis sanè causa & voluptatis, vt quis multis placeat, vsuuenire potest: quòd & huius generis multi sint, & breui tempore possint, quæ huc pertinent, omnia suppetere. Horum autem generum magis illa nomen videtur obtinere amicitiæ, quæ delectatione & iucunditate vitæ dirigitur, cùm eadem vtrinque extabunt officia, & alter altero delectatur, aut iisdem rebus mouentur, quales sunt iuuenum amicitiæ. Habent enim eiusmodi amicitiæ ingenuum ac liberale aliquid, magis quàm aliæ. At verò quæ emolumentis & fructibus colitur, amicitia èst hominum propria forensium ac sordidorum. Et beati quidem vtiles amicos non desiderant, iu-

cundos desiderant. Viuere enim cum aliquibus cupiunt. Et molestias ferunt illi haud longo tempore: perpetuò verò, ne ipsa quidem bona, si molestiam afferant, nemo perferre possit. Itaque amicos suaues ac iucundos quærunt, ac fortasse & bonos quærere oportuit: vt qui & per se tales sunt, & ipsis etiam amicis tales. Sic enim eis ea suppetẽt omnia, quæ amicis adesse debent. Qui verò potentia & imperio valent, ij amicis distinctis ac disparibus vtuntur. Ex aliis enim vtilitates percipiunt, ex aliis voluptates: quæ duo non ferè in eodem reperiuntur. Neque enim eos quærunt qui sint suaues & iucundi cum virtute, neque eos qui sint ad res honestas vtiles: sed in illis hoc solùm requirunt, vt faceti ac festiui sint, vt qui iucunditatis studio teneantur: in his, vt apti ac solertes sint ad exequenda imperata. Atqui non magnopere solent hæc in eodem inesse. Dictum est, virum quidem bonum, eundem simul vtilem & iucundum esse: sed qui huiusmodi est, non fit amicus opibus & potentia superiori, nisi & virtute ille superetur. Sin minùs, non fit qui inferior erat proportione æqualis. Illius verò generis non admodũ multi solẽt existere. Ergo in æqualitate hæc de quibus dixi amicitiæ cernuntur: nam eadem ab vtrisque extãt in alterum, & sibi ea vicissim optant: aut verò aliud cum alio, vt voluptatem vtilitate, commutant. Hoc verò etiam dictum est, eas non æquè esse amicitias, nec diu permanere. Porrò autẽ videtur ex similitudine & dissimilitudine eiusdem rei, & esse amicitiæ, & non esse. Videntur enim amicitiæ, propter similitudinem quam habent cum ea quæ virtute dirigitur. Cùm enim iucunditas in vna, in altera insit vtilitas, vtraque hęc insunt in illa. Quia verò illa crimina-

tionibus caret, ſtabiliſque ac firma eſt, hæ autem decidunt celeriter, aliiſque multis differunt non videntur rurſus amicitiæ, propter diſſimulationem quæ iis eſt cum illa.

Eſt verò & aliud genus amicitiæ, quod in excellentia & præſtantia cernitur: qualis eſt patri cum liberis, omninóque ſenioris cum iuniore: itémque viro cum vxore, & cui eſt in alios imperium cum iis quibus præſit. Quæ etiam differunt inter ſe. Non enim eadem eſt parentibus cum liberis, & iis qui præſunt aliis, cum iis qui in eorum ſunt imperio. Sed nec patris cum filio eadem eſt, quæ filij cum patre, nec eadem viro cum vxore, vxorique cum viro. Eſt enim horum cuique virtus diuerſa, diuerſum officium, Sunt verò & cauſæ diligendi diuerſæ. Vnde efficitur, vt & diuerſi ſint amores, & diuerſæ amicitiæ. Nec eadem profectò vtrique ab altero officia tribuuntur, nec id quidem æquum ſit poſtulare. Cùm verò ea tribuunt liberi parentibus, quæ debent procreatoribus, parentes viciſſim liberis, quæ debent ex ſe natis: tum inter eos ſtabilis & proba amicitia exiſtet. Debet autem ex proportione in omnibus amicitiis quæ in excellentia ſunt, charitas exiſtere. Veluti maior ei charitas debetur qui melior eſt, quàm ipſe alteri debeat, magíſque amari debet, quàm amare: quod idem in eo dicandum, qui vtilior ſit: eodémque modo in ſingulis aliis. Quando enim charitas dilectióne pro dignitate præſtatur, tum exiſtit quodam modo æqualitas, quæ ſanè propria eſt amicitiæ. Sed non eodem ſe habere modo videtur aqualitas in iure reddẽdo & in amicitia. Eſt enim in iuris æqualitate primo loco eius, quod pro dignitate cuique tribuitur, habenda ratio: ſecundo, vt tantumdem vnus auferat

Cap. 7.

atque aliter. At in amicitia contrà, primum locum quantitatis: secundum dignitatis æqualitas tenet. Quod ex eo perspici potest, quia si magna existat inter aliquos virtutis, vel vitij, vel facultatum, vel alicuius alterius distantia, non iã in amicitia permanent, nec dignos quidem se iudicãt. Quod in diis est euidentissimum. Hi enim bonis omnibus lõgè plurimùm excellunt. Id quoque etiam in regibus cernere licet: quorum amicitia his multò inferiores homines se indignos putant. Et viles, nihilíque homines se indignos censent, qui optimis viris aut sapientissimis sint amici. Atque in iis quidẽ terminus certus cõstitui non potest, quatenus hîc progrediendum sit, vt amicitia instituí & conseruari possit. Nam multa quidem certè eximi possunt, & adhuc constabit amicitia. At si magna sit distantia, vt Dei, non iam manet amicitia. Ex quo existit quæstio, num aliquãdo amici velint suos amicos bonis quàm maximis affici, vt Deos esse. Neque enim iam sibi amici futuri sunt, quare nec in suis bonis numerari: nam in bonis amicorum amici numerantur. Quòd si præclarè illud dictum est, suum quemque amicum bonis affici velle illius causa, profectò permaneat oportet amicitia, qualiscunque ille futurus sit. Ipsi sanè vt homini maxima bona ille quidem optabit, sed fortasse non omnia. Se enim quisque maximè vult bonis affici.

Cap. 8. Sed plerique videntur diligi malle, quàm diligere, propter ambitionem. Itaque multi cupidi assentatorum reperiuntur. Est enim amicus inferior assentator omnis, aut certè talem se simulat, seque magis diligere, quàm diligatur. Hoc autem ipsum diligi haud procul abest ab eo, quod est honore affici, cuius certè cupiditate multi inflamman-

tur. Neque verò honorem propter se expetunt, sed ex accidente. Plerique enim gaudent se à viris potentioribus honore affici: quòd sperant, si qua re egeant, fore vt ab iis consequantur. Interim verò quasi nota & argumento accipiendi beneficij, honore lætantur. Alij cùm à probis & doctis hominibus honorem sibi tribui cupiunt, suam de seipsis confirmare volunt opinionem. Gaudent igitur se bonos esse, credentes eorum iudicio qui de se ita loquuntur. At charos esse ac diligi propter se gaudent. Vnde videri possit melius esse quàm honore affici: atque per se expetenda esse amicitia. Porrò ipsa in eo magis est, vt ames, quàm vt ameris. Quod ipsum matres declarant, quæ hoc ipso quòd amant, magnam capiunt voluptatem: nonnullæ enim nedant quidem alteri nutriendos suos liberos, atque eos quidem vltrò ac sponte diligunt, nec ab iis vicissitudinem amoris postulant, si fieri vtrunque non possit: satísque sibi fieri putant, si præclarè cum illis agi perspiciant. Quinetiam eos diligunt, quanuis non possint matri propter ignorantiam tribuere quæ debent. Cúmque in eo magis cernatur amicitia vt amemus, iique homines laudantur, quibus chari sunt amici, consentaneum est, amicorum virtutem esse ipsum amare. Quare qui hoc faciunt pro dignitate amici stabiles constantésque sunt habendi: eorúmque firma ac stabilis amicitia est. Isto verò modo etiam qui dispares sunt, maximè sint amici. Ita enim exæquantur: æqualitas autem & similitudo quædam, amicitia est. Est maxime quidem eorum similitudo, qui virtute similes sunt. Hi enim cùm per se stabiles sint & constantes, eiusdem modi etiam se inter se præbent. Nec aut flagitia desi-

derant aut ministri eorum sunt: quinetiam ea potiùs arcent & reprimunt. Probos enim nec ipsos peccare decet, nec amicos sinere vt administri sint flagitiorum. At verò improbi & flagitiosi, cùm nihil firmum, nihil stabile & constans habeant (nam ne sui quidem similes permanent) tum breui tempore amicitias colunt, vicissim sese suis flagitiis & improbitate oblectantes: illi autem qui vtilitatibus amicitias dirigunt, quique voluptate, diutius colunt amicitias. Nam amici sunt tandiu, quandiu alter alteri voluptates & vtilitates suppeditant. Ex contrariis verò ea maximè constare videtur amicitia, quæ vtilitatis causa comparatur: vt egens locupleti, docto inscius. Qua enim re eget quisque, eam cùm sibi dari cupit, aliam dat vicissim. Quod ad genus trahere ac transferre licet amatorem & amasium, formosum ac deformem. Quocirca ridiculi interdum videntur amatores, qui suo in amasios suos amori, illorum erga se amorem æquum censent pariter respondere: & tantundem amari postulant, quantum amãt. Qui sanè si pariter digni amore sũt, fortassis æquum postulant. Sin nihil tale habeant, sit ridiculum. Fortasse autem nec contrarium appetit per se contrarium, sed ex accidente. Verùm medij est appetitio, quandoquidem id est quod bonum est. Vt sicco non est ea appetitio, vt id fiat quod humidum est, sed ad medium peruenire: quod idem in calido, & cæteris dicendum. Sed hæc quidem, quoniam non sunt huius disputationis, missa faciamus.

Cap. 9. Videntur porrò, vt initio diximus, circa eadem versari, & inter eosdem esse ius atque amicitia. In omni enim societate ius quoddam intercedere videtur, & amicitia qui-

dem certè. Itaque tanquam amicos appellãt eos quibuſcum nauigant & militant. Itémque eos omnes quibuſcum aliam quandam ineunt ſocietatem: & quatenus homines inter ſe communione aliqua conſociati ſunt, eatenus amicitia inter eos conſtat. Nam & iuri inter eos eatenus locus eſt. Ac rectè profectò ait prouerbium, Amicorum omnia communia: quandoquidem in comunione conſiſtit amicitia. Sunt autem fratrum & ſodalium communia omnia, certa & ſeparata reliquorum: & aliis quidem plura, aliis pauciora. Nam & amicitiarum aliæ magis, aliæ minùs ſunt amicitiæ. Sed & iura inter ſe diſcrepant. Neque enim eadem ſunt parentibus cum liberis, quæ fratribus inter ipſos: nec inter ſodales eadem quæ inter ciues. Similitérque in aliis amicis. Sunt igitur & aliæ atque aliæ iniuriæ omnibus inter ipſos, atque hæ pro amicorum gradibus acceſſionem capiunt: Vt ſocio grauius eſt adimere pecuniam, quàm ciui: & fratri non opitulari, quàm externo: & patrem verberare, quàm quemuis alium. Ius autem vnà cùm amicitia augeri ſolet: quippe cùm inter eoſdem conſiſtant, & æquè latè pateant. Sunt autem omnes ſocietates velut quædam partes ciuilis ſocietatis. Conueniunt enim homines emolumenti alicuius cauſa, & vt aliquid ſuppeditent quod ad vitæ vſum cultúmque pertineat. Et ſanè ſocietatem ciuilem iam ab initio vtilitas & coniunxit & continet. Hoc enim legumlatores ſpectant: & id demum ius eſſe dicunt, quod publicè prodeſt. Cæteræ igitur ſocietates ſuas quæque vtilitatem exoptant: vt nautæ eam quæ nauigationi propoſita eſt ad conficiendas pecunias, aut huius generis aliud quippiam: & commilitones eam quam

ſpectat res bellica, ſiue pecuniarum, ſiue victoriæ, ſiue alicuius vrbis potiundæ cupiditate ducantur. Itémq; tribules & populares. Quanquam nonnullæ ſocietates voluptatis cauſa conſtitui videntur, vt epulonum & eorum qui ſymbolas ad conuiuia conferunt: Hæ enim ſacrificij cauſa & conuictus fieri ſolent. Omnes porrò hæ ciuili ſubiectæ videntur. Non enim ciuilis conſociatio id quod in præſens prodeſt, ſed quod in omnem vitam ſpectat atque expedit. Qui verò ſacra faciunt, atque in iis conuẽtus, vj cùm diis honorem tribuunt, tum ſibi ipſi ceſſationẽ ſuauem & iucundam comparant. Conſtat enim priſca ſacrificia & conuentus olim fieri ſolitos, poſteaquam fruges collectæ erant, vt primitias quaſdam. Nam id maximè temporis ceſſabant. Hoc igitur apparet, omnes ſocietates partes eſſe ciuilis. Societates verò cuiuſque generis, ſui etiam generis amicitiæ conſequuntur.

Cap. 10. Rei autem publicæ tria ſunt genera, totidémque ab illis defectiones, & veluti egreſſiones, quaſi earum euerſiones & pernicies. Sunt autem Reſpub. hæ, regia poteſtas, optimatum principatus, & tertia quæ ex cenſu nominatur, quàm aptè τιμοκρατία, hoc eſt, ex cenſu poteſtatem appellari licet: quam eandem plerique communi nomine rempub. ſolent appellare. Harum optima eſt regnum, deterrima, timocratia. Defectio à regia poteſtate tyrannis dicitur. in vtriſque enim vnus præeſt, ſed tamen inter eas permultum intereſt: Tyrannus enim ſuis, rex eorum quibus præeſt commodis, vtilitatíque ſeruit. Neque enim rex habendus eſt qui ſe ipſe non eſt contentus, quíque bonis omnibus minùs excellit. Qui verò talis eſt, is cùm nullo egebit, tum rationem nullam ducet commodorum ſuorum, ſed

eorum quibus imperat. Nam qui talis non sit, eum sorte delectum quendam potiùs, quàm regem appellare conuenit. Huic aduersatur tyrannis: siquidem sibi suísque rationibus consulit. Quod magis perspicuum est, eam esse deterrimam. Quod enim rei optimæ contrarium est, idem pessimum est. Ex regali autem potestate in tyrannidem respub. delabitur. Vitium enim singularis principatus est tyrannis: & rex vitiosus ac deprauatus, tyrannus efficitur. Ex eo autem Reip. statu qui est in potestate optimorum, in eum fit mutatio, in quo pauci præsunt, ídque culpa & vitio principum, qui res ciuitatis non distribuũt pro dignitate: sibíque vel omnia, vel maxima commoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quòd plurimi faciant diuitias. Ita pro optimis & æquissimis pauci, iíque vitiosi imperant. Quæ verò ex censu potestas nominata est, in popularem conuertitur. Sunt enim hæ finitimæ. Nam ea quoque quæ est ex censu potestas, est multitudinis: & pares sunt qui censi sunt. Sed quoniam popularis potestas paulùm à specie Reip. discedit, minimè vitiosa est. Ac Reip. quidem status hoc ferè pacto mutari solent. quòd sic & minimum & facillimè transmutantur. Earum autem similitudinem & quasi exempla licet in familia cernere. Nam quæ patris est cum liberis societas, regni speciem præ se fert. Patri enim curæ sunt sui liberi. Vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat. Debet enim regia potestas paternum imperium referre. Quod quidem apud Persas in tyrannidem versum est. Liberis enim suis quasi seruis vtũtur. Est etiam domini in seruos tyrannicum imperium: quippe in quo domini vtilitas agitur. Atque hoc quidem

iustum est, ac rectum imperium: illud Persicum, iniustum ac peruersum. Diuersi enim diuersa habent imperia. Viri autem cum vxore societas præ se fert quandam optimatum potestatem. Nam pro dignitate vir imperat & in iis rebus quæ viro dignæ sunt: quæ autem fœminam decent, eas illi tribuit. Quòd si in omnibus præsit vir ac dominetur, in paucorum dominatum fit mutatio: quoniam præter dignitatem suam facit, & non quatenus est præstantior. Verùm interdum vsuuenit, vt dominẽtur vxores, cùm amplum habent patrimonium. Non igitur tum imperia virtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum dominatu. At timocratiæ similitudinem refert, quæ fratribus inter ipsos coniunctio est. Sunt enim pares, nisi quoad sunt dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, non iam amicitia fraterna constituitur. Sed in iis maximè familiis viget popularis potestas, quæ vel domino carent, quòd ibi omnes ex æquo imperant: vel in quibus est imbecillus dominus, & licentia concessa omnibus.

Cap. 11. *In quoque autem Reip. genere eatenus amicitia locum habere cernitur, quatenus iuri in iis locus est. Regis quidem cum iis quibus imperat amicitia, in excellentia quadam beneficiorum consistit. Bene enim de suis meretur. Siquidem cùm bonus sit, id magna diligentia procurabit, vt sint quàm beatissimi, quemadmodum pastori oues curæ esse solent. Vnde etiam Homerus Agamemnonem pastorem populorum vocauit. Quo etiam in genere est paterna amicitia, sed magnitudine beneficiorum præstat. Pater enim est qui, quod omnium maximum censetur, filiis vt sint causa est, & alimenti & eruditionis. Quæ eadem etiam tribuuntur ma-*

ioribus. Naturâ enim præest & pater liberis, & progenitores nepotibus, & rex iis apud quos regnat. Hę autẽ amicitiæ etiam in excellentia quadam præstantiáque cernuntur. Ideóque parentes iusta veneratione prosequimur. Et ius ergo inter eos intercedit, non vt eadem vtrinque præstantur, sed vt pro cuiusque dignitate: præsertim cùm hoc etiam modo inter eos locum habeat amicitia. Eadem autem amicitia est viro cum vxore, quæ est in potestate optimorum. Virtutis enim habetur ratio, & optimo cuique semper maxima quæque bona, cuique pro dignitate tribuuntur. Quæ eadem est in eo iuris ratio & sententia. At verò fratrum inter ipsos amicitia similis est sodalium amicitiæ. Sunt enim pares & coætanei: cuiusmodi in hominibus, iidem ferè mores sunt, eadem studia, iidem affectus. Huic autem finitima ea est quæ viget in censuum potestate. Pares enim ciues esse volunt, ac probi: vicissimque imperare, & id æqualiter. Eodem ergo modo se habet & eorum amicitia. Sed in corruptis Rebuspublicis quæque de recto statu discesserunt, vt iura minùs habent loci, sic etiam amicitiæ: atque in ea quæ est pessima, minimum. In tyrannidem enim aut nullus, aut certè perexiguus locus est amicitiæ. Inter quos enim nihil commune est principi cum eo cui præest, inter eos nulla potest intercedere amicitia: quandoquidem ne ius quidem, nisi fortè quale est artifici cum instrumento, & animo cum corpore, & hero cum seruo. Hæc enim iuuari & commodis quibusdam affici, ab iis qui illis vtuntur, possunt: at amicitia nulla potest intercedere, nec ius vllum cum rebus inanimis: sed nec cum equo quidem aut boue, immò verò nec cum seruo qui-

dem, qua seruus est. Nulla est enim nobis cum illo communio: cùm præsertim seruus instrumentum sit animatum: & instrumentum sit seruus animatus. Qua igitur seruus, nulla est nobis cum eo amicitia, sed qua homo. Omni enim homini cum iis omnibus videtur iuris quædam societas esse, inter quos possit esse legis conuentorúmque communio. Ita etiam amicitia, quatenus homo est. In tyrannide autem exigua est amicitiæ iurísque cõmunio: in statu populari maxima. Multa enim inter homines æquales communia.

Cap. 12. In societate igitur & communione, vt diximus, omnis amicitia consistit. Verùm hinc eam, quæ est inter cognatos, & quæ est inter sodales, excludere liceat. Quæ autem ciuibus, tribulibus, & hominibus vnà nauigantibus inter ipsos est amicitia, quæque sunt eius generis, eæ socialibus sunt similiores: quippe quæ quodam velut pacto constare videantur. Quibus etiam hospitalem adscribere licet. Cognatorum autem & sanguine propinquorum apparet multiplicem esse amicitiam, quæ omnis à paterno pẽdeat. Nam & parentes charos habent liberos, tanquam aliquid sui: liberi verò suos parentes, tanquam aliquid illorum. Atqui magis sciunt parentes quos procrearunt, quàm nati se ab illis procreatos: coniunctiúsque ac propinquius est quòd procreatum est ab aliquo ei quod procreauit, quàm idipsum quod generauit ei quod procreatum est. Quicquid enim est quod ab alio profectum est, ei propinquum & familiare est, vnde natum est, vt dens, aut pilus, & quidus aliud, ei quod habet ipsum: illorum autem nihil ei vnde ortum est, aut certè minus, ídque progressu temporis. Nam parentibus quidem liberi simul ac orti sunt chari sunt: at liberis parentes,

non nisi progrediente ætate, cùm intelligentia & sensu iam valent. Ex quibus perspicuum est etiam, quid causæ sit, cur in matribus maior sensus amoris soleat existere. Parentes igitur suos liberos vt seipsos amant. Nam cùm sint orti ex iis, quasi alteri iidem censentur, ob seiunctionem. Natis verò parentes chari sunt: vt ab illis procreati. Fratres verò idcirco inter se diligunt, quòd ex iisdem orti sunt parentibus. Nam illud ipsum, quòd ab iisdem parentibus orti sunt, illos inter se vnit, ac velut eosdem efficit. Idcirco eundem sanguinem eandémque stirpem, cæteráque generis eiusdem, prædicant. Sunt igitur in diuisis etiam seiunctísque rebus quodam, modo idem. Magnum verò est etiam ad amicitiã momentum, vna esse educatos, & ætate æquales esse. Nam vt prouerbio fertur, æqualis æqualem delectat: & vitæ consuetudine ac familiaritate fiunt sodales. Quocirca sodalium amicitiæ, fraterna similis est. Patrueles autem, reliquíque cognati ob eam etiam causam coniuncti inter se copulatíque sunt, quod scilicet ex eisdem nati sunt. Alíque eorum propinquiores sunt, alij alieniores, quòd vel propiùs parentem & generis auctorem attingant, vel ab eo absint longiùs. Quæ autem est natis cum parentibus amicitia, & hominibus cum diis, ea constituta est, tanquam cum bono atque præstanti. Optimè enim de nobis meriti sunt, nósque maximis beneficiis affecerunt: præsertim cùm & vt simus, & vt nutriamur, causæ sint, & vt erudiamur procreati. Accedit etiam huc suauitas quædam maior, atque vtilitas, quàm in alienorum amicitia: quo vitæ inter eos arctior est communio. Insunt etiam in fraterna amicitia, eadem omnia quæ in sodalium: ac multò etiam magis in-

probis & omnino similibus: quo coniunctiores sunt, arctiúsque se inter se ab ineunte ætate diligunt: quóque moribus sunt similiores ij, qui ab iisdem procreati sunt, vnà educati, eadem disciplina eruditi atque instituti: quibus etiam accedit comprobatio diuturna, maximum & arctissimum vinculum. Porrò eadem proportione insunt in reliquis cognatis ea omnia quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virum & vxorem natura peperisse amicitiam videtur. Homo enim naturâ est ad coniugium propensior, quàm ad ciuilem societatem: quo prior est domus, magísque necessaria, quàm ciuitas: & quo est animantibus procreatio communior. Ac bestiarum quidem societas eatenus modò progreditur: homines verò non procreandi modò causa vnam in domum conueniunt, sed eorum etiam parandorum quæ ad vsum vitæ pertinent. Statim enim dispertita sunt officia, súntque alia viri, alia vxoris propria. Prosunt vterque alteri, atque vicissim opitulãtur, sua in cõmune conferẽtes: ob eámq; causam & vtilitas quædã in hac tali amicitia, atque suauitas inesse videtur. Qui si probitatem ad eã attulerint, virtute constituta videri potest. Est enim vtriusque virtus propria, qua se oblectare possint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam videntur, idcirco qui liberis carent, faciliùs dissociãtur. Nam liberi commune sunt vtriusque bonum: quod verò commune est, omne coniungit & continet. Quomodo autem vita degenda sit viro cum vxore, omninóque amico cum amico, hoc quærere nihil aliud sit, quàm inter eos iuris intercedere debeat. Neque enim idem ius est amico cum amico, & cum extero, & sodali, condiscipulo.

Cap. 13. Cùm autem tria sint (vt initio dixi) amicitiæ gene-

ra, & in vnoquoque genere alij sint amici in æqualitate constituti, alij quadam excellentia. (Nam & qui pariter boni sunt, fiunt amici, & melior deteriori: eodémque modo qui inter se sunt suaues & iucundi: & vtiles commodis inter se emolumentísque conferendis, partim æquales, partim differentes) illi quidem qui æquales sunt, pares esse debent, in amore, cæterísque rebus. Qui verò impares sunt, iis proportione præstantiæ respondendum. Existunt autem criminationes & querelæ in amicitia, quæ fructibus dirigitur vel sola, vel maximè: nec sine causa. Nam qui virtutem in conciliandis amicis sequuntur, vicissim de se inter se bene mereri contendunt: hoc enim virtutis & amicitiæ est proprium. Et quia certatim id contendunt, ac velut de eo inter se decertant, eare nec criminationes incidunt, nec pugnæ. Neque enim eo quisquam offenditur, cui charus sit, quíque de se bene mereatur: quinetiam si gratus est, ei refert gratiam, vicissimque bene meretur. Qui verò bene merendo superior est, quia consequitur quod volebat, nunquam de amico conqueretur. Vterque enim quod bonum est, expetit. Ne in iis quidem frè quæ voluptatis causa comparantur, incidunt. Si enim familiaris vitæ consuetudo, id est, quo oblectantur, simul vtrique id contingit quod cupit. Et ridiculus sanè videatur, si quis eum accuset, cuius consuetudine minùs delectetur, cùm liceat ab eius abesse consuetudine. At verò quas amicitias vtilitas constituit, eæ plenæ sunt obiurgationum & querelarum. Nam qui spe emolumenti vsu & consuetudine implicati sunt; semper plura desiderant, sempérque se minus habere putant, quàm par sit: queruntúrque se non tam multa conse-

qui, quanta requirunt, cùm digniſint. Qui autem benignè faciunt, non poſſunt tã multa ſuppeditare, quàm ſunt multa quibus egent, qui accipiunt. Sed videtur vt ius duplex eſt, alterum non ſcriptum, alterum legitimum: ſic amicitiã, quæ vtilitatis cauſa comparatur, duplicem eſſe: vnámque moribus, alteram legibus conſtare. Oriuntur ergo querelæ tum maximè, quãdo non eadem amicitia obligatio diſſoluitur, qua contraxerunt. Ac ea quidem amicitia, quam legalem diximus, certa obligatione & veluti conſtitutis verbis conſtat: & alia ſordida eſt, cùm de manu in manum res traditur: alia liberalior & honeſtior, cùm ad tempus differtur, ſed pactione adhibita quid pro quo reddendum ſit. Certum in hac quidem eſt quid debeatur, non dubium, ſed morem & cunctationem benignam & amicam habet. Itaque de iis apud quoſdam nullæ dãtur actiones, nulla iudicia: ſed æqui boni conſulere cenſent oportere eos qui fidem alterius ſecuti, rem cum ipſo contraxerunt. At verò quæ moribus conſtat, certa obligatione & verbis conſtitutis, ac velut dicta lege non conſtat: ſed tanquam amico donatur, aut alij qualicunque. Par autem aut plus eo exigit, quaſi non dederit beneficium, ſed fœneratus ſit, vtendúmve dederit. Quòd ſi tum vt contraxerat, ita illi non ſoluatur obligatio, exiſtit criminatio. Hoc verò ita vſu-ucnit, propterea quòd omnes, vel certè quamplurimi volunt ipſi quidem res honeſtas, ſed tamen vtilitatem & fructum anteponunt. Porrò autem honeſtum eſt benefacere, vt gratiam non exigas: at beneficiis affici, vtile & fructuoſum. Referenda eſt quidem certè par gratia, ſi modò poſſis: idque vltrò ac ſponte (neque enim amicum oportet in-

uitum facere) quasi iam inde ab initio peccarit, acceperítque ab eo beneficium, vnde minùs debuit: non enim ab amico, neque ab eo qui ob hanc causam contulerit. Perinde igitur ac si certis verbis concepta esset obligatio, eum par est, qui beneficium accepit, reddere ac fateri, si modò possit, referendum sibi esse gratiam. Nam si minùs possit, ne is quidem qui dedit, reposcat. Quare si possis, reddendum est beneficium. Atque etiam in primis quis beneficium confert, & quid inde expectet, considerandum, vt his conditionibus beneficio se affici patiatur, aut non patiatur. Sed hoc habet dubitationem, vtrùm referendæ gratiæ officium, eius qui accepit emolumento & fructu ponderandum sit, an eius qui beneficium dedit. Nam cùm beneficiis afficiuntur homines, extenuandorum meritorum causa, eiusmodi se à beneficis accepisse prædicant, quæ & illis exigua erant, & ab aliis accipere licebat: Illi contrà, quæ & maxima deferre potuerint, & quæ aliunde non potuissent accipere: idque rebus eorum asperis, aut vrgẽtibus alioqui negotiis. Nónne si amicitiam quidem vtilitas constituit, fructus quem ex beneficio tulit, is cui delatum est, mensura esse debet, vt ex eo beneficij magnitudo ponderetur? Hic enim indigebat, ei opitulatur alter, parẽ aliquãdo gratiã accepturus. Quoniã ergo tantum fuit subsidium, quãta in altero secuta est vtilitas, idcirco tantum etiam reddendum, quantum ad se peruenisse comperit: aut plus eo etiam. hoc enim est multò præclarius. In amicitiis autem quas virtus contrahit, quoniã nullæ obiugationes existunt, officiũ æstimandum est ex eius qui contulit agendi cõsilio atq; proposito. Virtutis enim ac morum præcipua vis in agendi consilio ac proposito consistit.

Cap. 14. *Atque etiam in amicitiis, in quibus excellentiæ quædam ſunt, diſſidia & querelæ incidunt. Nam vterque plus ſibi tribui poſtulat. hoc verò cùm fit, amicitia diſſoluitur. Qui namque melior eſt, ſibi plus tribui æquum cenſet (bono enim plus tribui æquitas iubet.) Itémque is qui vtilior eſt. Eum enim qui ſit inutilis, paria emolumenta conſequi negant oportere: alioqui famulatum fieri non amicitiam, niſi pro dignitate officiorum ea conſtabunt quæ ſunt amicitiæ propria. Arbitrantur enim, vt in ſocietatè pecuniarum plura accipiunt qui plura contulerunt, ſic in amicitia oportere. At inops & deterior, contrà. Boni enim amici eſſe ſubuenire egentibus. Quis enim fructus, inquiunt, quę vtilitas manet eum qui viro bono aut potenti, ſit amicus, ſiquidem nihil ſit conſecuturus? In quo vterque rectè videtur poſtulare, æquúmque reposcere: plúſque adeò tribuendum eſt vtrique ex iis rebus quæ vigent in amicitia, ſed non eiuſdem rei: ſed ei qui præſtantior ſit, plus honoris: inopi plus emolumenti. Virtutis enim ac beneficentiæ præmium, eſt honos & gloria: inopiæ & indigentiæ ſubſidium eſt, quæſtus lucrúmve. Hoc verò ſic ſe habere etiam in repub. perſpicitur. Neque enim honos habetur ei qui in Rempublicam nihil boni confert. Quod enim commune eſt & publicum, datur ei qui de Repub. bene meretur. Honor autem communis rei eſt & publica. Neque enim fieri poteſt, vt quis ſimul à Repub. locupletetur. & gloriam conſequatur. Quoniam enim nemo poteſt, vt omni ex parte iacturam faciat, ſuſtinere, ſuámque conditionem vndique deteriorem fieri: qui rei numariæ iacturam facit, habétque deteriorem, hac ex parte conditionem, ei honorem tribuũt: ei verò qui ſe vult muneribus affici, pecunias. Quod*

enim cuique tribuitur pro dignitate, id exæquat (vt dixi) & conseruat amicitiam. Illo sanè modo iis agendum est, vnáq; versandum iis qui impares sunt & cui vt ad opes adiumẽtum allatum est, vel ad virtutem, is honorem debet reddere, id scilicet reddens quod suæ facultatis est. Exigit enim & postulat amicitia, non quo quisque dignus est, & quod pro dignitate debetur, sed quod tuæ facultatis est, quòdque præstare possis. Neque enim illud fieri possit in omnibus: veluti in iis honoribus, qui diis debentur & parentibus. Nemo enim est qui pro dignitate eos possit venerari: & tamen qui eos quocunq; officio & obseruatione potest, colit, is vir pius habetur. Idcirco filio non videtur concessum, vt patrem abdicet atque ableget, patri licet filium abdicare. Cùm enim debitor sit filius, eum oportet reddere & obligationem dissoluere: qui si omnia efficiat, nullã tamen partem videatur illius meritorum assecutus. Quare semper debitor est, & illius beneficiis obligatus. Quibus autem debetur, is licet suos debitores dimittere, quare & patri. His adde, quòd nemo fortasse sit qui velit vnquam abs se alienare, nisi eum qui insigni quadam improbitate sit præditus. Nam præter naturalem amicitiam, humanum est, subsidium non aspernari. Illi verò quia improbus & flagitiosus est, cauendum est, aut non laborandum certè, vt opituletur & subsidio sit. Plerique enim beneficiis affici volunt, ipsi conferre, vt rem minimè fructuosam, fugiunt. Ac de iis quidem hactenus.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber IX.

ARGVMENTVM.

QVibus cauſis amicitia conſeruatur & tollitur. 2. quomodo amare debemus amicos. 3. fœlici opus eſt amicis. Conſeruant amicitiam mutua & æqualis beneficiorum compenſatio. Alia tamen Deo, alia parentibus, alia fratribus, alia ſodalibus, alia beneficis reddenda ſunt pro dignitate cuiuſque. Amicitiæ cauſa permanente vt virtute, vtilitate, voluptate, amicitia conſeruatur & manet, ſublatis cauſis diſſoluatur neceſſe eſt. Amicitia tamen non eſt ſtatim diſſuenda cum omnibus, ſed cum illis qui à virtute defecerunt & ſunt incurabiles. Qui autem poſſunt emendari, honeſtiſſimum eſt operam dare vt ad meliorẽ mentem redeant, quoniam virtutis melior eſt poſſeſſio quàm diuitiarum. 2. Ex amicitia qua quis ſe ipſum diligit, ſumitur modus & norma diligendi amicos. Nam amicus eſt tanquam alter idem. Vera amicitia erga ſeipſum, oritur ex tribus officiis perfectæ amicitiæ, beneuolentia, beneficentia, & concordia. Beneuolentia eſt qua quis ſibi & amico bene vult, & eius quidem gratia cui beneuolus eſt; beneficentia qua quis & ſibi & amico benefacere ſtudet. Benefici autem magis eos diligunt, quibus beneficia contulerunt, quàm illi qui acceperunt, eos diligunt. Nam dare eſt honeſtius & iucundius & certè amabilius, vt poëtæ opera ſua veluti filios diligunt, & quæ labore noſtro paramus, magis amamus, ſicuti matres magis ſuos filios diligunt. Concordia eſt quia verus amicus ſecum & cum amicis eſt concors. In bonis maximè viget concordia. Nam bonorum quiſque ſecum eſt concors, & omnes inter ſe concordes qui in iiſdem propoſitis omnino permanent, optantes ſemper ea quæ iuſta ſunt, & ad ea quique pro ſuo officio certatim contendentes. Improbi nec concordes, nec amici eſſe poſſunt, neque ſecum neque cum aliis, aut exiliter admodum paruóque tempore. Nam paruorum quiſque ſuam vtilitatem quærens ex bonis vtilibus plus habere cupit, in laboribus verò perferendis minus. Hic proximum ſuum perſcrutatur & explorat vt de eo obtrectet, eius vtilitatem impediat: quo fit vt dum ab ipſis bonum cõmune non conſeruetur, penitus concidat. Amans ſui capitur in malam & bonam partem, primo nanque amantes ſui ſunt, qui non menti ſed prauis cupiditatibus obſequuntur, quibus & ſibi & aliis nocẽt. Secundo amantes ſui ſunt, qui virtutis & ſalutis cauſa ſe diligunt & abhorrent à vitiis: hi amicorum & patriæ cauſa faciunt plurima, & ſi opus eſt mortem etiam opperiuntur, dum honeſtatem retineant. Pecuniarum & honorum & imperiorum iacturam facile ferent ipſi, quo maiores opes & honores amici conſequantur: & accidere quidẽ poteſt, vt amico rerum actione conceſſa, pulchrius ſit, cum amico præclaræ actionis cauſam extitiſſe quàm ſi ipſe gereret. Fœlici opus eſt amicis, quia iucundè intuetur eorum actiones ſuis propriis ſimiles. Deinde virtus paratur augetúrque verſando cum bonis. Nec tamen ſunt multi parandi vtilitatis aut voluptatis amici, quis enim iis ſatisfaciat? ſed probi tam multi quàm ad legitimam communitatem requiruntur. In rebus ſecundis magis indigemus probis amicis, in aduerſis indigemus vtilibus, bonorũ amicorum eſt ſimul verſari ac viuere mutuóque aſpectu recreari, benéque agere, ſicut malorum eſt compotare & turpibus voluptatibus indulgere.

IN omnibus autem amicitiis ſpecie diſ- Cap. 1.
ſimilibus proportio, vt dictum eſt, & exæquat amicitias & conſeruat: vt etiam in ciuili, ſutori pro calceis, & textori, cæteríſque omnibus extat remuneratio pro dignitate. Atque hîc quidem numus comparatus eſt quaſi rerum omnium mẽſura communis: ad quem ſanè referuntur, ex eóque ponderantur, æſtimantúrque omnia. At in amatorum amicitia interdum amator queritur ſibi in amore parem nõ eſſe eum quem ſupra modum amet, cùm in eo nihil fortaſſe ſit amabile. Sepe etiam amaſius conqueritur de amatore, quòd cùm antea promitteret omnia, nunc nihil præſtat. Qualia ſolent tum maximè euenire, cùm ille voluptatis cauſa amaſium colit, hic vtilitatis gratia amatorem: nec vtrique illa adſunt. Quoniam enim his de cauſis amicitia conſtituta erat, diſſociatio & diſtractio ſequitur, cùm ea non extant, vnde erant profectæ cauſæ diligendi. Neque enim ſe inter ſe diligebant, ſed ea quæ vtrinque extabant ac ſuppetebant. Quæ quoniam infirma ſunt, nec ſtabilia, etiam amicitiæ ſunt eiuſmodi. At verò amicitia, quam morum ſimilitudo bonorum comparauit, quoniam propter ſe eſt, permanet, vt dixi. Sed amici diſſident inter ſe tum, cùm alia atque optabant, eis obueniunt. Nam perinde eſt, ac ſi nihil tibi obueniat, cùm tibi non obuenit quod cupias. Quale eſt illud quod fertur de quodam citharœdo, cui cùm quiſpiam pollicitus eſſet, quò meliùs caneret, eo ſe maiorem mercedem eſſe daturum, íſque poſtridie promiſſam mercedem exige-

ret:eum alius respondit cũ voluptate compensasse voluptatẽ. Ac si hoc quidem vterq; volebat, satis vterq; habuit: sin hic voluptatem quam ceperit petebat, ille quæstũ occupabatur quo caruit, nõ rectè, neq; præclarè ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiam attentus est: ídque vt assequatur, hęc daturus est quę habet. Vtrum autem eius sit precium ei præscribere qui dat, an eius qui accipit, quæstio est? Qui enim dat, hoc illi permittere videtur. Quod aiunt Protagoram facere solitum. qui cùm docuisset quidlibet, iubebat eum æstimare qui didicisset, quanti faceret eam, quã adeptus erat scientiam, ac tantumdem auferebat. In quibusdam verò eius generis satis est nonnullis illud,

Merces digna viro.

Qui verò argento antè accepto, nihil deinde præstant eorum quæ professi sunt, propter promissorum magnitudinem, iure ac meritò in reprehensionem incurrunt. Neque enim exoluunt, quod promiserunt. Quod tamen coguntur fortasse Sophistæ facere, quia nemo alioqui esset qui pro iis quæ sciunt illi, vellet argentum dare. Ac isti quidem quoniam non ea perficiunt, in quæ mercedem acceperunt, iure culpantur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, ij quidem qui vltrò per se ac sponte sua bene merentur, omni, vt dixi, reprehensione carent. Talis enim est quam virtus contraxit, amicitia. Atque facienda est consultò remuneratio, & gratia vltrò ac sponte sua referenda. Hoc enim amici est atque virtutis proprium. Similis etiam videtur esse ratio eorum, inter quos est philosophiæ communicatio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecunia æstimatur, aut vllum preciũ tanti momenti &

ponderis poteſt exiſtere: ſed fortaſſe vt erga deos & parentes, ita hîc ſatis ſit præſtare quod quiſque efficere poſſit. At ſi non vltrò ſponte ſua dederit, ſed ſpe mercedis, & aliquid inde expectans, eam maximè remunerationem eſſe oportet, quæ vtique videatur eſſe pro dignitate. Quòd ſi id minùs fiat, non ſolùm neceſſe eſt, verùm etiam iuſtum eum qui prior accepit, quantum reddendum ſit præſcribere. Etenim ſi quantam hic vtilitatem ceperit, quantíque fecerit voluptatem, quam habuit, tantundem ille viciſſim ſit conſecutus, ab hoc dignam beneficio mercedem iuſtúmque precium acceperit. Id enim in rebus etiam venalibus factitari videmus. Et nonnullis in locis leges ſunt, quæ ex pactis voluntariis actionem dari vetant: quòd eam deceat, cui habita ſit fides, ita obligatione liberari, ſicuti cum eo alius contraxit. Cui enim commiſſum quid atque permiſſum eſt, eum iuſtius eſſe arbitrantur precium rei conſtituere, quàm eum qui permiſerit. multa enim ſunt quæ non pariter ab iis æſtimantur qui habent, atque ab iis qui accipere volunt. Sua enim cuique, & quæ quiſque dat, magni precij vidẽtur: attamen cõpenſatio tanta ſequi debet, quantum præſcripſerint ij qui acceperunt. Nec fortè eſt tanti res æſtimanda, quanti tum eſſe videtur, cùm eam quis habet, ſed quanti antè quàm haberet, æſtimabat.

Verùm hæc quoque dubitationem afferunt, Vtrùm patri omnia ſint tribuenda, éique parendum in omnibus: An verò cùm quis ægrotat, medico parendum? Et cùm imperator deligendus, is demum qui laude rei bellicæ valeat plurimùm, eſt noſtro ſuffragio creandus? Simili modo, amicóne potiùs, an bono viro ſubueniendum? Et vtrùm ei Cap. 2.

qui de nobis bene meritus est, referenda sit potiùs gratia, quàm dandum sodali beneficium, si vtrumque non possis? Ac horum quidem omnium haud facilis est, subtilis ac perfecta terminatio: præsertim cùm multæ ac variæ incurrant differentiæ, magnitudinis & paruitatis, honestatis & necessitatis. Hoc tamen non est obscurum, non esse idem omnia tribuenda officia. Potiúsque referenda ferè est gratia cui debeas, quàm à sodalibus ineunda: sicuti mutuum etiam reddendum est potiùs cui debetur, quàm sodali dandum beneficium. Quanquam hoc fortasse non semper sit seruandum. Verbi gratia, in eo qui à quoquam redemptus est à prædonibus. quid enim? nónne vtique ab eo qui liberarit, sit redimendus, qualiscunque etiam sit? Quòd si captus ille quidem non sit, sed repetat tamen quod pro te solutum est, Num ei reddendum, an potiùs pater liberandus? Videatur enim vel seipso potiùs pater esse redimendus. Ergo, vt dixi, in vniuersum ac generaliter, debitum reddendum est. At si vt alteri des, honesti aut necessitatis ratio vindicat, est ad hæc ipsa declinandum, vt scilicet des potiùs, quàm reddas. Incidunt enim huiusmodi tempora, cùm beneficium, quo prouocati ab altero sumus, reddere æquum non sit. Vt si virum bonum esse sciat, in quem beneficium sit collaturus, improbum contrà eum cui sit referendum. Sed nec interdum ei qui mutuum dederit, vicissim est dandum mutuum. Ille enim se existimãs recepturum quod dat, mutuum dedit viro bono, hic ab improbo non sperat se esse recepturum. Ergo siue ita est reuera, non est par dignitas: seu non ita est, sed putant tamen ita esse, nihil absurdè facere videantur. Vt ergo sæpe dixi, quæ de perturbationi-

bus & actionibus habetur oratio, eodem se modo habet, quod quidem attinet ad definiendum de iis aliquid, ac pro certo constituendum, quo res in quibus versantur. Atque illud quidem minimè obscurum est, non eadem omnibus reddenda esse, nec patri quidem omnia, vt nec Ioui immolantur omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia fratribus, alia sodalibus, alia beneficis tribuenda sunt, suum cuique ac proprium, quódque deceat, tribuendum est. Quod etiam homines facere conspiciuntur: Solent enim ad nuptias cognatos inuitare: quibus quoniam genus commune est, idcirco quæ genus attingunt, sunt illis inter ipsos officia communia. Ob eandem quoque causam cognatis & propinquis maximè incumbere existimant ad exequias cohonestandas conuenire. Sed alimenta suppeditari parentibus maximè debent à liberis tanquam debitoribus: iísque adeò in rebus præclarius est eos iuuare, qui nobis vt scimus causæ sunt, quàm nos ipsos. Atque etiam vt diis, sic parentibus bonos tribuendus: nec omnis quidem parentibus. Neque enim patri & matri idem tribuendus: nec rursus qui sapienti aut imperatori debetur honor, id est patri tribuendus: sed patri is qui patrem deceat, itémque matri qui matrem. Omni etiam seni bonos tribuendus est, is qui ætatem illam decet, assurgendo, decedendo de sede, aliísque generis eiusdem. Cum sodalibus & fratribus, libertas & rerum omnium communitas vigere debet. Cognatis verò atque tribulibus, ciuibus, itémque reliquis omnibus semper enitendum est, vt suum cuique tribuatur. Et quæ cuique conueniant, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate, ex virtute aut vsu erunt iudicanda. Atque in iis

quidem in quibus est generis similitudo, facilius est iudicium: in quibus est generis diuersitas, difficilius. Non tamen ob eam quidem causam desistendum est, sed quoad fieri poterit, faciendæ est omnium distinctio.

Cap. 3. De dissoluendis autem aut retinendis amicitiis hoc queri potest. Vtrùm discedendum sit ab amicis qui non permanent, sui similes? An ab iis quidem qui amicitias vtilitatibus & voluptate dirigunt, cùm hæc non amplius eis adsunt, non est alienum discedere? Hæc enim ipsa amabant: quibus sublatis illud consentaneum est, vt etiam amicitia tollatur. Querela autem non iniusta orietur, si quis vtilitatem aut voluptatem quærens diligat, séque in amicitia bonos mores simulet secutum. Nã, initio vt dixi, multa amicorum dissidia fiunt, cùm non ita, vt putarant, sunt amici. Ac tum quidem, cùm quispiam falsus est opinione, quòd alterum putaret ductum moribus se diligere, cùm nihil alius tale præ se ferret, se ipse accusare debet. Sin autem illius simulatione deceptus est, eum æquum est accusari qui fraude egerit: vel multò etiam magis, quàm eos qui numos adulterant, quò in re præstantiore dolus malus interceßit. Sed si tanquam bonum virum receperit, aliquis malus autem factus sit, aut verò ita videtur, Etiámne diligendus sit quæritur? An hoc fieri nullo pacto potest? Siquidem non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Non igitur est amandus improbus, neque æquum sit. Nam mali cupidum, amatorémve esse non oportet: nec verò similem fieri homini improbo. Atqui similem simili amicum esse, dictum est, suprà. Sed vtrùm statim ac repentè præcidendæ amicitiæ? An non cum omnibus, sed cum iis quorum improbitati

nullum remedium inueniri potest. Iis verò qui corrigi possunt, eò magis quoddam adiumentum adferendum est ad mores quàm ad opes, quo hoc melius est, & amicitiæ magis proprium. Nec quicquam alienum facere videatur qui amicitiam dissoluerit: quippe cùm nõ huic erat amicus, qua talis est. Quia ergo immutatum eum ad meliorem mentem reuocare non potest, ab eius amicitia abscedit. Sin hic permanet sui similis, ille multò melior est factus, longéque virtute excellit. Vtrùm eo amico etiamnũ uti debet, an id fieri non possit? Id verò in magna distantia est maximè perspicuum: ut in iis amicitiis, quæ ab ineunte ætate contractæ sunt. Etenim si ille puer mentis agitatione permaneat, hic autem vir sit quàm optimus, quî fieri potest ut sint amici, cùm iam non sint illis grata eadem, nec oblectentur iisdem rebus, nec offendantur? Neque enim hæc in se mutuò conferẽt officia, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quãdoquidem vita victúsque communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus. Vtrùm verò erga eum non alio modo se gerere debet, quàm si nũquam amicus fuisset, an prioris consuetudinis valere debet recordatio? Et sicuti amicis potiùs gratificari putamus oportere, quàm exteris, ita veteri amicitiæ aliud tribuendum est, nisi propter singularem quandam improbitatem facta sit distractio.

Quæ autem ab amicis in amicos proficiscuntur officia quibúsque amicitiæ fines & termini constituti sunt, ab iis profecta videntur, quæ sibi quenque præstare conspicimus: Ponunt enim amicum eum qui velit alterum bonis afficiat & ipse afficiat, aut certè iis quæ bona videantur, illius causa: aut eum qui velit saluum & incolumem amicum, Cap. 4.

eúmque manare in vita ipsius causa. Quo sunt animo matres erga liberos: & amicorum ij qui ab suis amicis offensi sunt. Alij amicum eum statuunt, qui vita victúque communi cum alio coniunctus est, quíque eadem studia sequatur: aut eum qui pariter & rebus aduersis amici doleat, & gaudeat secundis. Quod idem in matribus contingit maximè. Horum verò aliquo etiam amicitiam definiunt ac determinant. Atqui hæc omnia virum bonum sibi ipsi optare ac præstare cernimus: cæteros autem quâ bonos se existimant. Est enim virtus & vir bonus velut mensura (vt dixi) rerum omnium. Nam & secum ipse consentit, & iisdem rebus totus eius animus mouetur, omnibúsque animi partibus appetit eadem. Est igitur etiam is qui se iis quæ verè bona sunt aut videantur, velit affici: eáque in se ipse præstat. est enim viri boni quod bonum sit gerere, in eóque elaborare, ídque sui ipsius causa. Siquidem mentis gratia, quæ id ipsum est, quod quisque maximè esse videtur. Atque etiam manere vult in vita, ac saluus esse: eámque maximè partem vult sibi incolumem, quæ valet prudentia, & qua sapit. Bonum enim est viro bono esse. Et se verò quisque vult iis quæ si bona sunt affici. Quòd si alius fieret, atque est, nemo esset qui omnia optaret in illo inesse, in quod esset mutatum. Est enim etiam nunc in deo bonum, sed quod idem ipsum est, quod semper est. At mens sua quisque est, vel certè maximè. Iam verò qui talis est, secum ipse vult viuere. Id enim facit libenter & cum voluptate. Nam & rerum gestarum suaues sunt memoriæ & futurarum spes bonæ: quæ autem tales sunt, iucundæ & cum voluptate coniunctæ sunt. Accedit etiam,

quòd mens eius abundat præceptorum copia. Et quoniam iisdem rebus semper, & omni ex parte oblectatur & offenditur, ac non aliàs aliis, fit vt doleat gaudeátque rebus suis vnà secum maximè. Is enim est quem nullius, propè dixerim, rei pœnitet. Ergo quia hæc omnia viro bono in seipsum officia extant, in animum autem non alio animo est, quàm in se ipsum (est enim amicus tanquam alter idem) hinc fit, vt in eorum aliquo videatur vis amicitiæ consistere, atque illi esse amici, in quibus hæc insunt. Vtrùm autem secum cuiquam sit amicitia, nécne sit, omittamus hoc quidem tempore quærere. Verùm ea ex parte putandum est amicitiam cõstare, qua eorum quæ dixi, aut duo adsunt, aut etiam plura: vel ex eo quòd singularis & excellens amicitia ei similis dici solet, quæ secum cuique est. At enim videntur quæ dicta sunt, adesse permultis etiam improbis. Num ergo eorum ea ex parte participes sunt, quatenus sibi placent ipsi, seque probos putant? quandoquidem nemini hæc insunt eorum qui insigniter improbi ac nefarij sunt: quin nec videntur ne illi quidem malorum adesse. A se enim dissident ipsi, secúmque discordant: atque alia concupiscunt, alia volunt ritu impotentium. Iis enim quæ sibi ipsi bona esse statuerunt, ea quæ iucunda sunt, cum suo etiam damno coniuncta, anteponunt. Alij rursus per timiditatem atque ignauiam ab iis rebus gerendis recedunt, quas ipsi sibi optimas esse arbitrantur. Qui verò multa & grauia scelera perpetrarunt, etiam improbitatis suæ conscientia se oderunt ipsi, ac vitam fugiunt, atque adeò mortem sibi consciscunt. Improbi etiam alios quibuscum versantur, requirunt, se fugiunt ipsi. Multa enim

cùm soli sunt, & acerba atque horrenda recordantur, & alia eiusdem generis expectant: cùm sunt cum alijs, oblivione obruunt. Et quoniam in iis nihil est amabile, nullam reperiunt diligendi sui rationem. Nec igitur qui tales sunt, secum vnà lætari possunt. Nec dolere. Eorũ enim animus à se ipse dissidet, & velut seditionibus agitatur, aliásque propter improbitatem se dolet à quibusdam rebus abstinere, aliàs gaudet: atque pars altera huc trahit, & illuc altera, animum velut distrahentes ac dissipantes. Qui tametsi dolere simul & lætari non possit, ac paulò pòst certè molestè fert se voluptatem cepisse, & sibi ea vellet non fuisse voluptati. Pœnitentiæ enim pleni sunt improbi. Non igitur in se amicè animati sunt improbi, quòd in eis nihil sit dignum amicitia. Quòd si ita affectum esse valdè miserum est, fugienda improbitas est omni animi contentione, dandáque opera vt probi simus. Sic enim & in nos ipsi amico animo affecti erimus, & aliis amici efficiemur.

Cap. 5. *Beneuolentia autem quanquam amicitiæ sit similis, non tamen idem est quod amicitia. Nam beneuolentia etiam cùm iis coniuncti sumus qui nobis sunt ignoti, eadémque occulta esse potest: quorum neutrum in amicitiam cadit, quod etiam suprà diximus. Nec verò idem est beneuolentia quod amor dilectióve. Neque enim contentionem admittit, neque appetitionem, quæ amorem consequuntur. Præterea consuetudine amor suscipitur: beneuolentia etiam repentè ac subitò: quemadmodum in certantibus contingit. Nam in eos beneuoli sunt, idémque quod illi volunt, hi optant, cùm interim nullo eis adiumento sint. Nam & repentè, vt dixi, beneuoli fiunt, & leuiter*

diligunt. Videatur ergo amicitiæ principium esse beneuolentia, quemadmodum venerei amoris, ea voluptas quæ ex sensu oculorum aspectúq; capitur. Etenim nemo amore capitur, nisi qui in forma spectanda attentior fuerit. Et quem forma delectat, non cõtinuò amore capitur, sed tum denique cùm & absentis desiderio tenetur, & præsentiam concupiscit. Sic sanè inter nullos amicitia intercedere potest, qui non antè cõiuncti sint beneuolentia. At qui beneuolentia cõiuncti sunt, non ij cõtinuò etiã amãt. Eos enim dũtaxat volũt bonis affici, quibus sunt beneuoli, nec eos tamen vllis officiis adiuuẽt, nec vllam propter eos molestiam suscipiãt. Quocirca eã translato nomine otiosam amicitiã licet dicere: eámq; tempore cõfirmatã cùm auxit consuetudo, tũ amicitia efficitur: sed non quæ vtilitatis, aut voluptatis causa conciliatur: quãdoquidẽ eorũ causa nemo cũ alio beneuolentia coniungitur. Nã qui beneficium accipit, si pro beneficio accepto eum qui contulit beneuolentia complectitur, is quòd iure debet, facit. At verò qui alterum vult bene rẽ gerere, spe subsidij, quod ab illo expectet, non illi beneuolus, sed sibi potiùs videtur: sicuti nec amicus habendus alteri, si eum fructus cuiusdam causa colat & obseruet. Omninò autem beneuolentia ob virtutem & probitatem quandam nascitur, si qua significatio honestatis, fortitudinis aut alicuius eiusdem generis in altero eluceat: quemadmodum in certantibus fieri solere diximus.

Atque etiam concordia ad amicitiam pertinere videtur. Quocirca non est idem quod cõsensus opinionũ. Nam hic inter eos etiam esse potest qui inter se ignoti sunt. Nec concordes eos dicimus qui de quauis re idem sentiunt, vt Cap. 6.

qui de rebus cæleſtibus: quippe cùm de iis idem ſentire non pertineat ad amicitiam, nihilque amicitiæ officia attingat. Sed ciuitates in concordia eſſe tum dicuntur, cùm de iis quæ publicè vtilia ſunt, vnum idémque ſentiunt, eadémque ineunt conſilia, quódque publicè placuerit, exequuntur. Ergo in agendis rebus, quæ graues & magnæ ſunt, quæque contingere poſſunt vel vtriſque vel omnibus, concordia conſiſtit. Veluti ciuitates cõcordes ſunt, cùm placet omnibus magiſtratus delectu creari, aut ineundam cum Lacedæmoniis ſocietatem: aut Pittacum imperare, ſi etiã ipſe velit. At verò cùm ſeipſum vterq;, vt illi in Phœniſſis, regnare vult, tum ſeditio naſcitur. Non enim vnum idémque cogitare vtrunque, quale idcunque ſit concordare eſt, ſed idem de eadem re. Vt cùm populus & optimates volunt optimos præeſſe Reipub. ſic enim omnes aſſequuntur quod optant. Ciuium porrò inter ſe amicitia, concordia videtur, vt etiam perhibetur. Cernitur enim illa in iis quæ publicè vtilia ſunt, iiſque ideò quæ ad vitæ vſum pertinent. Talis verò eſt inter bonos concordia. Ij enim per eam, quam ſemper retinent conſtãtiam, vnum idémque & ipſi ſecum & cum aliis ſentiunt: præſertim cùm eorum præſtent voluntates, non more Euripi fluant ac refluãt, volúntque ea quæ iuſta ſunt & vtilia: quorum in Rempub. cõferendorum cupiditate ducuntur. At verò improbi niſi ad breue & exiguum tempus cõcordes eſſe non poſſunt, ſicuti etiam amici eſſe ſolent, cùm in emolumentis ſe velint ſemper eſſe potiores: in laboribus autem & publicis oneribus ac muneribus inferiores, minúſque grauatos. Quæ cùm ſibi quiſque exoptat, proximum quẽque obſeruat, ac veluti in eum inqui-

rit, atque arcet: interim petit quod erat commune, cùm nemo tueatur. Ex quo naſcuntur ſeditiones: dum alteri alteris neceſſitatem afferunt, ipſi fungi iuſto officio nolunt.

Beneficiautem eos videntur vehementiùs amare, in quos beneficia contulerunt, quàm ij qui acceperunt eos qui dederũt. Quod ſanè quaſi præter rationem ita fiat, dignum videtur de quo quæratur. Ac compluribus quidem hoc ita videtur vſuuenire, quòd illi debent, his debetur. Vt igitur in mutatione debitores periiſſe eos volunt, quorum æs contraxerunt: ſalus contrà debitorum curæ eſt creditoribus: ſic qui bene meriti ſunt eos ſaluos eſſe velle, in quos beneficium collocarunt, quaſi gratiam dati beneficij accepturi: illis curæ non eſſe vt gratiam referant. Et Epicharmus quidem fortè dicat ex malignæ affectionis obſeruatione hanc eorũ ortam eſſe orationem: quæ tamen humana eſt. Sunt enim pleriq; immemores beneficij: propenſioréſq; e ſunt homines ad accipiendum beneficium, quàm ad bene merendum. Sed cauſa à natura potiùs profecta videtur: quæ nihil ſimile habeat ei qui adfertur de creditore. Nullus enim eſt amoris erga illos affectus: ſed volunt ſaluos eſſe, vt ſuum recipiant. At benemeriti eos diligunt, & charos habent, apud quos beneficia collocarunt, etiamſi nihil in præſens ex iis emolumenti percipiant, nec ſint percepturi in poſterum. Quod etiam in artificibus contingit. Omnibus enim ſua chariora ſunt opera, quàm ipſi eſſent ſuis operibus, ſi animata fierent. Sed neſcio quo pacto hoc in poëtis magis cernitur, quibus ſua opera præter modum chara ſunt, ea vt tanquam liberos ament. Huic eſt ſimilis cauſa beneficiorum. Nam quod alius beneficium accepit, eſt ipſorum opus: & ea re id eis

Cap. 7.

charius eſt, quàm operi ſuus auctor atque effector. Huius verò hæc cauſa eſt, quòd eſſe, omnibus optabile eſt & gratũ. Sumus autem ipſo quodam actu (nam viuendo & agendo) qui ergo fecit opus actu, hoc ipſo eſt quodam modo. Ergo opus diligit, quia ei gratum eſt, eſſe: hoc verò naturale eſt. Nam quod poteſtate eſt, id opus ipſo actu exhibet & oſtendit, & vt actu ſit, efficit. Adde quod ei qui beneficium contulit, pulchrum honeſtúmque eſt id quod egit: quo fit vt eo delectetur, in quo illud ipſum ineſt. At qui beneficium accepit, nihil rei præclaræ habet in eo qui dedit, ſed fructum modò & emolumentum: quod & minùs iucundum eſt, & minùs amabile, quàm quod honeſtum eſt. Porrò cùm voluptatem adferat rei præſentis, actus: & rei futuræ, ſpes: & rei præteritæ, memoria: tum verò ipſe vigens actus, id eſt ſanè quod eſt ſuauiſſimum, itémque maximè amabile. Ergo ei qui benemeritus eſt, ſui operis permanet ſtabilis, certáque poſſeſſio. Eſt enim id quod honeſtum eſt, diuturnum. At ei qui accepit, vtilitas facilè perit ac decidit. Et honeſtarum rerum memoria iucunda eſt: vtilium, non ita multum, aut multò certè minùs. Contráque eſt in expectatione. Et amare quidem actioni eſt perſimile, amari autem perpeſſioni. Qui ergo in actione occupati ſunt, eos comitatur amare, eáque illos ſequuntur omnia quæ ad amicitiam pertinent. Iam verò ea ſunt omnibus chariora, quæ labore parta ſunt: vt etiam pecuniæ iis chariores ſunt qui quæſierunt, quàm qui acceperunt. Atqui accipere beneficium, nullius negotij eſt: dare arduum ac difficile. Ob eámque cauſam liberi chariores ſunt matribus, quam patribus: quòd partus iis difficilior ſit, & quòd ſuos eſſe certiùs ſciant.

Quod idem ad beneficos videtur esse accommodatum.

Sed vtrum se quisque maximè diligere debeat, an alium Cap. 8.
aliquem, quæstio est? Culpantur enim qui sunt sui amantissimi, eósque φιλαύτους, id est, amantes sui, probri loco appellant. Videntúrque mali homines quæ faciunt, suam ob causam facere omnia: atque eò magis, quò sunt sceleratiores. Iis ergo id vitio datur, quòd sibi tantùm consulunt. Boni autem ob honestatem: quóque sunt meliores, eò magis propter honestatem agunt & amici causa, vt etiam suas res rationésque prætermittant. A qua oratione facta dissentiunt: nec sine causa. Aiunt enim diligendum eum maximè, qui sit maximè amicus. Is autem maximè amicus est, qui cùm velit quempiam maximè bonis affici, id vult illius causa, atque adeò si nemo etiam sit resciturus. Hæc verò sibi quisque exoptat maximè: & cætera profectò omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim amicitiæ officia à suiipsius charitate ad alios peruenire. Atque in eo etiam consentiunt prouerbia huiusmodi: Vnus animus: Amicorum omnia communia: Amicitia, æqualitas. Genu quàm tibia est propius. Hæc enim omnia in officiis in seipsum, & charitate maximè cernuntur. Sibi enim quisque charus est maximè. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure autem hoc venit in dubium, vtris tandem rationibus sit assentiendum, præsertim cùm vtræque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini veritatis, vt quatenus, & qua in parte vere sint, adhibita distinctione intelligatur. Si igitur intelligamus quid vtræque rationes φίλαυτον, id est, quod sibi charum est, appellent, fortasse id

planum fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt, & vt probrum obiiciunt, φιλαύτους, id est, amantes sui appellant eos, qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias, honores & corporis voluptates ita collocant, vt meliorem horum partem semper à se velint esse. Plerique enim haec ita expetunt, iisque student, quasi in eis sit summum bonum. Itaque de iis digladiari atque dimicare solent. Qui ergo istis in rebus potiorem semper partem ad se transferri volunt, ij cupiditatibus, omninóque perturbationibus, eíque parti animi, quae est expers rationis, obsequuntur: cuiusmodi sunt οἱ πολλοὶ, id est, plerique & vulgus. Vnde etiã ipsa appellatio ducta est, ἀπὸ τοῦ πολλοῦ, id est, à multitudine, quae ipsa vitiosa & deprauata est. Iure igitur vt probrum obiicitur iis, qui ita se ipsi diligunt. Nec verò dubium est, quin eos qui haec talia sibi illo modo tribuunt, vulgus soleat appellare φιλαύτους. Si quis enim vnus ex omnibus maximam operã eò cõferat, vt iustè aut modestè facta sequatur, aut quaeuis alia quae virtutibus congruant, íque vtiq; sibi semper honnestatem vendicarit, hunc nemo φιλαύτον dixerit, hunc nemo reprehendat. Atqui hic potiùs vir, φίλαυτος esse videri debeat. Nam & pulcherrima quaeque atque optima sibi assumit: & ei parti sui, in qua inest principatus, obsequitur, parétque in omnibus. Vt autem ciuitas id maximè esse videtur, quod in ea primas partes & principem locum obtinet, idémque in omni alio quod ex multis partibus conflatum est, vsueniat: sic etiam homo id est maximè, quod eo principatum obtinet. Et amans ergo sui is est maximè, cui illud ipsum est charissimũ, quíque illi gratificatur. Et sanè ἐγκρατῆς & ἀκρατῆς, (id est con

tinens & incontinens,) Græcis ex eo habent appellationem, quòd mens in eis κραλεῖ ἢ μὴ κραλεῖ, id est, vincat aut non vincat, quasi mens sua sit quisque: ipsíque eo nos gessisse videmur, ac sponte nostra, quæ ratione duce[illegible]mus. illud igitur minimè dubium est, suam quenque nostrûm mentem esse maximè, eámque à bono viro maximè diligi. Quapropter idem φίλαωτος, erit maximè, sed alio, quàm quod vitio datur, genere: à quo tãtum abest & distat, quãtùm vita rationi consentanea ei præstat quæ perturbationibus seruiat: quantúmque interest inter honesti appetitionem, eiúsque quod speciem habeat vtilitatis. Ergo ij omnes qui singulari quodam tenentur honestarum actionum studio, in commendatione omnium laudéque versantur. Quòd si omnes ad honestatẽ & res præclarissimas gerendas quasi certatim contenderent, & publicè omnes quæ commodo essent Reip. & priuatim singuli maxima bona adipiscerentur: siquidem virtus huiusmodi quædam res est. Quare vir bonus φίλαωτος esse debet, hoc est amans sui: quippe qui & sibi præclaris actionibus proderit, & cæteros iuuabit. At non debet improbus: siquidem & sibi nocebit & proximis, prauis cupiditatibus obsequens. Atque in improbis quidem quæ agunt ipsi, ab iis discrepant quæ agere debent. Probi autem quæ debent, eadem agunt. Omnis enim mens quod sibi optimum est eligit: at vir bonus menti obtemperat. Est verò & id verissimum quod de viro bono dici solet, eùm & multa amicorum causa gerere & patriæ, &, si opus erit, mortem etiam oppetere. Pecunias enim, honores, & omnino cætera bona, de quibus homines inter se digladiari solent, contemnet, ac pro nihilo putabit, dum sibi

honeſtatem retineat. Breui enim tempore ſummam malit, quàm longo leuem percipere voluptatem: & vnum annum præclarè viuere, quàm multos vulgariter: & vnam actionem præclarm atque magnam, multis ac paruis anteponet. Quod iis profectò accidit, qui pro amicis & pro patria mortem non dubitant oppetere. Illi ergo ſibi ipſi expetunt magnum decus. Iidémque pecuniarum iacturam facilè ferent, quo maiores opes amici conſequantur. Sic enim amico extat pecunia, ipſi decus atque honeſtatis ſplendor. Ita ſibi potiora bona retinet ac vendicat. Eadem honorum & imperiorum ratio eſt. Hæc enim omnia amico concedet atque relinquet: ex quo decus ſibi laudémque comparabit. Meritò igitur vir bonus ac virtute præditus cenſetur, qui rebus omnibus antefert honeſtatem. At certè accidere poteſt, vt amico rerum actione conceſſa, pulchrius ſit, eum amico præclaræ actionis cauſam extitiſſe, quàm ſi ipſe gereret. In omnibus igitur laudabilibus vir bonus conſpicitur, plus ſibi honeſtatis aſſumere. Atque hoc quidem mõdo, vt dictum eſt, decet φιλαύτον eſſe, id eſt, amantem ſui: quomodo ſolent plerique, & vulgus, non decet.

Cap. 9. Hoc etiam de beato quæri ſolet, vtrùm amicis, nécne ei ſit opus? Beatos enim, eóſque omnes qui ſe ipſi cõtenti ſunt, amicorum præſidia negant requirere. Nam omnibus eos bonis abundare. Cùm igitur ſeipſi contenti ſint, nullo egere. Amicum porrò cùm quaſi alter idem ſit, quod quiſque minùs per ſe poſſit, ſuppeditare. Vnde illud,

Quid eſt opus amicis, quando Deus fauet.

Sed abſurdo perſimile ſit, cùm bona omnia beatis attribuamus, amicos denegare: quibus nihil in bonis externis ma-

ius, nihil melius reperiri potest. Quòd si amici est bene mereri potius, quàm accipere beneficiũ, & boni viri atque adeò virtutis est benignè facere: pulchrius autem est de amicis benemereri, quàm de alienis, certè bonus ac virtute præditus, de quibus benemereatur, requiret. Quocirca quæri solet vtrùm rebus aduersis magis, quàm prosperis desiderentur amici: quasi calamitosi, qui opem ferant qui prospera fortuna vtantur, de quibus bene mereantur, requirant. Atque etiam illud fortassis alienum sit, beatum constituere solitarium: præsertim cùm nemo velit in summa solitudine omnibus opibus circunfluere & copiis. Est enim homo ad ciuilem congregationem, & vitæ coniunctionem natus. Hoc igitur etiam beato cõuenit. Iis enim præditus atque ornatus est, quæ naturâ bona sunt. Atqui hoc perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, quàm cum alienis & quibuslibet versari. Est igitur amicis opus beato. Quid ergo est quod dicunt priores illi? Et qua ex parte vera est eorum oratio? An quòd vulgus amicos putat eos demum qui vtiles sunt, & ex quibus fructum capiunt? cuius certè generis amicos non requiret beatus: quippe qui sit omnibus bonis abundè munitus. Sed nec eos qui voluptatis causa parantur, nisi paulum admodum. Quoniam enim vita ei sua per se suauis est & iucunda, nihil aduentitia & ascititia voluptate indiget. Quia verò amicos eiusmodi non desiderat, continuò videtur nullos omnino requirere. Quod fortasse verum non est. Initio enim dixi, beatitudinem esse actum operationémve quãdam. Perspicuum autem est actum esse ex genere rerum quæ fiunt, non quæ sunt & constant ritu alicuius rei quam possideas. Quòd

si beatum esse in viuendo & operãdo consistit, boni autem viri per se bona est atque iucunda actio, vt initio dictum est: id autem quod cuique proprium atque accommodatum est, in rebus iucundis censetur: cernere autem proximumquenque magis, quàm nos ipsos possumus, illorúmq; actiones magis considerare quàm nostras: bonorum verò, qui amici sint, actiones bonis sunt iucundæ, præsertim cùm vtraque iis insint quæ natura iucunda sunt: efficitur vt beati amicos eius generis desiderant necessariò: siquidem intueri exoptat actiones & probas & sibi familiares ac proprias. Cuius generis sunt viri boni, qui amicus nobis sit, actiones. Huc accedit, quòd beatum iucundè viuere putant oportere. At in solitudine agenti, vita molesta est atque acerba. Nec enim facile est solum ac per se continuè in rerum actione versari: cum aliis, & apud alios, multò facilius. Futura est igitur ita denique operatio magis assidua, ea quæ est per se iucunda: quod inesse debet in beato. Nam vir bonus, quâ bonus est, virtutis actionibus delectatur, vitiosis offenditur: sicuti musicus bonis modulis demulcetur, prauis offenditur. Iam verò ex vita, victúque communi cum bonis, exercitatio quædam virtutis comparatur. Vt etiam inquit Theognis, cùm ita scribit.

Virtutem ex iustis discès: at vita malorum
Peruertet mentis vel bona cuncta tuæ.

Quòd si magis accommodatè ad naturam spectare velimus, videbitur vir bonus naturâ expetendus amicus esse viro bono. Quod enim natura bonum est, id diximus viro bono per se bono esse ac voluptati. Atqui vita in animantibus sentiendi facultate definitur, in hominibus facultate

ſenſus aut intelligentiæ. Porrò autem facultas in actum erumpit: ídque adeò quod præcipuum eſt, in actu conſiſtit. Viuere autem propriè nihil aliud eſſe videtur, quàm ſentire aut intelligere. Atqui viuere in iis eſt quæ per ſe bona ſunt ac iucunda. Nam definitum certúmque eſt: quòd verò certum ac finitum eſt, de natura eſt ipſius boni. Quod autem natura bonum eſt, omne viro probo bonum eſt. Quocirca omnibus ſuaue ac iucundum eſſe videtur, viuere. Sed non eſt hîc ſumenda vita vitioſa & deprauata, neque doloribus confecta. Vt enim quæ inſunt in tali vita, ſic ipſa incerta infinitáque eſt. Quod ex iis, quæ poſtea de dolore dicam, erit multò euidentius. Quòd ſi viuere bonum eſt, & iucundum: quod hinc perſpici poteſt, quia cùm omnes, tum vel maximè boni ac beati eius cupiditate ducuntur. Nam & his expetenda maximè vita, & illorum vita beatiſſima. Qui autem videt, ſe videre ſentit: & qui audit, ſe audire: & qui ambulat, ſe ambulare, itémque in cæteris quiddam eſt quod nos ſentit in actu eſſe & operari. Ergo ſentire poſſumus nos ſentire, & mente concipere nos intelligere. Illud autem ſentire in nobis eſſe alicuius rei, ſenſum, & intelligere quod ſit in nobis intelligentia, eſt quod ſimus percipere. Nam, eſſe, vel ſentire eſt, vel intelligere. Atqui ſentire ſe quemque viuere, in iis eſt quæ per ſe iucunda ſunt. Vita enim, naturæ bonum eſt. At ſentire ſibi aliquid adeſſe quod bonum ſit, ſuaue eſt & iucundum Viuere igitur cùm omnibus expetendum eſt, tum maximè bonis, quod eis, eſſe, & bonum eſt & iucundum: quòd enim ſenſum ſibi adeſſe eius quod per ſe bonum eſt, ſentiunt, delectantur. Quemadmodum porrò in ſe vir bonus, ſic in

amicum affectus est. Est enim amicus alter idem. Vt igitur suus cuique status expetendus est, sic aut pari ratione, status amici expetendus. Status autem suus cuique ob eam causam optabilis est, quia ipsum sentiat sibi bono esse: qualis sensus per se ipse est iucundus. Amicum ergo necesse est etiam vt esse sentiat. Quod vita victúsque communis, sermonúmque ac consiliorum omnium efficiet societas & communio. In iis enim rebus ponenda est vitæ hominum inter ipsos coniunctio, non vt pecudum in pastu cibóque communi. Quòd si esse, & in vita manere beato per se optabile est, propterea quòd id in iis sit quæ natura bona sunt atque iucunda, in eodem autem genere est amici status: fit vt amicus in iis numeretur quæ beato expetenda sint. Quod autem ei optabile est, ei adesse debet, aut hac parte aliquid ei deerit. Amicos igitur viros bonos, qui futurus est beatus, desiderabit.

Cap. 10. Sed vtrum quamplurimi sint amici parandi, an quemadmodum in hospitalitate rectè dici videtur,

Tu neque multorum, sed nec sis nullius hospes:

Sic deceat in amicitia nec omnino carere amicis, neq; multitudinem amicorum nimiam sibi adiungere? Ac in iis quidem qui vtilitatis causa amicitias colunt, quod dictum est, admodum valere videatur. Difficile enim est multis vicissim opem ferre ac suppeditare: neque ad id agendum satis magnas opes & facultates habeant. Quare plures quàm res familiaris patiatur, superuacanei sint, afferántq; impedimentum ad vitam honestè degendam. Nihil igitur his opus est. Et sanè qui voluptatis causa amicitias instituũt: satis etiam habent, si huius generis paucos habeãt amicos,

ſicuti in deliciis condimentum. At bonos viros ac virtute prædi-
tos, an quamplurimos ſibi amicos adiungere debent? an vt ciuitatis, ſic multitudinis amicorum certus eſt mo-
dus? Neque enim ex decem hominibus conſtat ciuitas, nec ſi ad centum millia excreuerint, etiámnum ciuitas eſt: nu-
merúſque fortè non eſt vnus quidam & certus, ſed omnis qui inter certos aliquos ac definitos conſtitutus eſt. Ergo amicorum quoque multitudo quædam certa eſt, ac defini-
ta. Ac fortaſſe ita definiri amicorum numerus poſſit, vt non plures ſint quàm quibuſcum liceat vitam familiariter traducere. Nam id amicitiæ máximè proprium videba-
tur. Nec verò dubium eſt fieri non poſſe, vt quiſquam vi-
tæ ſocietate cum multis coniunctus ſit, ac multis ſe tribuat atque impertiat. Iam verò illos etiam oportet eſſe inter ſe amicitia coniunctos, ſi id futurum ſit, vt omnes conſuetu-
dine ac familiaritate conſociati ſint: hoc verò inter multos reperiri operoſum eſt. Difficile etiam eſt & rebus proſpe-
ris gaudere, & aduerſas grauiter cum multis ferre, vt ſe ad eorum ſenſum affectúmque accommodet. Ita enim eue-
nire poſſe conſentaneum eſt, vt ſimul cum vno voluptate afficiatur, doleátque cum altero. Quapropter fortè hîc præclarè agetur, ſi non quamplurimos amicos quæramus, ſed tantum certè numerum, quantus ſatis ſit ad vitæ ſi-
mul degendæ inſtitutum. Neque enim fieri videtur poſſe, vt quiſquam ſit multis valde amicus: ideóque ne amore quidem plures proſequi poſſunt, qui inſano amore amant. Eſt enim huiuſmodi amor velut ſuprema quædam ac ni-
mia amicitia: quod in comparatione vnius tantùm cum vno cernitur. Quare ſi qua ſit magna & vehemens ami-

citia, ea cum paucis intercedat necesse est. Quod etiam rerum vsu ac reipsa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur, quæ sodalibus inter ipsos est amicitia. Et quæ fama celebres sunt amicitiæ, eæ inter duos sunt omnes. Qui verò multitudinem sibi adiungunt amicorum, quique se familiariter gerunt cum omnibus, iis amici nemini videntur, nisi more ciuili: quales homines obsequiosos & blandos vocant. Ac vni quidem qui etiam ex genere horum obsequiosorum ac blandorum hominum non sit, sed qui verè sit bonus, amicitia cum multis ciuilis illa quidem intercedere potest: amicitia autem quam virtus contrahit & conciliat, quæq; amicis inter amicos propter se comparatur, non potest. Sed præclarè agitur, si paucos huius generis reperiamus.

Cap. 11. Atque etiam hoc quæri solet, vtrum rebus secundis magis, an aduersis amici desiderantur. Nam in vtroque genere fortunæ quæruntur. Qui enim aduersa fortuna vtuntur, opis indigent: & qui secunda, conuictores requirunt, & quibus benignè faciant: alios enim volunt beneficiis demereri. Ac rebus quidem aduersis amicos habere magis necessarium est, ideóque tum desiderantur ex quibus fructus percipi possit: in rebus verò prosperis, pulchrius & honestius. Itaque tum viros probos sibi quærunt: quòd eos beneficiis afficere optabilius sit, & cum eis vitam degere. Suauis enim est ipsa amicorum præsentia, & in prosperiis rebus & in aduersis. Mœrores enim & luctus facit amicitia communicans partiánsque leuiores. Quocirca id ambigi potest, vtrùm doloris quasi oneris socij sint amici, an non ita sit, sed eorum iucunda præsentia, & commu-

nicati doloris cogitatio, minorem facit ægritudinem. Sed vtrùm ob causas, an ob rem aliquam aliam leuetur eorum dolor, omittamus exponere: illud certè quod dixi, vsuuenire videmus. Porrò eorum præsentia nescio quo pacto mixta & minimè simplex videtur. Nam amici aspectus ipse suauis est, ei præsertim qui in miseriis & calamitatibus versetur: in eóque ad depellendum dolorem subsidium quoddam est paratum. Amicus enim si qua valet dexteritate, & ingenio, & aspectu, & sermone, consolandi vim habet. Nam cùm eius habeat mores cognitos, tum quibus rebus delectetur & offendatur, intelligit: porrò sentire amicum suis incommodis dolere molestum est. Omnes enim cauent, ne amicis causas doloris adferant. Idéoque qui sunt magno fortíque animo præditi, dant operam ne amici in partem veniãt doloris sui: ac nisi sit nimia eorum indolentia, non possunt æquo animo ferre, si qua illos ægritudine vrgeri videant. Omninóque eos respuunt qui socios se præbent lamentorum: propterea quòd ne ipsi quidem propensi sunt ad lamentandum. At verò mulierculæ, similésque muliercularum viri eorum potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent gemitus & lachrymarum: eósque vt amicos & doloris socios diligunt. Sed par est scilicet in omni re optimum quemque imitari. In rebus autem prosperis cùm iucundam vitæ consuetudinem habet amicorum præsentia, tum verò suauem cogitationem, quòd iis ipsis rebus prosperis lætentur. Itaque vltrò ac cupidè ad societatem & communionem prosperitatum amici vocandi esse videantur (nam pulchrum est benignitate vti haud grauatè) ad societatem verò calamitatum,

timidè ac rarò. Sunt enim quàm parcissimè mala amicis communicanda. Vnde illud, Satis est quòd ego miser sum. Tum autem vocandi sunt maximè, cùm leui susceptamolestia profuturi sunt plurimùm. Contrà verò decet fortasse amicum venire ad amicum aduersa afflictatum fortuna, non vocatum & vltrò, siquidem amici est benemereri, de iis præsertim ac maximè qui opis indigeant, & qui non rogarint: nam in vtroque præclarius ac suauius est. Ad eos verò quæ in prosperitate sunt fortunæ, vt eis quidem adiumento sis, vltrò & alacriter eundum est (nam iis etiam in rebus necessaria est amicorum opera) vt verò beneficium accipias, sensim id timidéque faciendum. Neque enim honestum est, vltrò paratum esse ad vtilitatem ab altero capiendam. Sed tamen vitanda est forsitan in respuendo beneficio offensionis & acerbitatis opinio. Id enim interdum sanè vsuuenit. Ergo hoc quidem perspicuum est, in omnibus rebus amicorum expetendam præsentiam.

Cap. 12. Sed vtrùm vt in venereis amoribus ipse conspectus gratissimus est, quíque amant sensum hunc præ cæteris expetunt, quasi in eo potissimum amor constat, indéque nascatur, sic amici vitam victúmque communem maximè exoptant? Nam communicatio & societas quædam est amicitia: & quo modo in se quisque affectus est, eodem erga amicum. Atqui suus cuique de suo statu ac de suo (vt sic dicam) esse sensus optabilis est: & de amici igitur. Eius autem sensus actus operatióve in vita victúque communi consistit. Iure igitur vitæ societatem expetunt. Atque in quo quisque statum & suum (vt sic dicam) esse

ponit, & cuius gratia viuere expetit, in eo vitam volunt cum amicis consumere. Quocirca alij vnà compotant, alij vnà se talorum ludo oblectant: nonnulli se exercent vnà ac venantur, quæ quisque in vita maximè adamant totos dies conterunt, quæ quisque in vita maximè adamat. Quia enim viuere cum amicis vnà cupiunt, ea faciunt ipsi earúmque rerum communione iunguntur, in quibus consuetudinem vitæ putant consistere. Quapropter improborum vitiosa est ac deprauata amicitia. Cùm enim instabiles inconstantésque sint, rerum malarum ineunt societatem: similésque ac pares inter se cùm fiant, improbi efficiuntur. At verò proborum proba est amicitia: quæ vsu & consuetudine augetur & confirmatur. Quinetiam videntur progressum in virtute facere, officiis & emendatione communi. Alter enim ab altero ea exprimit quæ grata sunt. Hinc illud,

Virtutem ex iustis discès.——

Ac de amicitia quidem hactenus. Sequitur vt de voluptate disseramus.

ARISTOTELIS
Ethicorum liber X.

ARGVMENTVM.

AGITVR primùm de voluptate, deinde de fœlicitate, cum de cauſis quibus efficiamur boni: 1. Voluptatem Eudoxus ſtatuit eſſe ſummum bonũ, quoniam omnia animalia voluptatẽ appetant, cuius doctrina ob probitatem morum fidem apud complures fecit. Ariſtoteles negat eſſe ſummum bonum, propterea quod ea ſequatur actionem etiam eam in qua ſtatuenda eſt vera fœlicitas. Voluptates ſpecie differunt ex actionum quas conſequuntur, diuerſitate: quoniam nonnullæ voluptates actionibus quibuſdam adiunctæ ſunt impedimento aliis actionibus alterius generis. Nam cùm alicuius rei ſtudio & actione vehementer delectamur, accidit, vt nihil aliud ferè agamus. Cæteris animalibus in ſua propria ſpecie eſt voluptas & proprius cibus, hominibus licet eiuſdẽ ſpeciei ineſt diuerſa voluptas. Inter hominũ voluptates ea eſt præſtantior, quæ euenit homini bono & ſecundum virtutem viuenti, cæteræ verò ſunt ſecundariæ. 2. Fœlicitas non in habitu, ſed in actione eſt conſtituta, & ea quidem actione quæ propter ſe tantùm expetatur. Hæc eſt actio virtutis non ea quæ ludo ineſt, quoniam ludus ſuſcipitur cauſa laboris. Eſt actio virtutis optimæ, hoc eſt ſapientiæ procedens ex ea animi facultate quæ intellectus dicitur. nam omnium actionum nulla eſt contemplatione præſtantior, nulla magis continua, nulla iucundior, nulla minus indigens bonis externis, cætera denique omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipſa actione continentur. Quare vt diuinum quiddam mens eſt cum homine comparata, ſic vita ei congruẽs & conſentanea diuina eſt ad humanam, vt non iam mortalia ſapere & ſpectare debeamus, licet mortales ſimus, ſed quoad poſſumus niti ad immortalitatem. 3. Boni efficiemur tribus cauſis, natura, doctrina, & cõſuetudine: quarum duæ primæ ſine hac non magnopere proſunt, nam bene agendi conſuetudo ad bonos mores parandos maximè eſt neceſſaria. Si quis enim maximè adoleſcentum quibus moderatè & conſtanter viuere eſt moleſtum, bonus futurus eſt, primum rectè educari debet & aſſueſcere, vnde honeſtis ſtudiis ætatem conterere, quæque ſunt flagitioſa nec ſua ſponte, nec inuitus admittere. Ad quod maximè opus eſt legibus, quibus ad virtutem dirigamur & excitemur, & à vitiis abducamur. Homines enim odio habentur ab iis hominibus non probis quorum obſiſtunt cupiditatibus, etiamſi id rectè facere videantur. At lex nõ eſt inuiſa, non grauis, non moleſta, cùm bonum æquúmque decernit: & lex plus valet ad rectam educationem in ciuitate, quãm patris auctoritas domi. Et quoniam plerique potius vi quã ratione, & magis timore pœnæ quàm amore virtutis ad officium actionéſque virtutis impelluntur, legiſlator & qui aliorum curam gerit, bonos exhortabitur, contumaces plectet, & eos qui ſanari nullo modo poterunt, penitus exterminabit.

Cap. I. HIS *expoſitis conſequens fortaſſe ſit de voluptate diſſerere, quandoquidem generi noſtro maximè familiaris eſt & coniuncta. Itaque ad pueros inſtituendos voluptate & dolore quaſi gubernaculo vtuntur. In eo etiam vis maxima*

esse videtur ad virtutem morum, si gaudeamus quibus oportet, eáq; oderimus quæ odio habenda sunt. Patent enim ista per omnem vitam latissimè, in iísque magnum momentum, víq; magna est ad virtutem & beatam vitã. Nam & quæ iucunda sunt, omnes sequuntur: & quæ molesta, declinant ac fugiunt. Quæ cùm ita sint, tum verò non sit vel hoc nomine prætermittenda hæc disputatio, quòd magnam ea quæ ab Eudoxo dicuntur, adferunt dubitationem. Alij enim voluptatem summum bonum esse dicunt: alij contra valde magnum malum. Atque horum alij ita dicunt quòd eam vtiq; huiusmodi esse credant: alij, quòd ita denique melius putant actum iri cum vita nostra, si voluptas, quanquam non sit, tamẽ ponatur in malis. Proclives enim ad eam esse plerosque, ac seruire voluptatibus. Itaque ducendos esse in contrariam partem. Sic enim perventuros ad medium. Sed hæc nequaquam rectè dicuntur. Omnis enim quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, minorem quàm facta ipsa, habent auctoritatem. Cùm igitur dicta ab iis discrepant, quæ perspicua sunt sensibus, tum præter id quòd contemptui habentur, veritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui voluptatem vituperat, is siquando eam appetere deprehẽdatur, ad eam declinare videbitur, quasi nõ sit ex illo genere omnis voluptas. Neq; enim multitudinis est discernere. Ergo veri sermones non solùm ad cognoscendum, verùm etiã ad viuendum valere plurimùm videntur. Cùm enim factis congruunt, comprobantur. Ideóq; eos adhortantur, à quibus intelliguntur, vt vitam ad eos quasi ad normam dirigant. Sed de his satis. Nunc ea explicanda sunt, quæ de voluptate feruntur.

Cap. 2. *Eudoxus quidem voluptatem ſummum bonum eſſe dicebat, quòd omnia videret eam appetere, & quæ ratione vterentur, & quæ eſſent rationis expertia. In omnibus autem rebus quod expetendum ſit, bonum eſſe: adeóque optimum ac præſtantiſſimum eſſe, quòd maximè optabile ſit. Quod verò ad idem omnia feruntur, argumento eſſe, id ſummum eſſe omnibus bonum. Nam ſingula quæque quod ſibi bonũ ſit reperire, haud ſecus quàm cibum. Quod igitur omnibus bonum ſit, quódque omnia expetant, id ſummum bonum eſſe. Quæ eius rationes comprobatæ ſunt, non ſua vi ſolùm & pondere, ſed multò magis virtute ipſius & moribus. Præſtanti enim ac ſingulari habitus eſt temperantia Non igitur tanquam voluptatis amans hac vti oratione videbatur, ſed quòd reuera ita ſe res haberet. Nec verò ex contrario minùs idem hoc perſpicuum fieri putabat. Dolorem enim omnibus per ſe eſſe fugiendum, itémque expetendum contrarium. Maximè autem expetendum eſſe, quod rei nullius cauſa repetimus: qualis eſſet vel omnium conſenſu voluptas. Neminem enim quærere, quamobrem quis voluptate afficiatur, quaſi per ſe & propter ſe ſit voluptas expetenda. Quæ ſi ad bonum quoduis addatur, veluti ad iuſtè & modeſtè facta, magis id expetendum ſua acceſſione efficere. Atqui bonorum amplificatio & incrementum, niſi ab iis quæ etiam bona ſint, fieri non poteſt. Verùm hæc quidem ratio voluptatem in bonis eſſe oſtendit, ſed non magis quàm aliud quiduis. Quicquid enim bonum eſt, omne coniunctum cum alio optabilius eſt, & magis expetendum, quàm ipſum ſeparatim. Qua etiam ratione Plato refellit hanc ſententiam, quæ*

voluptatem asserit esse summum bonum. Magis enim expetendam vitam iucundam cum prudentia coniunctam, quàm absque prudentia. Quod si melior sit coniuncta, & cum alio mista voluptas, non esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni summum bonum magis expetendum effici posse. Illud verò perspicuum est, non posse aliud quicquam summum bonum esse, quod coniunctum cum alio, quod per se bonum sit magis expetendum & optabilius existat. Quid ergo illud tandem est quod huiusmodi sit, quo & nos quidem participes simus? tale enim quæritur. Nam qui negant bonum id esse quod omnes appetant, ij nihil quicquam dicunt. Quod enim videtur omnibus, id esse dicimus. Nec qui tollet hanc persuasionem, aliquid verisimilis adferat. Etenim si sola mentis expertia eas expeterent, aliqua esset eorum oratio. Sin ea etiam quæ prudentia vtuntur, quid est quod possint dicere? Quinetiam corruptis & deprauatis fortasse à natura quædam boni particula tributa est, præstatior & melior quàm sint ipsa per se, quæ bonum naturæ accommodatum expetit. Sed nec refutatio vera videtur illius rationis quæ de contrario adfertur. Negat enim si dolor malum sit, continuò sequi vt voluptas sit bonum. Malum enim malo esse contrarium, & neutri vtrunque. Quod cùm dicunt non malè illi quidem dicunt, sed quæ tamen verè locum habere in iis non possunt, de quibus agitur. Si enim vtraque sint in malis, fugienda esse etiam oportet vtraque: sin neutra, neutrum, aut similiter. Nunc constat homines fugere alterum vt malum, alterum sequi vt bonum. Ita ergo sunt inter se contraria.

Cap. 3. Neque verò si voluptas non est in genere qualitatum, idcirco in bonis non est: quippe cum nec virtutis actiones qualitates sint, nec fœlicitas. Contendunt autem bonum certum esse & finitum, voluptatem infinitam & incertam, propterea quod accessionem & decessionem admittit. Atqui si ex eo quod ex voluptate affici, id iudicant, idem valebit in iustitia cæterisque virtutibus omnibus, in quibus contentionem & remissionem manifestò admittunt, qui ex iis quales cognominantur: vnde fit vt pari ratione ipsæ virtutes accessionem capere dicantur & remissionem. Alij enim aliis sunt & iustiores & fortiores. Et potest aliquis iuste agere, & temperanter magis & minùs. Sin ipsis in voluptatibus id velint inesse, satis explicatè nunquam causam adferant, cur sint aliæ immixtæ & simplices, aliæ mixtæ & coniunctæ. Quid verò prohibet, vt sanitas, quæ certa est & finita, contentionem tamen admittit & summissionem: sic maiorem fieri & minorem voluptatem? Non enim vel omnium est eadem temperatio, vel aliqua vna semper in eodem statu, sed est quatenus remissa adhuc permanet, differtque intentione & remissione, quod idem in voluptate potest contingere. Præterea cùm summum bonum perfectum quiddam & absolutum ponant, motiones autem & ortus imperfectos, voluptatem motum ortûmque esse ostendere conantur. Quod nec videntur rectè dicere, nec voluptas est motus. Propria enim est omnis motionis velocitas & tarditas: & si non per se, veluti ei quæ mundo attributa est, at certè per comparationem ad aliud. At neutrum horum voluptati accidit. Fieri enim potest vt quemadmodum ad iram,

sic aliquis citò ad voluptatem sit incitatus: Vt autem in voluptate sit celeriter, non potest, nec facta quidem cum alio comparatione. Ac celeriter ambulare & crescere potest, & si qua sunt eiusdem generis. Fieri ergo potest vt celeriter tardè ve mutemur in voluptatem: vt autem celeriter sit in nobis actus voluptatis, id est gaudeamus, & afficiamur voluptate, non potest. Ortus porro quo tandem pacto futura est? Non enim ex re qualibet quiduis oritur, sed occidunt in id omnia, vnde orta sunt: & cuius ortus est voluptas, eius interitus erit dolor. Deinde dolorem dicunt indigentiam esse eius quod naturæ accommodatum est, voluptatem eius expletionem. Hæc vero sunt corporis affectus. Si ergo voluptas expletio est eius, quod secundum naturam sit: in quo fuerit illa expletio, id profectò erit quod voluptatem perçipiet. Corpus ergo erit quod capiet voluptatem. At non videtur ita esse: non est igitur voluptas expletio. Verum cum sit expletio, tum quis voluptate afficitur: & cùm secatur, dolet. Sed hæc opinio nata videtur ex iis voluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentóque capiuntur. Nam qui ieiuni atque inanes fuerunt, in eóque desiderio dolore affecti, pòst expletione oblectantur. At non omnibus id voluptatibus contingit. Vacant enim dolore & mathematicæ voluptates, earúmque quæ sensibus percipiuntur, eæ que ad odoratum pertinent, atque etiam acroamata & spectacula multæ præterea recordationes, & spes absque vllo dolore suaues sunt & iucundæ. Quæ quidem cuius tandem rei ortus sunt futuræ? præsertim cùm nullius rei præcesserint indigentiæ, nulla vllius rei desideria, cuius fiunt expletiones. Nam iis quidem homi-

minibus qui obscœnas & probro dignas voluptates adferunt, respondendum est, non esse illa iucunda. Non enim si hominibus male affectis iucunda ea sunt, idcirco putanda sunt simpliciter iucunda, sed his modò talibus: sicuti ne ea quidem salubria sunt quæ ægris videntur, nec dulcia, aut amara: nec rursus alba putanda, quæ lippientibus alba videntur. Aut certè hoc modo respondendum sit, voluptates quidem esse expetendas, sed non ab iis rebus profectas: ut sunt diuitiæ optabiles, at non ex proditione: & bona valetudo expetenda, sed tamen non ex cuiuslibet rei esu. Aut vero dicendum specie voluptates differre. Diuersæ enim sunt quæ ex honestis rebus capiuntur, ab iis quæ ex turpibus. Nec iusti hominis voluptate affici quis potest, nisi idem sit iustus, nec musici capere voluptatem, qui musicus non sit: eademque est ratio cæterarum. Videtur autem amicus quoque, qui ab assentatore plurimùm differt, ostendere voluptatem non esse bonum, aut certè specie voluptates differre. Ille enim vt bono sit cum amico versatur, hic vt sit voluptati: atque hoc vitio datur, illud laudi ducitur, ex quo diuersa esse, ad quæ referunt suos congressus, intelligitur. Nemoque est, qui vt iis voluptatibus, quam maximè fieri potest, perfruatur, quibus pueri ducuntur, velut in puerili mente degere omnem ætatem: neque ex turpibus factis voluptatem capere nullo vnquam impendente doloris metu: multarum denique rerum studio trahi solemus, etiam si nullam voluptatem adferant: vt videndi, vt recordandi, vt sciendi & virtutes comparandi. Nec sanè quicquam refert, quod necessariò voluptates ex iis consequuntur: quippe cum ea optaremus ac

sequeremur, etiam si nulla ex iis voluptas gigneretur. Ergo illud quidem perspicuum est, nec summum bonum voluptatem esse, nec omnem expetendam: etiam illud, per se expetendas aliquas, quæ specie inter se differunt, aut iis rebus ex quibus oriuntur. Ac de iis quidem, quæ de voluptate & dolore dicuntur, satis superque dictum est.

Quid autem sit, aut quale aliquid, apertiùs, si paulò altius repetamus, intelligetur. Aspectus enim perfectus est quacunque temporis quo aspicimus parte. Hic enim nullius rei penuria est, quæ tẽporis successu formam eius absoluat. Huic est similis voluptas, quæ totum quippiam est semper. Nullo enim tempore quisquam ita capere voluptatem potest, vt successu temporis opus sit quo tandem eius perficiatur species. Quare ne motus quidem est. Motus enim omnis in tempore fit: finémque aliquem & terminum spectat. Veluti motio quæ est in ædificando, tum perfecta absolutáque est, cùm id quod exoptat effecerit. At in toto quidem tempore hoc sic habet, id est motus perfectus est: in partibus verò temporis omnes imperfecti sunt, differúntque specie à toto motu: & illæ etiam partes inter se. Lapidum enim compositio à columnarum erectione differt, & hæ ipsæ à templi effectione. Ac templi quidem structura, vndique perfecta est, cum ei nihil desit eius quòd propositum fuerat: crepidinum autem & laquearium, imperfecta. vtraque enim partis est. Specie ergo differunt: nec potest in vllo, nisi in toto tempore reperiri motus specie perfectus. Similis est ratio ingressus & cæterarum motionum. Etenim si loci mutatio motus est aliunde aliquo, & huius profectò in specie differentiæ, volatus, ingressus,

Cap. 4.

ſaltatio, & alia eiuſdem generis. Verùm non ita ſolùm reperitur in hoc motu ſpeciei diſtinctio, ſed in ipſo etiam inceſſu. Nam hinc illuc moueri non eſt idem in ſtadio, & in parte ſtadij: neque in alia atque alia parte: neque idem eſt huius & illius lineæ tranſitus. Non enim ſolùm linea pertranſitur, ſed etiam linea quæ in loco ſita eſt. At in alio loco hæc atque illa ſita eſt. Sed de motu ſanè aliis libris accuratè ac ſubtiliter diſputauimus. Illud nunc apparet, non eſſe omni tempore perfectum motum, ſed imperfecti ſunt multi, qui etiam ſpecie inter ſe differant: ſiquidem termini vnde & quo, ij ſunt qui ſpeciem conſtituunt. At verò voluptatis eſt in quolibet tempore perfecta forma. Ita perſpicuum eſt & inter ſe hæc, motum inquam & voluptatem, differre: & in iis eſſe voluptatem quæ integra totáque ſint atque perfecta. Quod vel hinc quoque poteſt, quia nihil moueri niſi in tempore poteſt, at voluptate affici poteſt: quod enim in puncto temporis eſt, id totum quiddam eſt atque vniuerſum. Ex quibus hoc quoque perſpicuum eſt, non recte ab iis motum aut ortum dici voluptatem. Neque enim hæc ipſa ſunt rerum omnium, ſed earũ duntaxat quæ diuiduæ ſunt in partes, non ipſa quædam tota. Nec enim aſpectus ortus eſt, nec puncti nec vnitatis: nec quicquam eorum eſt motus aut ortus. Nec igitur voluptas eſt motus aut ortus: quippe quæ res eſt quædam tota & vniuerſa. Cùm verò ſenſus omnis in eo ſuum munus exequitur quod ſub ipſum cadit, tum iis qui bene affectus eſt, in eo abſolutè munùs officiúmque ſuum tuetur, quod omnium quæ ſub ſenſum illud ſubiecta ſunt, eſt præſtantiſſimum: ſiquidem tale quiddam muneris functio

perfecta videtur maximè (porrò utrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo versatur, nihil hîc interest) in omnibus sanè optimus est actus eius quod optimè affectum est ad id quod est omnium quæ sibi subiecta sunt, præstantissimum: qui idem sit necesse est & perfectissimus & suauissimus. Est enim sua cuiusque sensus voluptas propria, itémque cogitationis & contemplationis. Ea autem plurimum habet iucunditatis, quæ est absolutissima. Et ea demum est absolutissima eius quod bene affectum est ad eam rem quæ omnium optima est earum quæ sibi propositæ sunt. Perficit autem actum voluptas, sed non ita perficit, vt res sensui subiecta, & sensus ipse, cum bona atque integra sunt: sicuti ne valetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt vt bene valeamus. Quòd autem in quoque sensu sua sit quædem voluptas, vel hinc planum est, quòd spectacula & acroamata iucunda esse dicimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est, ita denique summam voluptatem futuram, si & sensus sit optimus, & in aliqua re eius generis occupatus. Cúmque erunt eiusmodi, res sub sensum subiecta, & id quod sentit, semper erit voluptas: quippe cùm præsto sit quod agat, quódque patiatur. Sed actum absoluit voluptas, non vt ingenitus quidam habitus, sed vt complementum quoddam ac finis accedens: velut hominibus qui in florenti sunt ætate, speciosa forma. Quandiu porrò res sensui subiecta, vel intelligentiæ talis manet, qualis debet, itémque, & quod iudicat, & quod contemplatur, tandiu futura est in ipso actu voluptas. Etenim si quod agit, quódque patitur similia permanent eodémque modo inter se affecta, eadem res so-

let existere natura. Quid ergo causæ est cur nemo assiduè afficitur voluptate? An defatigatur? humanæ enim res omnes actum assiduum non possunt pati. Idcirco ne voluptas quidem potest esse sempiterna: actum enim comitatur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectant, cùm nouæ sunt, sed postea non æquè: ob hanc causam. Primum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio, atque in ea res tota intenditur, vt aciem oculorum intendunt, qui attentiùs aliquid intuentur: postea actus eiusdē modi non cōsequitur, sed remissior ac negligentior. Ita voluptas quoque obscuratur. Omnes porrò voluptatem appetere ex eo putādum est, quòd omnes etiam viuere cupiunt. Vita autem actus quidam est. In iisque rebus potissimum agendo quisque versatur, eásque sui facultates plurimum vult agendo esse occupatas, quas maximè adamat. Vt musicus auditu plurimum vtitur, in cantibus: discendi cupidus, mente in rerum cognitione & contemplatione: itémque cæteri. At voluptas, actus, operationéve complet & absoluit, quare & vitam: cuius cupiditate omnes incensi sumus. Ergo voluptatem quoque expetunt, nec sine causa: quippe cùm vitam, quæ cuique optabilis est, complet ac perficit. Vtrùm autem vitam ob voluptatem expetamus, an contrà voluptatem propter vitam, nunc omittamus quærere. Copulata enim hæc inter se videntur, & neutrum ab altero diuelli ac seiungi posse. Nam & voluptas sine actu non existit, & omnem actum perficit voluptas.

Cap. 5. Ex quo videri etiam potest, voluptates specie differre. Nam quæ specie diuersa sunt, ab iis perfici & absolui arbitramur, quæ sunt specie diuersa. Constat enim sic se habe-

re omnia, & quæ natura, & quæ arte solent effici. Vt animalia, & arbores, & picturas, & statuas, & domum, & vas. Patet igitur eodem modo actu specie differentes, ab iis compleri ac perfici quæ specie different. Atqui mentis operationes à sensuum actionibus, & hæ inter se specie differunt. Quare & voluptates quæ eas complent & absoluunt. Idque ex eo etiam intelligi potest, quòd vnaquæque voluptas cum eo actu coniuncta, & quodammodo implicata est, quem complet ac perficit. Auget enim, ac vegetiorem reddit operationem sua natiuáque voluptas. Acriùs enim ac subtiliùs iudicant exquiruntque omnia, qui rem gerunt & tractant cum voluptate. Verbi causa geometriæ peritiores fiunt qui rebus geometricis tractandis oblectantur, iique melius omnia intelligunt. Itémque & musicæ & architecturæ studiosi, & cæterarum artium singuli artifices, suo quisque operi perficiendo magnos faciunt progressus, cum eo delectantur. Adaugent igitur studia & operationes, ipsæ voluptates. Qui verò rem adaugent & amplificant, illi sunt finitima ac propria. Quæ autem iis rebus quæ specie differunt, finitima ac propria sunt, ea etiam specie differunt. Iam verò hinc etiam apertiùs hoc ipsum intelligi potest, quòd quæ à diuersis rebus ortæ sunt voluptates, actionibus impedimento sunt. Qui enim tibiarum cantu tenentur, non possunt verba quæ interim fiunt, aduertere, si tibicinem modulantem audiant, quia maiorem voluptatem ex tibiarum cantu capiant, quam ex præsenti actione. Voluptas igitur quam parit tibiarum numerus, eam euertit actionem quæ in oratione versabatur. Quod idem in aliis contingit, cùm simul duabus rebus

operam damus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit & excutit alteram: eóque magis quo maior est voluptas, adeò vt nihil iam alterius relinquatur, ac nullam omnino operam det alteri. Itaque cùm vehemẽter nos res quælibet delectat, non admodum aliud agimus: sed tum alias res agemus, cùm ex aliis leuem capimus voluptatem, aliáq; leuiter placent. Quod iis vsuuenit, qui in theatro edunt bellaria. Id enim faciunt tum maximè cùm imperiti ignobiléſque concertant. Quòd ſi voluptas propria accuratiores facit ac diuturniores, melioréſque operationes: quæ autem alienæ ſunt, corrumpunt & labefactant, perſpicuum eſt inter eas intereſſe plurimùm. Ferè enim idem faciunt aliene voluptates, quod proprij dolores. A propriis enim doloribus tolluntur actus. Vt ſi cui iucundum ac moleſtum eſt ſcribere, aut rationes ſubducere alteri, ille non ſcribet, hic non ſubducet rationes: quia ſcilicet ſit eis moleſta actio. Ergo in actibus contrarios habent effectus, voluptates propriæ & proprij dolores. Propriæ autem ſunt, quæ actus per ſe comitantur, in ipſóque actu per ſe inſunt. Alienas verò voluptates ſimile quiddam doloris facere dictum eſt: interimunt enim atque euertunt, etſi non eodem modo. Quoniam autem actiones probitate differunt & improbitate, & aliæ expetendæ, aliæ fugiendæ, aliæ neutræ atque indifferentes ſunt, efficitur vt ſit eadem ratio in voluptatibus. Sua enim cuiuſque operationis eſt voluptas. Quæ ergo propria eſt bonæ, ea eſt proba atque honeſta: quæ malæ, improba. Nam & cupiditates quæ ſunt actionum honeſtarum, laudandæ ſunt: quæ turpium, vituperandæ. Atqui propinquiores ſunt actionibus, & coniunctiores

quæ in ipsis insunt voluptates, quàm cupiditates appetitionésve. Hæ enim sunt ab illis disiunctæ & temporibus & natura. Voluptates autem ita prope accedunt ad actiones, adeóque indistinctæ sunt, vt idémne sit voluptas quod actus, ambigatur. Non tamen rectè videatur voluptas esse ipsa mentis actio, aut ipse sensus. Id enim absurdum sit. Sed quia non separantur, idem videntur esse nonnullis. Vt igitur sunt inter se diuersi actus, ita voluptates. Differt autem visus à tactu puritate, & à gustatu auditus & odoratus: quare & similiter differunt inter se horum sensuum voluptates, tum verò & ab iis quæ mentis sunt propriæ, & inter se vtræque. Porrò autem vt est suum cuique animanti munus officiúmque, sic sua cuique animalium voluptas videtur esse attributa: ea scilicet quæ propriam cuiusque operationẽ comitatur. Id quod singula spectanti videbitur. Alia est enim voluptas equi, alia canis, alia hominis. Verúmque est illud Heracliti, Asinos stramen malle, quàm aurum. Est enim asinis pabulum auro suauius. Atque hæ quidem quæ propriæ sunt eorum quæ specie differunt, aduersæ etiam sunt specie: quæ autem eorum sunt quæ eadem sunt, eas consentaneum est non esse differentes. Quanquam in hominibus magna est earũ distinctio. Eadem enim res alios offendit, alios delectat: nonnullisque molesta atque odiosa est, aliis suauis & optanda. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem videntur dulcia iis, qui febri afflictantur, & bene valenti: neque idem calidum ei qui imbecilla & infirma est valetudine, & ei qui habet corpus bene constitutum: similitérque fit in cæteris. In quibus omnibus id videtur verum

quod viro bono, ac virtute prædito videtur. Quòd si præclarè ac verè dicitur quemadmodum & videtur, éstque rerum omnium mensura & norma, virtus ac vir bonus, qua talis est: voluptates profectò eæ verè habendæ sunt, quæ huic videntur: & iucunda ea, quibus hic gaudet. Quæ autem ei grauia sunt & molesta, ea si cui suauia videantur, nihil mirum. Multæ enim sunt hominum corruptiones, multæ pernicies & pestes. Neque ea sunt iucunda, sed his modò, & ita affectis iucunda. Ergo eas quidem, quas obscœnas & turpes esse constat, perspicuum est non esse nominandas voluptates, nisi hominum deprauatorum. Sed earum quę probę & honestę videtur, quę tandem, quálisve hominis propria voluptas habenda est? Aut id perspici potest ex actionibus? eas enim voluptates consequuntur. Siue ergo una, siue plures habendę sunt perfecti ac beati viri actiones, profectò quæ has complebũt & absoluũt, eæ propriæ & verè dicentur hominis voluptates, cæteræ secũdum locum, idque multifariam, vt etiam actiones obtinebunt.

Cap. 6. Reliquum est, quoniam de iis disseruimus quæ ad virtutes, amicitias & voluptates pertinebant, latiori specie, non ad tenue elimata oratione de beatitudine dicamus: præsertim cùm in ea rerũ humanarum finem vltimúmque ponamus. Quòd si quæ suprà dicta sunt, paulò altiùs repetamus, breuior futura est oratio. Habitum quidem eam esse negauimus, quia dormienti per omne tempus ætatis, & qui vitam plantarum degeret, adesse posset, eíque adeò qui in maximis calamitatibus & miseriis versaretur. Quæ si minùs probantur, potiúsque in quodam actu ponenda est, vt suprà docuimus: actus autem alij sunt necessarij, & pro-

pter aliud expetendi, alij per se: perspicuum est fœlicitatem in eorum aliquo esse ponendam, qui per se expetendi sunt, non propter aliud. Nihil enim beata vita desiderat, nihil requirit, nullo eget, sed seipsa contenta est. Sunt verò per se expetendi, à quibus nihil præter ipsum actum petitur, ex quo genere videntur virtuti consentaneæ actiones, (Nam quæ honesta sunt, quæque virtuti congruunt agere, in illis ducitur quæ propter se expetẽda sunt) atque etiam eæ quæ gratæ sunt & iucundæ ludorum oblectationes. Neque enim propter aliud expetuntur. Læduntur enim ab iis potius, quàm iuuantur, adeò vt nec corporum nec rei familiaris rationem habeant, & confugiunt ad hæc vitæ instituta plerique eorum qui beati putantur. Itaque apud tyrannos honorati sunt ij qui in rebus & institutis huiusmodi festiuos se facetósque præbent. Quarum enim rerum cupiditate illi incensi sunt, in iis se iucundos præbent isti: quales illi homines requirunt maximè. Atque hæc ipsa quidem videntur beatæ vitæ propria esse: propterea quòd homines principatu, imperio & potestate prædi ti, iis rebus plurimum operæ tribuunt, & iis perfruendis plurimum occupantur. Sed fortasse ex iis non æquum est sumere argumentum. Neque enim in potentia & imperio virtus & mens, à quibus bonæ & honestæ operationes proficiscuntur, posita sunt. Nec si propterea quòd nullam partem liquidæ voluptatis & liberæ vnquam gustarunt, se corporis voluptatibus dedant, idcirco eæ putandæ sunt optabiliores. Nam pueri etiam quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneum est igitur, vt alia pueris, alia viris in precio sunt: sic improbis alia esse, quàm probis.

Quare ea demum (vt sæpe dixi) habenda sunt honorata & iucunda, quæ viro bono ac virtute prædito huiusmodi videbuntur. Porrò ea demum est vnicuique maximè expetẽda actio, quæ à suo cuiusque habitu ducitur. Et bono igitur viro ea quæ è virtute est. Non est igitur in ludo beata vita. Nam absurdum sit profectò finem rerum omnium in ludo ponere, tótque ac tantas res gerere, tot vitæ pericula adire, tanta mala per omne tempus ætatis perferre, ob eam vnam causam vt possis ludere. Omnia enim, penè dixerim, excepta beata vita, propter aliud expetimus. Est enim ea finis & extremum omnium. Multum porrò studij curæq; ponere, & laborem ferre vt ludas, stultum quiddam & nimium puerile est. At ludere, vt res serias gerere possis, Anacharsidis sententia æquum est. Quoniam enim ludus requieti & cessationi similis est, quoniámque laborem continẽter ferre minimè possumus, cessatione & requiete opus est. Non est igitur in otio & cessatione finis positus, quippe quæ ad actionẽ operationémve referatur. Sed beata vita ea est quę ex virtute degitur, quæ eadem profectò seria est, non in ludo posita. Res porrò serias meliores censemus ridiculis & quæ cum lusu & iocis coniunctæ sunt: & melioris semper partis atque hominis, meliorem grauiorémque ac magis seriam actionem. Quòd si melioris, actus est præstantior, eum iam necesse est magis esse ad beatã vitam accommodatum. Voluptatibus etiam corporis frui quiuis potest, etiam mancipium, non minùs quàm vir optimus: At beatitudinem mancipio nemo tribuat, quando ne vita quidem vitalis ei iure tribui possit. Non enim in talibus vitæ degendæ rationibus fœlicitas, sed in virtute consentaneis (vt

Febris & insomnia Gabriel

ante dixi) actionibus officiisque consistit.

Quòd si beatitudo est actio virtutis, consentaneum est, Cap. 7.
vt sit eius potissimum virtutis actio, quæ est præstantissima: quam eandem necesse est eius partis esse, quæ in homine optima est, siue ea quidẽ mens est, siue aliud quippiam, quod lege naturæ imperare debet ac regere, notitiámque in se rerum honestarum ac diuinarum continere: seu diuina quædam res etiam ipsa est, seu in nobis ea nihil est diuinius: in eius certè actione virtuti propriæ consentaneæ, completa & absoluta beatitudo ponetur: quam eandem actionem in cognitione & contemplatione cõsistere dictum est. Atque id videri potest, & superioribus respondere & conspirare cum veritate. Omnium enim actionum nulla est hac præstantior, nulla melior. Nam & mente nihil melius in nobis est, & eorum quæ cognitioni subiecta sunt, nihil præstantius iis, in quibus mens ipsa versatur. Tum ista actione nulla est magis continua, nulla magis perpetua. Nam contemplari magis cõtinenter, quàm aliud quidquis agere possumus. Propterea voluptatem putamus implicari & admisceri debere cum beatitudine. Atqui omnium actionum quæ à virtute manant, nulla est iucundior omnium consensu, nulla suauior ea quæ à sapientia proficiscitur. Itaque mirabiles quasdam sapientia puritate & stabilitate habet voluptates. Verùm id quoque consentaneum est, doctos quàm dubitantes & inscios iucundiorem vitam traducere. Illam etiam quæ fertur satis ampla, & se ipsa contenta rerum abundantia, in contemplandi actione maximè reperitur. Omnium enim rerum quæ ad vitam degendam sunt necessariæ, & sapiens vir & iustus, &

cæteri omnes indigent. Sed hæc si talibus hominibus abundè suppetent, adhuc tamen vir iustus, apud quos & quibuscum res iustas tractet, desiderabit: itémq; moderatus & fortis & cæteri. At verò sapiens etiam solus potest in rerum cognitione versari, eóque magis, quò erit maiore sapientia ornatus & instructus. Cui quāquam fortassis melius est, quibuscum actiones suas communicet, præsto esse, tamen se ipse est contentus maximè. Videtur etiam hæc actio sola propter se diligi: quippe ex quą præter contemplationem ipsam nihil redeat: ac rebus verò agendis, præter actionem plus minúsve consequimur. Beatitudo etiam in tranquillo quodam otio videtur consistere. Negotia enim suscipimus, vt in otio simus, & bella gerimus, ob eam causam, vt in pace viuamus. Ac virtutum quidem actus earum quæ in rebus agendis cernuntur, in ciuilibus, aut bellicis rebus, positi sunt. Quæ verò in his versantur actiones, negotiosæ videntur. Ac belliçæ quidem omnino. Nemo enim bellum ob eam vnam causam vt bellum gerat, gerere instituit, aut bellicum apparatum instruere. Crudelis enim videatur omnino, ac planè sceleratus, si quis amicos sibi hostes faciat, vt pugna edatur, fiántq; cædes. Est verò etiam negotiosum munus eius qui in Reipub. luce versatur, eíque præter Reip. administrationem proposita sunt imperia & honores: aut certè ipsam beatam vitam sibi procurat & ciuibus, aliam à ciuili: quam etiam quærimus, tanquam ab illa diuersam: vt per se planum ac perspicuum est. Quòd si inter omnes virtutis actiones, bellicæ & ciuiles multò præstant & pulchritudine & magnitudine, hæ autem negotiosæ sunt, finémque aliquem spectant, nec propter se expe-

tuntur: mentis verò actio, & studio longè antecedere videatur, vt quæ in rerum contemplatione consistat, & præter se finem sibi nullum proponit, & propriam habet sibique familiarem voluptatem; quæ sanè actioni magnam facit accessionem: tum verò & illa seipsa contenta rerum abundantia, & otium, & vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur, cætera denique omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipsa actione contineantur, hanc profectò vndique perfectam beatitudinem hominis esse necesse est, si perfecta & absolutà vitæ longitudo accesserit. Nihil enim in beata vita non perfectum potest existere. Quæ talis vita profectò melior sit, quàm hominis natura ferat. Eam enim vitam deget non qua homo est, sed qua in eo diuinum quiddam inclusum est: quod quantò præstat ei quod concretum est, tantò eius actio ei quæ à cæteris virtutibus proficiscitur, antecellit. Vt igitur diuinum quiddam mens est cum homine comparata, sic vita ei congruens & consentanea diuina est ad humanam. Omnes porrò debemus, non vt hortantur quidam, humana sapere ac spectare, cùm homines simus, & mortalia, cùm mortales: sed, quoad possumus, niti ad immortalitatem, omniáque perficere, vt vitam ex ea degamus, quo nihil est in nobis præstantius. Et si enim mole exiguum est, at vi certè & dignitate multũ rebus omnibus antecellit. Quin etiam videtur quisque illud ipsum esse: siquidem id sit quod in nobis est optimum, quódque principatum obtinet. Quò indignius sit, non suam quęque vitam sequi, sed alienam.

Quódque suprà dictum est, nunc bene conueniet, nempe quod cuique propriè accõmodatum sit à natura, id cuique

esse & optimum & suauissimum. Et vita igitur homini est suauissima quæ mente excolenda traducitur: siquidem est homo hæc pars maximè.

Cap. 8. Est igitur hæc vita etiam beatissima. Secundo verò loco beatitudinis ea vita, quæ reliquis virtutibus cõueniente ducitur: illarum enim actiones, sunt humanæ. Nam & iustitiæ & fortitudinis, cæterarúmque virtutem muneribus, officiísque nos inter nos fungimur, cùm in rebus contrahendis, omni rerum vsu, actionibus omnis generis, denique animi perturbationibus, suum cuique decorum tribuimus: quæ ad naturam humanam perspicuum est omnia pertinere, immò verò quædam etiam à corpore profecta videntur, accidere: magnúmque adeò commercium cum perturbationibus moralis virtus habere. Copulata verò est & connexa prudentia cum virtute morali, & hæc ipsa cum prudentia. Nam & prudentiæ initia manant à virtutibus morum: & quicquid in eis est rectum, id omne prudentia dirigitur. Quòd si hæ ipsæ perturbationibus cohærent, in eo toto, quòd ex anima & corpore concretum est, sitæ sint necesse est. At huius compositi ac concreti virtutes, humanæ sunt: quare & vita quæ ad eos dirigitur ac beatitudo ipsa, humana erit. At vero quæ mentis est propria, ab illo separata est. Nam de ea hactenus dictum sit: quoniam de ea subtilius disputare maioris negotij sit: quàm quod suscepimus. Sed paulum admodum hæc externa bona & affluentiam, aut minùs certè quàm moralis, videtur requirere. Nam vt rerum ad viuendum necessariũ vsum vtraque requirat, idque si ita vis ex æquo (quãquam maior quædam ei qui in Reip. administratione versatur, ad

res corporis, cæteráſque eiuſdem generis procurandas adhibetur diligentia) nam id parum refert: in officiis tamen & actionibus præſtandis, plurimùm intererit. Nam & liberari, ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit: & iuſto quidem certè ad remunerationes. Incertę enim ſunt voluntates hominum: multíque cùm iuſti non ſint, præ ſe ferunt iuſtitiæ ſpeciem, & ſe velle iuſtè agere, probè ſimulant. Forti verò vires ſunt neceſſariæ, ſi quidem virtute aliquid gerere velit: & temperanti, licentia. Quomodo enim perſpici poterit, vtrum talis ſit, an aliorum quiſpiam? Vtrum autem agendi conſiliũ primáque ſuſceptio plus in virtute poſſit, an ipſæ actiones, quaſi in vtroque conſiſtat, quæſtio eſt. Illud certè perſpicuum eſt in vtroque perfectionem & quaſi ſummam conſiſtere. Atqui ad præſtandas actiones multa deſiderantur, eóque plura quò maiores & clariores ſunt. At homo qui in rerum cognitione verſatur, res eiuſmodi ad hoc quidem munus fungendum, nihil requirit: quinetiam contemplationem (penè dicam) impediunt. Sed tamen quâ homo eſt, vitæque vſu cum multis implicatur, eâ officia cætera virtutis ſequitur & facit. Quo fit vt huiuſmodi rebus ei opus ſit, vt humaniter vitam degere poſſit. Quòd verò perfecta, & omnibus numeris abſoluta fœlicitas, in quadam contemplandi operatione conſiſtat, hinc etiam perſpici poteſt. Deos enim maximè beatos ac fœlices eſſe exiſtimamus. Quas verò iis actiones tribuamus? Num iuſtitiæ? At nónne ridiculi videbuntur, ſi & res contrahant, & depoſita reddant, cæteráque faciant eiuſdem generis? An fortes dicemus, vt ſcilicet res aſperas perferant, periculáque adeant ob eam cauſam, quia

honestum est? Num liberales? At cui largientur? Absurdum etiam videatur si numos, aut tale aliquid habeant. An verò temperantes? At quî esse possunt? An non laus sit importuna, & minimè ferenda prauis eos vacare cupiditatibus? Denique si per omnia actionum officiorúmque genera expatiemur, perexiguam sanè laudem & deorum maiestate indignam continere videbuntur. Attamen eos viuere omnes existimant: ergo & aliquid operari. Non enim par est, eos tanquam Endymionem dormientes facere. Sublata igitur agendi, ac multo etiam magis, faciendi ratione, quid tandem viuenti deo præter contemplationem relinquitur? Itaque præstans beatitudine dei operatio in contemplatione consistat necesse est. Ac proinde hominum operatio vt quæque ad hanc proximè accedit, ita est beatissima. Idque ex ea velut nota intelligi potest, quòd cætera animalia sunt omnia expertia beatitudinis, cùm sint huius generis actu omni ex parte priuata. Etenim deorum vniuersa est beata vita: hominum verò, quatenus in ea lucet quædam eius actus similitudo. At ex cæteris animantium generibus nullum beatitudinem consequitur: quòd cognitionis & contemplationis nullo modo sit particeps. Quàm ergo latè patet contemplatio, tam etiam beatitudo: & quò maior aliquibus inest cognitio & contemplatio, eò ampliorem fœlicitatem consequuntur: neque id ex accidente & aliena vi, sed per ipsam contemplationem. Est enim ipsa per se plena dignitatis, & omni veneratione prosequenda. Quare fœlicitas erit contemplatio quædam. Sed commodis tamen externis, cùm homo sit, beatus indigebit. Neque enim ipsa per se satis valet huma-

na natura ad rerum contemplationem : sed etiam opus est & corpus valere ac vigere, alimentáque necessaria, reliquúmque vitæ cultum suppetere. Nec si beatus sine bonis externis esse nemo potest, idcirco putandum est multis & magnis homini fœlici opus esse. Non enim in nimia quadam rerum omnium abundantia & affluentia, sacietas & seipsa contenta rerum copia, posita est, neque ipsa actio. Possunt enim ij etiam qui terra marique non imperant, res gerere & magnas & præclaras. Etenim cui adsint modicæ opes ac moderatæ, potest ea efficere, & præstare omnia quæ virtuti congruunt, idque planè ac perspicuè cernere licet. Priuati enim homines nihilominus, ac multo etiam magis æquitatem colunt, quàm ij qui potentia & imperio excellunt. Satis igitur est tantùm opum suppetere, quantum scilicet ad virtutis actionem sufficiunt. Erit enim haud dubiè vita beata eius qui virtutem colet, atque exercebit. Et Solon quidem beatos rectè profectò eos dixit, qui moderatis externis copiis res gessissent quàm illustrissimas, & temperatè moderatéque vixissent. Fieri enim potest, vt qui mediocres opes habeant, ea agant quæ agenda sint. Anaxagoras quoque nec diuitem, nec potentem fœlicem iudicabat, cùm negaret sibi mirum visum iri, si ipse multitudini (quæ ex bonis externis, quorum solum sensum habet, homines iudicat) ineptus ac stultus videretur. Cum rationibus igitur nostris sapientum quoque sententiæ congruunt. Quæ magnam quidem habent illa quidem auctoritatem ad fidem faciendam: sed tamen cùm de agendis rebus quæritur, tum ex factis & vitæ ratione, in quibus eorum vis præcipua cernitur, veritas iudicatur. Spectanda igitur ita-

sunt antedicta omnia, vt ad facta & vitæ rationem conferantur, quæ si cum factis cõsentiant, comprobare: sin discrepant, verba modò existimare debemus. Porrò vt quisque mentem vitę actionisque ducem maximè sequitur, eamque colit, éstque optimè animo constitutus, ita est Deo charissimus. Etenim si dij res curant humanas, sicuti curare videntur: profecto illud quoque consentaneum est, eos re delectari optima, & quæ generis societate cum ipsis sit coniunctissima: cuius generis est mens: iisque adeò hominibus, qui eam ipsam rem ament & colant, beneficia reddere, gratiámque referre, quòd eas res curant, quas ipsi charas habent, rectéque ac præclarè facta sequantur. Nec verò dubium est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo Deo charissimus est. Hunc verò etiam beatissimum esse par est. Quare sapiens hoc etiam nomine, maximè est beatus futurus.

Cap. 9. Sed quoniam de iis ac de virtutibus, itémque de amicitia & de voluptate satis multa dicta sunt, ad res velut primis lineis informandas & pingui quadam Minerua exprimendas, quæret aliquis, num ad exitum perductum sit nostrum institutum? an, vt fertur, cùm res agendæ traduntur, non est finis in contemplatione & cognitione positus, sed in actione potius earum? Ergo nec virtutem quidem satis est habere cognitam: sed danda opera est, vt & eam habere & exercere, ad vsúmque adhibere possimus, aut si quo alio modò efficimur boni. At si verba quidem satis essent ad probos efficiendos, iure profectò Theognidis sententia, A nobis multa ac præmia magna ferent, eáque sibi quenque parare oporteret. Nunc verò valere illa quidem videntur ad hortandos excitandósque adolescentes, libe-

rali ingenio præditos: eósque adeò qui ingenuis sunt moribus quíque verè honestatis studio ducuntur, faciles ac velut ductiles ad virtutem reddendo: pleroſque tamen non posse ad honestatem verámque probitatem traducere. Neque enim pudore solent retineri, sed metu: nec deterret eos à vita facinorosa ipsa turpitudo, sed pœna. Cùm enim in vita animi perturbationibus obediant, suas quisque ac familiares sibi voluptates persequuntur, eáque omnia ex quibus oriuntur fugiúntque dolores contrarios. Honesti autem veræq; voluptatis, quam nunquam degustarunt, ne notiones quidem vllas habent animo defixas. Hos ergo tales homines, quæ tandem vis orationis possit à peruersa vita ad rectam honestámque deducere? Non enim potest, aut non facilè potest, siquid est penitus insitũ moribus atque inueteratum, id oratio euellere. Sed præclarè nobiscum agitur profectò, si iis omnibus adhibitis, quibus probi videmur fieri posse, virtutis compotes efficiamur. Bonos autem fieri alij natura putãt, alij consuetudine, alij doctina. Ac illud quidem perspicuum est, quod hîc naturæ est, non esse illud in nostra potestate situm, sed à diuina quadã causa iis suppeditari qui verè sint fortunati. Orationis autem & doctrinæ vis nequaquam idem apud omnes valet, sed debet antè, vt humus quæ semini futura est, sic auditoris animus quibusdam moribus excoli, vt rectè gaudere possit atque aspernari. Non enim audiat intelligátve orationem dehortantis is qui pareat perturbationibus, ex iísque vitam degat. Eum porrò qui ita sit affectus, quo tandem modo de sententia deducere possis? Denique non orationi obtemperare videtur perturbatio, sed nisi vi coacta, cedere

non ſolet. Oportet igitur mores virtuti accommodatos, quodam modo antè ineſſe, quibus & honeſtatem amet, & turpitudine offendatur. Difficile autem eſt à puero, rectam vitæ viam ad virtutem ferentem aſſequi, niſi his talibus legibus ſit educatus. Nam cùm pleriſque moderatè & conſtanter viuere moleſtum eſt, tum adoleſcentibus maximè. Itaque præſcribi educatio & ſtudia debent legibus. Nihil enim moleſtiæ adferant, ſi conſuetudo adhibeatur. Nec verò fortaſſe ſatis ſit adoleſcentes educatione rationéque viuendi recta diligenter eſſe inſtitutos, ſed quoniam oportet confirmatis iam ætatibus in iis ipſis ſtudiis verſari, ad eáque adiungere conſuetudinem: idcirco in iis quoque, legibus opus eſt, omninóque per omne tempus ætatis. plerique enim vi ac neceſſitate potiùs quàm ratione, & pœna magis quàm honeſtate ad officium impelluntur. Quocirca latores legum putant nonnulli debere adhortari & incitare ad virtutem honeſtatis gratia: quòd conſuetudine imprimis ſint probi obtemperaturi: in eos autem qui parere nolint, nec bona indole præditi ſint, pœnas & ſupplicia cõſtituere. At eos qui ſanari nullo modo poſſunt, planè exterminari. Nam bonum virum, & qui vitam ad honeſtatem dirigat, rationi obediturum: improbum verò qui voluptatis cupiditate incendatur, tanquam iumentum, dolore coërcendum eſſe. Quapropter dolores etiam aiunt eiuſmodi extare oportere, qui voluptatibus, quibus dediti ſunt, maximè repugnent. Si quis igitur bonus futurus eſt, primùm, vt dixi, rectè educari debet atque aſſueſcere: deinde honeſtis ſtudiis ætatem conterere: quæque flagitioſa ſunt, nec inuitus, nec ſua ſponte admittere. Quæ quidem omnia

ita fient denique, ſiquis vitæ ducem rationem quandam & mentem ſequatur, & cui vis ad cogendum inſit, rectam præſcriptionem. Ac patrium quidem imperium nec cogit, nec vim aut neceſſitatem adfert, neque cuiuſquam hominis vnius omnino, niſi qui rex ſit, aut ſimili aliqua poteſtate præditus. At verò lex vim habet ad cogendum idoneam: quæ ipſa, ratio quædam eſt à prudentia quadam & mente profecta. Et homines quidem in eorum odium incurrunt, quorum obſiſtunt cupiditatibus, etiam ſi rectè id facere videantur. At lex non eſt inuiſa, non grauis, non moleſta, cum bonum æquúmque decernit. In ſola autem Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legiſlatori curæ fuit educationis ac diſciplinæ ratio. In plurimis hæc neglecta ſunt omnia, in quibus pro ſua quiſque voluntate vitam agit:

Cyclopum more, vxorem notóſque gubernans.

Ergo omnium rerum nihil eſt melius, nihil præſtantius, quàm ſi recta diſciplina publicè ſanciatur, quam omnes ſequi poſſint. Quæ ſi publicè negligatur, tum decere videatur, vt priuatim quiſque ſuis liberis atque amicis adiumento ſit ad virtutem comparandum, aut certè velit, & hoc conſilium ineat. Quæ omnino facultas in eo maximè, ex iis quæ dicta ſunt, ineſſe videatur, qui legum ferendarum peritia valebit. A lege enim publicæ ſcilicet diſciplinæ proficiſcuntur: bonæ verò atque honeſtæ ſunt, quæ bonis legibus continentur. Quæ vtrum ſcriptæ ſint, an non ſcriptæ, nihil referre videtur: nec vtrum vnus, an multi his inſtituentur: ſicuti nec in muſica, nec in gymnaſtice, aliiſque ſtudiis. Quemadmodum enim in Repub. ius legitimum, & quod moribus receptum eſt: ſic domi priuatim paterna præ-

cepta,& paterni mores atque instituta,valent:eóque magis quòd generis inter eos,& beneficiorum intercedit cõmunio. Amorem enim natura liberorum erga parẽtes iam antè conciliat,adeóque faciliorem parendi voluntatem Iam verò singulæ institutiones à communibus differunt haud secùs quàm in medicina. Nam generatim omni homini qui febri iactatur, prodest inedia & quies: alicui forsan non prodest. Nec certè ludimagister pugilibus omnibus idem genus pugnæ præscribit. Singulæ autem res ita demum accuratiùs tractari videbuntur, si propria singulis diligentia adhibeatur. Sic enim quisque quod sibi operæpretium sit, meliùs assequetur. Sed ita denique summam curam & diligentiam rebus singulis & medicus,& gymnastes,& quiuis alius adhibiturus est, si genus totum sciat:omnibus scilicet hoc prodesse,vel talibus. Scientię enim dicuntur,& sunt eius quod commune ac generale est. Veruntamen nihil fortè prohibet rectè rem aliquam vnam curari & administrari ab eo qui sit ille quidem inscius, sed tamen accuratè notauerit & obseruarit ea qua valet experientia, quæ quanque rem consequuntur: sicuti etiam sunt quidã medici qui sibi sunt optimi, & tamen alteri nullam ferre opem possunt. Nihilominus tamen ad res vniuersas progredi fortasse debet, eásque tenere quoad fieri poteritis, qui se volet esse artificem & rerum cognitione præditum. In iis enim scientias diximus consistere. Ei quoque fortasse qui volet suo studio & diligentia siue multos, siue paucos meliores efficere, danda opera est vt legum condendarum facultate instructus sit: siquidem legibus boni efficiamur. Quempiam, enim eúmque adeò qui tibi sit propositus, præclarè

conformare, & rectè affectum reddere, non est cuiuslibet: sed si quis hoc potest, profectò peritus & doctus. id quod in medicina videre licet, reliquísque omnibus, in quibus diligentiæ & prudentiæ locus est. Nunquid ergo id nunc exquirendum est, vnde, aut quo tandem modo rationem condendarum legum quis assequi possit? An vt in cæteris fit, ab iis qui Rempub. tractant, id petendum est? pars enim ciuilis prudentiæ videbatur. An non idem cernitur in ciuili scientia, quod in reliquis scientiis & facultatibus? In aliis enim eosdem constat & ipsas facultates tradere, & earum munus officiúmque præstare: vt medici & pictores faciunt. At Reipub. administrandæ præcepta se profitentur Sophistæ esse ducturos: quorum nemo ea ipsa gerere instituit, sed in eorum actione versantur, qui Rempub. gerunt: qui hoc ipsum sua quadam naturæ facultate & experientia præstare potiùs videntur, quàm consilio atque ratione. Neque enim aut hæc mandant literis, aut de iis disserunt: etsi præstantius sit profectò, quàm vel iudiciales orationes, vel conciones. Nec verò ciuili scientia erudiunt suos liberos, aut alios quosdam suos amicos: quod tamen consentaneum erat, si id facere potuissent. Non enim aut Reipub. quicquam melius hac vi & facultate relinquere, aut quicquam sibi melius hac ipsa optare potuissent: quare nec iis quoque quos charissimos habent. Non tamen videtur parum adiuuare experientia: alioqui ciuili prudentiæ consuetudo & vsus non faceret eos ad Rempub. gerendam paratiores & instructiores. Quocirca qui Reipub. administrandæ rationem scire cupiunt iis necessaria experientia est. Qui autem sophistæ

hanc profitentur ſcientiam, procul admodum ab eo abſunt, vt doceant: quippe qui omnino nec qualis ipſa res ſit, nec qualibus in rebus verſetur, ſciant. alioqui nunquam eam, eandem cum rhetorica, aut etiam deteriorem eſſe ſtatuiſſent: nec facile eſſe putaſſent, leges ferre, ei qui probatus hominum opinione leges, coaceruaſſet: quod ei tum eligere liceret: quaſi verò delectus non ſit intelligentiæ: ac rectè iudicare non ſit maximum, quod in muſicis animaduerti poteſt. Qui enim in rebus ſingulis experientia valent, ij rectè de operibus iudicant: quibúſque rebus, & quemadmodum perficiantur quæ oportet effici, intelligunt: & quæ quibus congruant. At imperiti ſatis habent, dum non fiat manifeſtum, recténe opus factum ſit, an perperam, quod in pictura contingit. Leges porrò ſunt veluti opera ciuilia. Quo igitur pacto quiſquam per eas ſcientia legum ferẽdarum erit inſtructus? aut quæ ſint optimæ, iudicabit? Nam ne medicinæ quidem ſatis videntur periti fieri ex medicorum ſcriptis: etiam ſi non ſolùm curationes conentur tradere, ſed etiam quo modo curari ægri debeant, & quemadmodum ſint adhibendæ curationes, ſuis cuiuſque expoſitis affectionibus. Quæ vſuperitis adiumento eſſe ac prodeſſe videntur, inſciis non item. Ita fortaſſis legum ac rerũpub. collectio magno iis vſui erit, qui cognoſcere & iudicare poſſunt quid in iis rectum ſit, aut contrarium, aut quæ quibus conueniant. Qui autem ea perſequi volent abſque animi aſpectu, rectè quidem de iis iudicare, niſi fortuito, non continget: quin tamen ad ea tractãda perſpicaciores fiant, negari fortaſſe non poteſt. Quoniã igitur ſuperiores, quæ ad legum ferendarum rationem per-

tinent, inuestigare prætermiserunt, melius est fortasse nos de iis magis ac magis considerare atque tractare, omninóq; de Repub. vt quæ in rebus humanis versatur philosophia, à nobis, quoad eius fieri poterit, vndique suis partibus omnibus perfecta absolutáque videatur. Ac primùm quidem si quid à maioribus singulatim rectè traditum sit, id persequi conabimur: deinde ex iis rebus publicis quas collegerimus, quæ res euertant ciuitates, & quæ conseruant, in quoque genere Reipub. perspiciemus: & quas ob causas aliæ rectè, aliæ contrà administrantur. His enim cognitis, maximè fortassis intelligemus & quis omnium sit optimus Reipub. status, quemadmodum singulæ constitutæ sint, & quibus legibus ac moribus vtantur. Ergo dicere incipiamus.

FINIS.